

93/88
SVATII

9 22 T 87 кн. 3

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
• КИРИЛ
И МЕТОДИЙ •

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
• CYRILLE
ET METHODE •
DE
V. TIRNOVO

ГОДИНА 1988

ТОМ XXII, КН. 3

218

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ
И МЕТОДИЙ“

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
• CYRILLE
ET METHODE •
DE
V. TIRNOVO

TOMME XXII, LIVRE 3

FACULTE D'HISTOIRE

1987

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ
И МЕТОДИЙ“

ТОМ XXII. КНИГА 3
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1987

СТА 118
Т87

83/88

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. Георги Плетнъов (главен редактор), доц. Петър Тодоров, д доц.
Христо Глушков, доц. Йордан Андреев, доц. Петър Горанов, гл.л. ас.
Людмил Спасов (секретар)

5032 / 1988

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
В. ТЪРНЕВО ДП

СЪДЪРЖАНИЕ

1. ГЕОРГИ ПЪРВЕВ — Политическите борби в Малополша през 1194—1195 г. и победата на полицентризма	7
2. ГЕОРГИ ПЛЕТНЬОВ — Българската емиграция и сръбско-турската война от 1876 г.	39
3. РАДОСЛАВ МИШЕВ — Австро-унгарската политика към България при режима на пълномощията (1881—1883 г.)	71
4. ПЕТЪР ГОРАНОВ — Участие на съветски специалисти в социалистическата индустриализация на България 1949—1958 г.	97
5. ЙОРДАН МИТЕВ — Профсъюзното движение в Португалия при режима на Марселу Каetano (26. IX. 1968 — 25. IV. 1974 г.)	149

SOMMAIRE

1. GUÉORGUI PARVEV — Les luttes politiques en Maopolcha (1194—1195) et la victoire du polycentrisme. 7
2. GUEORGUI PLETNIOV — L'émigration bulgare et la guerre Serbo-Turgue de 1876. 39
3. RADOSLAV MICHEV — La politique de L'Autriche-Hongrie envers la Bulgarie sous le Régime plénipotentiaire 1881—1883. 71
4. PETAR GORANOV — Le rôle des spécialistes soviétiques dans L'industrialisation socialiste de la Bulgarie 1949—1958. 97
5. IORDAN MITEV — Le mouvement syndical en Portugal sous le régime de Marcelo Caetano (26. IX. 1968—25. IV. 1974). 149

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“	Факултет за история	1985
Том XXII, кн. 3,		
TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ DE „CYRILIE ET MÉTHODE“ DE V. TIRNOVO	Faculté d'histoire	1985
Tome XXII, livre 3		

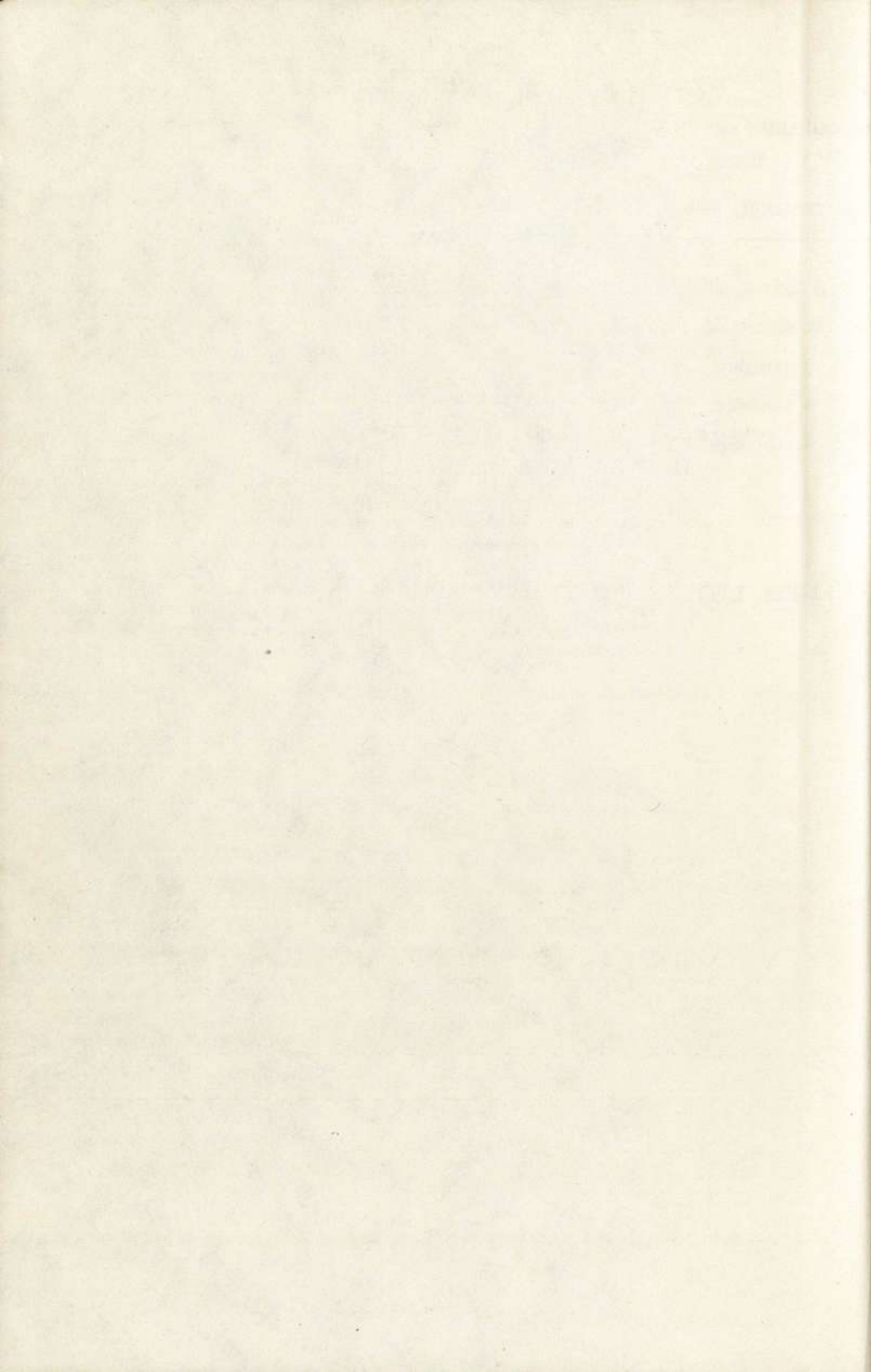
Георги Първев

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ БОРБИ В МАЛОПОЛША ПРЕЗ 1194—1195 Г.
И ПОБЕДАТА НА ПОЛИЦЕНТРИЗМА

Guéorgui Parvev

LES LUTTES POLITIQUES EN MALOPOLCHA (1194—1195)
ET LA VICTOIRE DU POLYCENTRISME

София, 1987

С разширяване процеса на феодализация в полската средновековна държава в политическата сфера се формирали и все по-ясно се проявявали две противоречиви тенденции — централистична и децентралистична. Изразители на първата били монархът и неговото най-близко обкръжение, а на втората — феодалната аристокрация, известна под името можновладство. Децентралистичните стремежи на можновладството, чиито спорадични прояви възникнали от края на XI век, били обусловени от желанието му да се замени централизираната експлоатация, осъществявана с помощта на държавния апарат, с индивидуална, извършвана непосредствено от него в собствените му имения. За осъществяване на тази цел феодалната аристокрация — светска и духовна, се нуждаела от слаба централна власт, на която би могла да отнеме част от прерогативите и да ги узакони посредством имунитета.

Тези стремежи особено се засилили след смъртта на полския княз Белослав Кривоусти (1102—1138). В своето завещание на основата на патримониалния характер на държавата той се разпоредил страната да бъде разделена на четири части: Шльонск, Мазовше с Куявия, Великополша и Сандомежската област, които да получат съответно неговите синове Владислав II, Болеслав Къдрави, Мешко III, Мешко III Стари и Хенрик.

Начело на държавата трябвало да застане принцес — върховен княз, най-старият представител на династията, т. е. нейният сеньор. Така при наследяването на властта в средновековна Полша била въведена системата на сеньориата. Тази система имала за задача да обедини всички членове от рода на Пястите в защита целостта на държавата, като даде възможност на всеки (в даден момент) да наследи трона. Областите, които получили синовете на Болеслав, можели да предават по наследство на своите синове. Всеки принцес-сеньор, дошъл на краковския трон, притежавал освен своята наследствена област и т. нар. великокняжеска област. Тя обхващала краковската, шерадската и ленчицката земя, които по територия съвпадали приблизително с Малополша, и трябвало да служи като основа на неговата върховна власт над цялата държава, поради което и не била наследствена.

Между братята скоро възникнали междуособни борби, като младите князе, подпомогнати активно от можновладството, се обединили по принцип срещу по-възрастните. В резултат на тези борби сеньорът Владислав II Изгнаник (1138—1146) в 1146 г. бил прогонен от страната и починал в Германия през 1159 г. След него управлявали Болеслав Къдрави (1146—1173), който до 1159 г. не бил сеньор, и Мешко III Стари (1173—1177). Опитите на последния да стабилизира властта на принцеса предизвикали недоволството на краковското можновладство. Той бил свален от престола чрез заговор

и потърсил спасение в Чехия и Германия. На престола бил издигнат Казимир Справедливи (1177—1194), най-малкият син на Болеслав Кривоусти, роден след неговата смърт. Това било второто нарушение на принципатско-сеньориалната система. Неговото управление било „узаконено“ от краковското „вече“ по пътя на елекцията. Казимир Справедливи управлявал в унисон с интересите на светските и духовните можновладци, като „вечето“ се превърнало в могъщо оръжие за защита интересите на феодалната аристокрация в Малополша.

Целта на настоящото изследване е да се проследят политическите борби и техните последици между малополското можносластво и коалицията на сеньора на династията Мешко III Стари след смъртта на Казимир. В полската историография няма специално изследване по този въпрос. В общите работи, посветени на периода на феодалната раздробеност, политическите борби през 1194—1195 г. в Малополша са разгледани информативно, а освен това съществуват и някои противоречия по отношение на интерпретацията на изворите.

* * *

На 5 май 1194 г. неочаквано починал Казимир Справедливи. Викентий Кадлубек, когото с основание можем да наречем официален хронист на двора и до голяма степен биограф на княза, дава подробно описание на това събитие. Той отбелязал, че предния ден, т. е. 4 май, е бил празникът на св. Флориан. По това време в Краков този празник е бил чествуван подчертано тържествено, тъй като св. Флориан бил смятан за покровител на града и неговите мощи били пренесени тук от епископа на Модена — Егидий, през 1184 г.¹ Според информацията на нашия хронист тържествата продължили на следващия ден и „Когато всички навсякъде се веселили — (князът), тази единствена, тази чудна звезда на отечеството, тъкмо когато задавал един въпрос на епископа за спасението на душата, изпивайки малка чаша, се прекатурил на земята и предал богу дух. Неизвестно дали изгаснал от болест, или от отрова“². В други извори като причина за смъртта на княза се сочи омагьосването му от някаква жена.³

На този до голяма степен мистериозен факт обръща внимание и големият полски хронист Ян Длугош. Верен на традицията, която в такива случаи търси намесата на жена, той пише: „Едни изразявали убеждението, че го е погубила болест, други, че е любовното питие,

¹ Anno domini 1184 corpus beati Floriani per Egidium episcopum Mutinensem Cracoviam apportatur. . . Monumenta Poloniae Historica (MPH), t. III, Warszawa, 1961, Rocznik Świątokrystki, p. 70; Dobrowolski K., Dzieje kultu św. Floriana do połowy XIII w., Warszawa, 1923.

² Omnibus enim undique versum exultantibus, illud, illud unicum et singulare sidus patriae, quum quasdam de salute animae prolabitur et expirat; morbo, incertum est, extinctus an veneno. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum, MPH, t. II, lib. IV, § 19, p. 424.

³ Cazimirus dux Cracovie moritur subitanea morte per incantaciones cuiusdam mulieris venefice, MPH, t. III, Rocznik Malop., p. 161.

което, изглежда, му е поднесла някаква жена от Краков, за да разпали неговото любовно чувство и сладострастие към себе си⁴. Тъй като Казимир след спечелените срещу неприятелите победи е бил според Кадлубек „здрав и цял“⁵, то по-вероятно е да е станал жертва на интригите на някоя от краковските можновладски групировки. Според нас това предположение, обусловено и от твърдението на Кадлубек, че сред голямото мнозинство граждани, скърбящи по повод неочакваната смърт на своя княз, „не липсвали обаче в този час такива, които тайно въздишали за това, щото да спечелят князете и велможите за своите възжелания или да заемат осиротелия трон“⁶, стои като че ли най-близо до истината.

Неочакваната смърт на Казимир Справедливи до голяма степен определя новата политическа криза, свързана със заемането на вакантения краковски престол.

Вече отбелязахме, че съгласно завещанието на Болеслав Кривоусти краковската, ленчицката и шерадската земя трябвало да преминават във владение на сеньора-принцес и заедно с неговата наследствена област да създадат необходимата икономическа основа за политическото му господство. На практика това означавало, че всеки сеньор на династията идвал в Краков със свой управленчески антураж и при разпределението на висшите държавни длъжности, които все още не били поземлени, краковското можновладство най-често е оставало в сянка. Тук е необходимо да отбележим, че в резултат от действието на редица благоприятни обстоятелства краковската феодална аристокрация в икономическо отношение играла първостепенна роля сред своите събратя по класа от другите области. Своите аспирации за приоритет в политическия живот на страната краковските можновладци изразили по най-радикален начин. През 1177 г. те организирали бунт и свалили от трона сеньор Мешко III Стари и на негово място по пътя на елекцията издигнали неговия брат Казимир Справедливи. Тези действия довели до нарушаване принципа на сеньориата, превърнали краковската и спадащите към нея земи в наследствена област за синовете на Казимир Справедливи и издигнали нова политическа доктрина за наследяването на краковския трон. Взети в своята цялост, тези промени на практика означавали решителна крачка в политическата децентрализация на полската феодална държава — закономерна последица от утвърждаването на феодалните производствени отношения.

Извършените по радикален път промени в областта на надстроечната институция през 1177 г. в краковската област засягали пряко интересите на останалите представители от династията на Пястите и

⁴ Morbo nonnulli extinctum credidere, nonnulli veneno, quod illi a quidam ex Gracowia muliere, ut illum ad sui inflammaret amorem et venerem, ferebant propinatum. *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae regni Poloniae, Varsaviae, 1973, Lib. sextus, annus domini 1194, p. 156.*

⁵ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum. MPH, t. II, lib. IV, § 19, p. 424.*

⁶ Non desunt tamen in eodem horae puncto quidam, tacita ducentes suspirita, qualiter principes vel satrapes ad sua vota inclinent, vel vacantem occupent principatum. *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 428.*

косвено на можновладството в техните области. Те естествено не ги приели, но съотношението на силите, което било в полза на краковската аристокрация, и противоречията, съществуващи между отделните князе, дали възможност на Казимир Справедливи да се задържи седемнадесет години на краковския трон. Възтържествувало „правото на силния“, което през този период било често явление във феодална Европа.

Естествено, извършените принципни промени във върховната политическа институция не могли по мирен път да получат юридическа сила извън границите на владенията на Казимир Справедливи. Алтернативният път за тяхното узаконяване също не бил възможен по понятни причини. В крайна сметка сеньориалният принцип за наследяването на великокняжеската власт де факто бил ликвидиран от една обществена група, макар и не напълно консолидирана, но упорито стремяща се към извоюването на свое място в политическия живот. В юридическо отношение обаче за останалите представители на княжеската династия този принцип бил все още в сила въпреки старанието на Викентий Кадлубек да докаже неговото премахване от най-авторитетните институции за тогавашния средновековен свят, представени в лицето на папа Александър III и император Фридрих I Барбароса.⁷

Създадената обстановка след смъртта на Казимир Справедливи в 1194 г. предполагала, от една страна, намесата на сеньора на династията Мешко III Стари за възстановяването на сеньориалния принцип, за което той имал юридическо и морално основание, и, от друга — конкретна проява на стремежите на различните групи на краковското можновладство да защити принципа на елекция по отношение на краковския княз, наложен в унисон с неговите интереси в 1177 г.

Описание на събитията след неочакваната смърт на Казимир Справедливи намираме в четвърта книга от хрониката на Викентий Кадлубек.⁸ Тя обхваща годините 1173—1202 и от гледна точка на автентичността на фактите и събитията според Ян Добровски е „най-ценната част от хрониката“⁹.

Според Кадлубек след погребението на Казимир Справедливи събитията се развивали под ръководството и активното участие на почитания „епископ на краковчаните Пелка“¹⁰. Той, след като провел съвещание с част от панове, свикал общо събрание за всички (*commune consilium = wies = вече*).

Кои са предпоставките, издигнали епископ Пелка (1186—1207) като ръководна фигура на краковското можновладство? Пелка

⁷ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib IV, § 9, § 21, p. 398—402, 428—432.

⁸ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, p. 377—447.

⁹ *Dabrowski, J., Dawnie dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*, PAN, Ossolinicum, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964, s. 73.

¹⁰ *Cracoviensium antistes Fulco, Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 428—433.

произхождал от богат малополски род, от който е и неговият племенник и съименник — гнезненският архиепископ - Пелка (1232—1258). Приема се, че брат на епископ Пелка според твърдението на Длугош¹¹ е бил воеводата Николай — другата голяма личност, играла важна роля в политическия живот на краковското княжество в края на XII и началото на XIII век. Пелка (в изворите той е наречен най-често Фулко, б. м. Г. П.) става краковски епископ след смъртта на своя предшественик Гедко (1166—1186). Консакрацията в епископски чин била извършена от папа Урбан III (1185—1187) във Верона.¹² При тържественото ръкополагане Пелка получил и специална грамота, с която папата утвърждавал съществуващия обичай, съгласно който краковският епископ заемал първо място след кнезненския архиепископ¹³.

За издигане ролята на епископ Пелка до голяма степен е допринесъл и самият принцес Казимир Справедливи. Той навярно не е забравил, че е дошъл на власт благодарение на бунта, организиран от краковските можновладци начело с епископ Гедко (1166—1186).¹⁴ Управлявал в тясно взаимодействие с краковските епископи и изразил своята благодарност към църквата чрез многобройни дарения,¹⁵ Казимир явно си давал ясна сметка за порасналите възможности и аспирации на църквата в икономическата и политическата сфера; той разбрал, че по отношение на нейните висши служители не могат да се прилагат методите на Болеслав Смели (1058—1079).¹⁶ А примери в това отношение е имало и извън пределите на Полша. Английският крал Хенрих II Плантагенет (1154—1181) имал твърде големи неприятности с най-изтъкнатия представител на попството през XII век — Александър III (1159—1181) именно във връзка с убийството на кентърбърийския архиепископ Томас Бекет (29 декември 1170 г.). Този факт е станал широко известен и в Полша.¹⁷

¹¹ Unus sulus Fulco Cracoviensis episcopus cum Nicolao pallatino Cracoviensi germano suo. . . *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*, Varsavie, 1973, lib. V et VI, p. 149, *Wędzki A.*, Pelka, *Słownik Starożytności Słowiańskich (SSS)*. Encyklopedyczny zarys kultury słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII. Pod redakcją Wł. Kowaleni, G. Labudy i T. Lehra-Splawińskiego, Wrocław—Warszawa—Kraków, t. IV, cz. I, 1970, p. 54—55.

¹² Fulco alias Falek anno domini millesimo centesimo octagesimo sexto Gedeone mortuo, ab Urbano papa tercio Verone consecratur in episcopum Gracouiensem. . . Sedit annis viginti duobus et mortuus est anno domini millesimo ducentesimo septimo et in ecclesia Cracoviensi sepultus, MPH, t. III, *Katalogi biskupów krakowskich*, p. 352.

¹³ . . . ut videlicet Cracoviensis episcopus post Metropolitanum poloniensis provincie primum locum et vocem optineat. *Monumenta medii aevi historica*, Kraków, 1874, t. I, cz. 1, nr. 3, s. 8.

¹⁴ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib IV, § 3, p. 383—385, § 6, p. 393—395; *Smolka St.*, Mieszko Stary i jego wiek, Wyd. II, Wudał A. *Geysztor*, Warszawa, 1959, s. 305—306.

¹⁵ *Ptakówna W.*, Kazimierz Sprawiedliwy, *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Ossolineum, 1966, t. XII, s. 263—264.

¹⁶ *Grodecki R.*, Sprawa św. Stanisława, W: *Polska piastowska*, opr. i posł. oratrył J. *Wyzumski*, Warszawa, 1969, PWN, s. 49—96.

¹⁷ Anno domini 1170 sanctus Thomas Cantuariensis archiepiscopus martirisatus est in ecclesia ipsius regis Anglie per nobiles. . . MPH, t. III, *Rocz. Świętokrzyski*, p. 70; *Smolka St.* op. cit., s. 304.

За стабилизирането на общественно-политическата позиция на епископ Пелка не на последно място са допринесли и новите тенденции в развитието на католическата църква в Полша през втората половина на XII век¹⁸.

От своя страна епископ Пелка навярно също е бил доволен от създадените отношения с Казимир Справедливи, които същевременно са били отношения между църквата и княжеската власт. Статуквото на тези надстроечни по своя характер отношения удовлетворявало църковната институция. Само така според нас можем да обясним последователната подкрепа на княжеската политика от страна на епископа. В унисон с тази политика е и решителната съпротива, която Пелка оказва на заговорниците начело с краковския каштелан Хенрих Кетлич, които, използвайки отсъствието на Казимир през 1191 г., предават за кратко време Краков на Мешко III Стари.¹⁹

Другата могъща личност по време на управлението на Казимир Справедливи, стълбът на неговата политика, за когото Викентий Кадлубек не пести суперлативи и го нарича „първ сановник на свещения княжески дворец, мъж с най-голяма добросъвестност“²⁰, бил воеводата²¹ Николай. Според Длугош, както вече споменахме, Николай и Пелка са били братя.²² Той бил твърде енергичен, смел, с темперамент на истински владетел и верен докрай на Казимировите политически начинания. Определено може да се каже, че успехите във външната политика на Казимир са до голяма степен негово дело.²³

Спечелил доверието на Казимир, но същевременно предизвикал и завистта на една част от краковските можновладци (които в резултат на неговите действия се разбунтували)²⁴, той назначавал по свое усмотрение не само длъжностните лица в княжеството, но според Великополската хроника този „краковски воевода Николай по свое желание отстранявал едни князе и издигал други“²⁵.

¹⁸ *Dowiat J.*, *Historia kościoła katolickiego w Polsce (do połowy XV w.)*, Warszawa, 1968, s. 129 i n. *J. Bardach, A. Gieysztor, H. Łowmiański, E. Maleczyńska*, *Historia Polski* do r. 1466, Warszawa, 1960, s. 130—133.

¹⁹ *Cuius praesidium venerabilis Cracoviensium antistes Fulco cum paucis amicissimorum anticipat. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 16, p. 416; MPH, t. II, *Rocznik krakowski*, p. 835; *Smółka St.*, *Mieszko Stary i jego wiek*, Warszawa, 1959, s. 356; *Plakówna W.*, op. cit., s. 264.

²⁰ *Sacri palatii princeps, summae virtutis vir. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 14, p. 409.

²¹ Полският термин воевода е предаден в латинските извори с термина *palatinus*, *comes*, *princeps palatii*: *Nicolao palatino*, *Piotrco comes*, *Nicolaus princeps palatii* in: *Chronica Poloniae Majoris*, MPH, s. n., t. VIII, Warszawa, 1970, p. 75, 50, 64.

²² *Unus solus Fulco Cracoviensis episcopus cum Nicolao pallatino Cracoviensis germano suo de armis Wlpium. Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*, Varsavie, 1973, lib. V et VI, p. 149.

²³ *Mistrza Wiencenego Kronica Polska, tłumaczyli Kazimierz Abgarowicz i Brygida Kürbis*, wstęp i komentarze napisała *Brygida Kürbis*, Warszawa, 1974, PWN, s. 29.

²⁴ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, lib. IV, § 16, p. 415—416.

²⁵ *Nicolao comite Cracoviensium, qui iuxta votum duces ammovebat et alios subrogabat. Chronica Poloniae Maioris*, MPH, series nova, t. VIII, Varsavie, 1970, p. 78, pars 53.

Сега, след смъртта на Казимир, епископ Пелка и воеводата Николай, представители на духовната и светската феодална аристокрация в Краковското княжество, поели ръководството при определянето приемника на престола.

На свиканото общо събрание (вече) с представителите на феодалната аристокрация и рицарите, което трябвало да реши въпроса за приемника на Казимир Справедливи, епископ Пелка произнесъл голяма реч. След като изразил скръбта на всички събрали се във връзка с постигналото ги нещастие, епископът според Викентий Кадлубек изтъкнал, че не бива в този важен момент да губят присъствие на духа и разума си. Дал пример с пчелния рой, който се разпръсква и загива, защото „на мястото на царицата, която загинала, пчелите не умеят да изберат нова“²⁶. Епископ Пелка подчертал, че макар Казимир да не е вече жив, той оставал да живее в съзнанието на своите поданици със своите безсмъртни благодеяния и там ще живее вечно. Освен делата му след него остават още „две маслинови клонки, два свещника — двамата му сина Лешек²⁷ и Конрад²⁸. Макар и двамата да са твърде малки, и двамата в незряла възраст, изискваща настойничество, достойно е по-големия по рождение да удостоим с бащиния сан.“²⁹

На овакантия престол според направеното от епископ Пелка предложение трябвало да застане първородният син на Казимир Справедливи — Лешек Бели³⁰, който бил едва на 7—8 години. Естествено това предложение е било обсъдено в тесен кръг от привържениците на Пелка предварително преди вето — факт, за който съобщава и Викентий.³¹

Как е било посрещнато предложението на епископ Пелка от участниците във вето? Според Длугош мнението на епископа било подкрепено от можновладците и голямата част от рицарите.³² Викентий Кадлубек, който несъмнено е участвувал в заседанието, не се ангажира с пряк отговор по този въпрос. Той добросъвестно отбелязва, че след като епископът е свършил своята реч, един от можновладците (хронистите не съобщават името му: Длугош го определя като „един от бароните“ (unus ex baronibus)³³, а Викентий —

²⁶ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 429.

²⁷ *Wyrozumski J., Laszek Bialy* (1186—1227), PSB, t. XVII, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1972, s. 155—157.

²⁸ *Konrad Mazowiecki* (1187/1188—1247), *Słownik biograficzny historii powszechnej do XVII stulecia*, Warszawa, 1968, s. 258—259.

²⁹ *Duas namque olivae, duo supersunt luminaria, duo filii Casimirii, Lestko et Conradus; licet ambo parvuli, ambo intra pupillares annos constituit. Digonum ergo est, majorem natu paterna dignitate insigniri. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 429—430.

³⁰ Прозвището Бели получил според Длугош „заради светлите си коси, които му придавали допълнителна красота.“ *Joannis Dlugossii Annales...*, lib. V et VI, p. 159.

³¹ *Primo cum primatibus de regni successione tractato habito, in concionem omnes convocat. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 429.

³² *Senatus et maior pars militum assensu forent. Joannis Dlugossii Annales seu cronica...*, lib. V et VI, AD 1194, p. 157.

³³ *Ibidem*.

като „забележителен мъж“ (*vir insignis*)³⁴ е изложил своето мнение по основния въпрос. Между другото той изразил съгласие с епископа относно твърдението му, че не трябва да се протака изборът на новия княз, защото забавянето в това отношение може да доведе след себе си до редица опасности. Той изтъкнал основните качества, които трябва да притежава един княз: мъдрост, добросъвестност, предпазливост и предприемчивост във всичко и навсякъде, но бил достатъчно предпазлив и не отхвърлил открито кандидатурата на Лешек, а своето отношение към нея изразил с думите на мъдреца: „Горко на страната, чийто крал е дете“³⁵.

Целта на това изказване, макар и направено твърде алегорично, е била ясна за участниците във вechето, но верен на себе си, Викентий дешифрира: „Твърдил това обаче, за да бъде избран за владетел старият Мешко или неговият братов син — младият Мешко“³⁶.

След изказването на този анонимен „*vir insignis*“ вероятно мнозина са се замислили върху неговите думи. Спорд Длугош „някои се съгласявали с изложеното по този начин мнение и предпазливо го подкрепяли, и дори се утвърдило убеждението, че болшинството вероятно ще го подкрепи, изоставяйки своето първоначално становище“³⁸. Навярно така ще да е било, но не бива да забравяме, че Длугош не е съвременник на тези събития. Той пише своето произведение много по-късно и използва за това събитие главно сведенията на Викентий Кадлубек. От друга страна, Викентий по понятни причини не съобщава нищо за резонанс сред участниците във вechето от това опозиционно изказване, чиято справедливост и обективност бил принуден да признае и епископ Пелка. Той реагирал веднага. С подчертана вещина и задълбоченост обосновал своето предложение, но сега вече от правни позиции.

Предадено въз основа на разказа на Викентий с общи щрихи, в повторното си изказване епископът подчертал, че неизказаното открито предложение за избора на един от двамата Мешковци на краковския престол не е законосъобразно. То би било валидно тогава, когато става дума за избор, а не когато се дискутира върху правото за наследяване, защото „правната сила на елекцията е напълно различна от тази на сукцесията“³⁹. Пелка прецизира тези свои твърдения, подчертавайки, че при елекцията участвуват кандидати, които са пълнолетни и са способни сами да се справят с

³⁴ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 430.

³⁵ *Vac terrae, cuius rex puer est. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 430. Вж. Книга на Еклезиаста, гл. X, 11.

³⁶ Тук става дума за сина на Владислав II Изгнаник (1105—1159) — Мешко I Планоноги (1141—1211), който по това време е бил княз на рациборското княжество. Вж. за него у PSB, t. XXI, Wrocław, 1976, s. 36—38.

³⁷ *Haec autem acriebat, ut Mescio senex vel nepos eius Mescio iuvenis princeps substitueretur. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 430.

³⁸ *Probabant nonnulli sententiam taliter depromptam. . . Joannis Dlugossii Annales seu cronicae. . . Varsaviae, 1973, lib. V et VI, p. 157.*

³⁹ *Prorsus enim aliud iuris habet electio, aliud ius successio. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 430.

ръководството на управлението, докато при сукcesията могат да участвуват непълнолетни и дори родените деца непосредствено след смъртта на княза.⁴⁰

По втория момент от изказването на своя анонимен опонент относно несигурността за държавата, управлявана от непълнолетен княз, Пелка също взема отношение. Той изтъкнал, че тези опасения са неоснователни и не са пречка за наследяването на престола от Лешек Бели. Основния аргумент в това отношение епископ Пелка изразил с твърдението, че „владетелите не управляват държавата на своя отговорност, а с помощта на чиновници“⁴¹. В случая водачът на болшинството от краковското можновладство явно намеква за необходимостта от регенти на Лешек. Нещо, към което феодалната аристокрация упорито се стреми и което би ѝ дало по-широки възможности за контрол върху управлението.

За да убеди окончателно опозицията и да улесни избора на Лешек Бели, Пелка изтъква: „Не противоречи на това (става дума за избора на Лешек, б. м. Г. П.) също така и законът на праотците, в който е утвърдено, че винаги старшият по рождение има право на върховенство. Тъй като папа Александър и император Фридрих, които имат власт еднакво да дават, както и да отменят права⁴², този закон напълно са отменили, щом като двамата още приживе на стария, т. е. на Мешко, в същия принципат⁴³ Казимира са установили и утвърдили.“⁴⁴

Изказването на епископ Пелка, мотивирано и издържано на основата на традицията и съществуващите правни норми, което според

⁴⁰ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, p. 430—431.

⁴¹ *Nec enim per se principes rempublicam administratorias potestantes. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 431.

⁴² Викентий Кадлубек като представител на висшия клир и тенденциите на своето време в сферата на отношенията между папската и императорската власт се явява привърженик на папозезаризма. Според него монархът трябва да се подчинява на църквата. Божието право, отразяващо се в църковното право, стои над княжеското право. Оттук логично произтича правото на папата да утвърждава или отменя издадените от светските владетели закони и направени дарения. На тази основа се обуславя и покровителството на отделни институции от папата срещу домогванията на светските владетели, а дори и преминаването под покровителството на апостолическия престол на цели княжества.

Разбира се, обективните резултати от това покровителство, което естествено даром не се е получавало, са били в тясна зависимост от съотношението на силите между църковната и светската власт; от върховете и спадовете на папското могъщество. В този конкретен случай Кадлубек, изравнявайки императора и папата в правомощията им „да дават и отменят права“, което че ли е склонен на известен компромис между двете институции в тази сфера.

⁴³ *Mistrza Wincentego Kronika polska, tłumaczyli K. Abgarowicz i Brygida Kürbis, Wstęp i komentarze napisał B. Kürbis*, PWN, Warszawa, 1974, kn. IV, § 9, s. 196, not. 124. Вж. посочената тук литература по дискуссионния въпрос за отмяната на системата на сеньориата относно наследяването на принципатския трон и замяната му със системата на примогенитурата по линията на наследниците на Казимир Справедливи.

⁴⁴ *Nec impedit avita constitutio qua cautum erat, ut penes maiorem natu semper sit principandi auctoritas; quia per Papam Alexandrum et per Fridericum Imperatorem, qui ius habent et condendi et abrogandi iura, prorsus est abrogata, quando ab utroque, superstite seniore, scilicet Meskone, in eodem est principatu Casimirus et constitutus et confirmatus. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 431.

нас трябва да припишем на блестящата правна ерудиция на Викентий Кадлубек, окончателно убедило мнозинството от участниците във вechето в полза на Лешек Бели. Според Кадлубек, след като епископът свършил, към небето се понесъл единодушен възглас на всеобща радост, изразен с думите: „Да живее! Да живее навеки княз Лешко!“⁴⁵ В този момент на силно изразени емоции се намесил „първият измежду благородниците“ — воеводата Николай. Благодарил горещо на тези, които така спонтанно изразили своето съгласие и за да не може никой да промени своето мнение, задължил всички със свещена клетва на върност по отношение на новоизбрания княз.⁴⁶

Спряхме се подробно на този факт, тъй като той има многогранно значение и може да бъде разглеждан в различни аспекти. Освен това в историографията му е отделено според нас маргинално място. Така например в класическото изследване на Станислав Смолка „Мешко Стари и неговото столетие“, написано в края на 70-те години на миналия век, този въпрос не е спрял авторовото внимание, което е насочено главно към събитията през следващата 1195 г.⁴⁷ Роман Гродеcki дава описание на вechето от 1194 г., но с оглед на участващите в него.⁴⁸ В края на 50-те години на ХХ век излиза академичното издание на „История на Полша“. Интересуващият ни въпрос хронологически се отнася към раздела „Утвърждаване и ръст на феодалната раздробеност през ХII и началото на ХIII век“. Авторите на раздела, известните полски медиевисти Герард Лабуда и Юлиуш Бардах, пишат, че след смъртта на Казимир „висшият клир начело с епископ Пелка се обявил на страната на още малолетния син на Казимир — Лешек. Светските можновладци начело с воеводата Николай застанали на страната на Мешко. Надделял кандидатът на клира.“⁴⁹ В обобщаващата си студия „Пястите — творци на полската държава“, публикувана през 1975 г., Лабуда отново пише: „След неговата смърт (на Казимир Справедливи, б. м. Г. П.) краковският трон се намерил на разположение на краковските панове, поименно на краковския епископ Пелка и на тамошния воевода Николай. Между тях обаче не съществувало съгласие: едни се обявили за Мешко Стари и неговия син Владислав Ласконоги, други за синовете на Казимир — Лешек и Конрад.“⁵⁰ Кратки общи бележки има и в „История на Полша до средата на ХV век“ от Станислав Арнолд⁵¹ и „История на Полша до 1466 г.“ от Юлиуш Бардах и други.⁵²

⁴⁵ Vivat! Vivat princeps Lestco in oeternum! Ibidem.

⁴⁶ Iuris iurandi religione obstringit. Ibidem, p. 432.

⁴⁷ Smolka St., Mieszko Stary i jego wiek. Wyd. II, Warszawa, 1959, s. 366 sq.

⁴⁸ Grodecki R., Dzieje wewnętrzne Polski XIII w., W: Polska piastowska, Oprac. i posłowem opatrzył J. Wyrozumski, Warszawa, 1969, s. 232.

⁴⁹ Historia Polski, t. I do roku 1764, część I do połowy XV w., Pod redakcją Henryka Łowmiańskiego, Warszawa, 1958, s. 315—316.

⁵⁰ Labuda G., Piastowie twórcami państwa polskiego, W: Piastowie w dziejach Polski, pod redakcją Romana Hecka, Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 43.

⁵¹ Arnold St., Historia Polski do połowy XV wieku, PWN, Warszawa, 1968, s. 50.

⁵² Bardach J., Gieysztor A., Łowmiański, H., Maleczyńska E., Historia Polski do roku 1466, Warszawa, 1960, s. 100.

В направения кратък преглед на историографията за вechето от 1194 г. се откроява и официално се приема становището на Герард Лабуда. Според нас в мнението на бележития полски медиевист съществуват някои несъобразности относно сведенията на изворите по разглеждания въпрос. Най-напред трябва да посочим, че в своята хроника, която е главен извор за събитието, Викентий Кадлубек никъде не говори, че епископ Пелка стои начело на групировка, съставена от висшия клир, която издигнала за свой кандидат Лешек. Още по-малко става дума, че светските можновладци създали отделна група начело с воеводата Николай и издигнали кандидатурата на Мешко Стари. Епископ Пелка и воеводата Николай се издигнали и получили своите служби, а наред с това и богати дарения именно по времето на Казимир Справедливи. Своето икономическо и политическо могъщество до голяма степен те дължали на него. Сега, след смъртта на Казимир, те естествено се чувствували задължени да се отблагодарят на неговите малолетни синове и издигнали кандидатурата на Лешек⁵³. Наред с тези етични подбуди съществува и политически, продиктувани от стремежите на можновладството за влияние върху княжеската власт. Разбира се, тези стремежи биха били много по-лесно осъществими, когато на престола стои един малолетен княз. За единодействието на Пелка и Николай в подкрепа кандидатурата на Лешек свидетелствува и ходът на дебатите в заседанията на вechето, което според думите на Длугош продължило „няколко дни“ (*diebus aliquod*).⁵⁴ Успехът на дипломатическата борба, водена от епископ Пелка за налагане на кандидатурата на Лешек, в решителния момент бил затвърден благодарение на намесата на воеводата Николай. Той предложил участниците във вechето да положат клетва, че ще спазват взетите решения. Така изборът на Лешек получил обществено-правна санкция.

Във втората си работа Лабуда представя нещата по-обобщено, но пък по-близо до изворите. Според него опозиционната група издигнала кандидатурата на „Мешко Стари и неговия син Владислав Ласконоги“. Винцентий Кадлубек в своята „Полска хроника“ наистина говори за такава група, без да споменава името на водача ѝ, но отдава дължимото на неговия произход, наричайки го „забележителен мъж“ (*vir insignis*). Според Кадлубек опозицията искала да постави на краковския трон „Мешко Стари или неговия племенник младия Мешко“ (*Mesco senex vel nepos eius Mesco iuvenis*).⁵⁶ Във Великополската хроника това предложение е още по-точно предадено, като се подчертава, че Мешко Стари е княз на Великополша, а племенникът

⁵³ *Smolka St.*, op. cit., s. 366.

⁵⁴ *Ioannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, lib. V et VI, Varsaviae, 1973, p. 156—157.

⁵⁵ За различните значения на тази дума вж. *Jugan A.*, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, wyd. III, Poznań—Warszawa—Lublin, 1958.

⁵⁶ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 430.

му Мешко е княз на Ополе.⁵⁷ Племенникът на Мешко III Стари (1121—1202) е известен като Мешко I Плантоноги (ок. 1138—1211) и е син на Владислав II Изгнаник (1105—1159), който е брат на Мешко III Стари. По време на вechето в 1194 г. Мешко Плантоноги е само княз на Рациборското княжество, към което спадала една част от западните земи на Краковското княжество с укрепените центрове Битом, Освиецим и Севеж. Тях той е получил от Казимир Справедливи през 1177 г. като компенсация за Вроцлав, който отстъпил на своя брат Болеслав Високи (ок. 1127—1201). През 1201 г. починали Болеслав Високи и неговият син Ярослав Ополски. Мешко Плантоноги започнал борба с княза на Шльонск — Хенрих Братати (ок. 1170—1238) — за разпределение на техните земи и успял през 1202 г. да завладее Ополе и Ополското княжество.⁵⁸ Следователно посоченият от Герард Лабуда Владислав III Ласконоги (между 1161—1167—1231) като евентуален кандидат на опозицията за краковския трон не се споменава никъде в изворите по този въпрос, а и последвалите събития не потвърждават тази хипотеза.

Резюмирайки, трябва да подчертаем, че главната заслуга за издигането на малолетния Лешек, първородния син на Казимир Справедливи, на краковския трон имал епископ Пелка, активно подпомаган от воеводата Николай. Този безспорен принос на краковския епископ се подчертава в „Хроника на полските князе“ и в „Полска хроника“, където с малки изменения обобщаващо е отбелязано: „И затова веднага след смъртта (на Казимир, б. м. Г. П.) Фулко, краковският епископ, на всеослушание обявява за княз Лешек, първородния син на Казимир. Едни акламирали, други с оглед на неговата младост се противопоставили, но партията на епископа надделява.“⁵⁹

Вечето от 1194 г. със своите решения и последиците от тях е забележително в няколко направления. Най-напред решението за издигане на кандидатурата на Лешек за овакантия трон се взело на съвещание „cum primatibus“. В него участвували поканените от епископ Пелка и воеводата Николай ограничен брой представители на феодалната аристокрация, заемащи ключови позиции в краковското княжество. След обсъждане на решението с първенците Пелка свиква всички на общо събрание — вече (in concione omnes convocat)⁶⁰. Въпреки някои драматични моменти решението било прието и получило обществено-правна санкция. Следователно в края

⁵⁷ Meszco Senex princeps Maioris Polonie vel nepos eius Mescio dux Opoliensis Cronica Poloniae Maioris, recensuit et annotavit Brigitta Kürbis, MPH series nova — t. VIII, Varsaviae, 1970, pars 45, p. 67.

⁵⁸ Historia Śląska, t. I część I, do połowy XIV w. Oprac. Hołubowicz i Maleczyński, Wrocław, 1960, s. 175—200; SSS, t. I, część II Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1962, s. 412, tabl. I, Polska dynastia Piastów, wg. Dworzaczka W., SSS, t. III, część II, Wrocław, 1967, s. 250—251.

⁵⁹ Chronica principum Polonie, MPH, t. III, Warszawa, 1961, p. 483. Chronica Polonorum, MPH, t. III, p. 638—639.

⁶⁰ Magistri Vincentii Chronicon. . . , MPH, t. II, lib. IV, § 21, p. 429; Grodecki R., op. cit., p. 232.

на XII и през XIII век вето е институция, посредством която феодалното общество участва в политическия живот. Главна роля в това участие играли представителите на феодалната класа, и то най-вече тези, които заемали висшите служби. Тези „seniores barones“ постепенно узурпирали правото да вземат самостоятелни решения — факт, който през XIV век довел до създаването на олигархичен „consilium domini regis“, изключващ изцяло вето от политическия живот на държавата.⁶¹

По отношение на принципите за предаване на княжеската власт, утвърдени в завещанието на Болеслав III Кривоуст, вето от 1194 г. също имало определено значение. Изборът на осемгодишния Лешек представлявал поредното нарушение на политическата основа на принципата. В съгласие с нея краковският трон трябвало да бъде заеман от княз принцепс, който същевременно е бил и сеньор на династията на Пястите. Принцепсът сеньор ставал владетел не само на своята наследствена област, но и на Краковското княжество. Това му давало икономически, а заедно с това и политически приоритет по отношение на останалите князе и по същество изгълвало със съдържание титлата „dux totius Poloniae“, която носел. В случая Лешек не бил принцепс, тъй като бил избран без съгласието на останалите князе, а още по-малко — сеньор на династията. Неговият избор бил в разрез с правните принципи, приети през 1138 г., и въпреки старанието на Кадлубек да оправдае този акт на краковското можновладство чрез произнесеното от епископ Пелка слово на вето в съзнанието на останалите князе от династията на Пястите той си останал незаконен. В резултат политическата основа на принципата, заключаваща се във върховните права и власт на краковския княз принцепс по отношение на останалите областни князе, де факто била ликвидирана.

При провеждането на вето се проявили и други сепаратистични тенденции, типични за политиката на представителите на феодалната класа спрямо княжеската власт. Редица причини обусловили тяхното най-силно проявление именно в Краковското княжество. Става дума за стремежите на краковското можновладство към ограничаване на принципа за наследяване на трона, който бил свързан с патримониалните елементи на княжеската власт. В нашия случай наред с приложението на принципа за наследственост при заемането на овакантения трон се прави успешен опит за използването на принципа на елекция. С други думи, епископ Пелка и воеводата Николай заедно със своите привърженици признават наследствените права на Лешек, но с действията си показват, че макар и формално, Лешек трябвало да получи и съгласието на духовните и светските панове. По този начин се формирал един нов — смесен принцип. Той бил съставен от принципа на наследственост (*successio*) с подчертан частноправен характер и от принципа на изборност (*electio*) с подчертано общественоправен характер на властта на избрания княз. Според

⁶¹ Grodecki, R., op. cit., s. 432—433.

Юлиуш Бардах „в зависимост от формата на извършената елекция различаваме тържествена елекция (*solemnis electio*), т. е. формална, извършена тържествено от феодалното вече, и елекция, където изборът бил решаван от силата на болшинството, а въоръжената борба в края на краищата утвърждавала неговата законна сила“⁶². На вechето от 1194 г. практически бил използван първият тип елекция. Трябва да подчертаем, че във връзка с приложението на принципа на елекция и в зависимост от тенденциите, които характеризират историческата обстановка, той имал различни последици. Князът, дошъл на власт по пътя на елекцията, до голяма степен в своите действия е бил зависим от тези, които са го избрали. Тази констатация потвърждава в началото на XIV век един читател на хрониката на Кадлубек, комуто не липсвало чувство за хумор. На полето на страницата, в която се разказва как Мешко Стари е бил свален от трона през 1177 г. и на негово място издигнат Казимир Справедливи, той написал: „Внимавай, че и до днес поляците постъпват така. Когато князът не им хареса, те избират друг“, а на друго място: „Открай време поляците се забавлявали със своите господари както с червени яйца.“⁶³

Друга важна последица от решенията, взети на вechето през 1194 г., се заключава във факта, че Краковското княжество вече престанало да изпълнява ролята, която му била определена в завещанието на Болеслав III Кривоусти. От територията, която трябвало да принадлежи на принцепса сеньор, то се превърнало в обикновено княжество начело с князете наследници по линията на най-младия син на Кривоусти — Казимир Справедливи. От своя страна Краков от столица на полската държава се превърнал в столица на едно от полските княжества през периода на феодалната раздробеност. В тази връзка трябва да подчертаем, че в съзнанието на народните маси Краков си останал и винаги бил свързан със столицата на цялата държава.⁶⁴

В порядъка на изказаните по-горе мисли относно вechето от 1194 г. на няколко пъти ставаше дума за двете групировки, формирали се във връзка с издигането на кандидатурата на Лешек Бели на краковския трон. Тази кандидатура била наложена въпреки несъгласието на опозиционната групировка, чиито представители се обявили за Мешко III Стари и Мешко I Плантоноги. Водачът на опозицията твърде убедително изложил доводите в подкрепа на опозиционните кандидати. По този повод Длугош отбелязал: „Господствувало убеждението, че болшинството вероятно ще го подкрепи, изоставяйки своето първо становище, изложено от епископ Фулко.“⁶⁵ Както вече

⁶² *Bardach J.*, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I do połowy XV wieku. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Warszawa, 1964, s. 246.

⁶³ *Mistrza Wincentego zwanego kadtubkiem biskupa krakowskiego Kronika Polska*, wyd. A. Przeździecki, Kraków, 1862, s. 18. Цитую за *Bardacha J.*, op. cit., s. 247, not. 18.

⁶⁴ *Bardach J.*, i inny, *Historia Polski do r. 1466*, Warszawa, 1960, s. 104; *Dowiat J.*, *Polska — państwem średniowiecznej* 'Europy, Warszawa, 1968, s. 241.

⁶⁵ *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae...*, lib. V et VI, p. 157.

видяхме, благодарение на краковския епископ това предвиждане на Длугош не се осъществи. От друга страна, издигнатите от опозицията кандидати били представители на политическата доктрина за силна централна власт, за подчинение на областните князе под върховенството на принцепса. Действията, особено на Мешко III Стари, били изцяло насочени към практическото реализиране на тази доктрина. След 1177 г. той бил главният фактор за постоянните размирици и династични борби в Полша както приживе на Казимир Справедливи, така и след неговата смърт.⁶⁶ Логично е тук да поставим въпроса — дали опозиционната феодална групировка, издигнала кандидатурата на Мешко III Стари, приемала и неговата политическа доктрина? Доколкото ни е известно, този въпрос в полската историография не е разглеждан. Само Иежи Довят косвено и твърде лапидарно дава положителен отговор. Той пише: „В спора на двете доктрини (монархизма и полиархизма, б. м. Г. П.), който не разрешила нито победата на краковското вече, където били признати наследствените права на Лешек в Малополша, нито неуспехите на въоръжените опити да се завладее Краков от Мешко, победило след няколко години компромисното решение.“⁶⁷

Според нас тук нещата трябва да се разглеждат свързано и в зависимост от основните тенденции на историческото развитие в дадения момент. Силната централна монархия, изградена на основата на княжеското право, вече изпълнила своята историческа мисия. В унисон с все по-пълното утвърждаване на феодалните производствени отношения икономическата мощ на монаршеската власт намалявала за сметка на непрекъснатото увеличаване на материалното могъщество на феодалната класа. Следователно в областта на базата постепенно се извършвали изменения, които неминуемо и закономерно водели до изменения в надстроечните институции, чието главно проявление наблюдаваме в задълбочаването на политическата раздробеност през втората половина на XII век. Представителите на феодалната класа започнали да проявяват стремежи към децентрализация на феодалната рента и по-резултатно участие в експлоатацията на зависимото население в своите имения. Главно оръдие за реализиране на тези цели са били имунитетните права, които юридически утвърждавали преминаването на част от прерогативите на монаршеската власт в ръцете на феодалите. Засилвало се общественото начало в политическия и икономическия живот за сметка на частноправния характер на монархическата власт. Следователно основен фактор през разглеждания период, който формирал политическата действителност, била феодалната класа. В тази връзка още в края в XIX век известният полски медиевист Станислав Смолка правилно отбелязал, че „обща цел на представителите на феодалната класа била да отслабят княжеската власт“⁶⁸.

⁶⁶ Labuda G., *Piastowie twórcami państwa polskiego*, W: *Piastowie w dziejach Polski*, Warszawa, 1975, s. 42.

⁶⁷ Dowlat J., *Polska — państwem średniowiecznej Europy*, PWN, Warszawa, 1968, s. 241.

⁶⁸ Smolka, St., *Mieszko Stary i jego wiek*, Wyd. II, Warszawa, 1959, s. 220.

Това, разбира се, не означавало, че по пътя на осъществяването на общата цел феодалната класа вървяла единна и в пълно съгласие: вътре сред нейните представители непрекъснато се формирали и разпадали различни групировки, които враждували помежду си. Потвърждение на тази констатация се явява вехето от 1194 г. Отношенията между двете феодални групировки тук илюстрират една от главните и иманентни съставни части на всяка политика — борбата за власт. От една страна, епископ Пелка и воеводата Николай, издигайки кандидатурата на Лешек, заедно със своите привърженици се стремели да запазят и разширят ключовите позиции, които са заемали дотогава в краковското княжество. От друга, феодалната групировка, чиито представители са били пренебрегнати при разпределението на управленческите постове по времето на Казимир Справедливи, се стремели да използват създадената ситуация. Нейният водач, този „*vir insignis*“, смятал да промени статуквото чрез издигането и утвърждаването на кандидатурата на един от двамата Мешковци. Разбира се, феодалите, участващи в опозиционната групировка, са били наясно относно политическото кредо на Мешко III Стари. За извършването на този експеримент те навярно са черпели увереност от изменилата се твърде много след 1177 г. обстановка и напредналата възраст на своя кандидат. През 1194 г. според Лабуда Мешко бил около седемдесет и две годишен.⁶⁹ В краен случай на въоръжение оставал превратът, който идейно бил обоснован от „*ius resistendi*“. Тълкувание на „правото на съпротива“ дал Кадлубек, влагайки в устата на Казимир Справедливи думите: „Тъй като справедливо се лишава от правото да управлява този, който злоупотребява с дадената му власт“.⁷⁰ Естествено кандидатите на опозицията не са били посочени произволно. През 1194 г. Мешко Стари, Владислав Високи и Мешко Плантоноги са сеньори на Пястовската династия, което ще рече, че предложението на опозицията от гледна точка на завещанието на Болеслав Кривоусте е облечено в легитимна форма. Този факт привидно създава впечатление, че опозиционната групировка заставала на монархически позиции. В действителност борбите, развили се във вехето от 1194 г., се водили не за победата на монархическата или полиархическата доктрина, а между две групи на феодалната класа за възможното най-пълно участие при осъществяване на властта. В тази борба по понятни причини победила групата на епископ Пелка и воеводата Николай.

Издигането на малолетния Лешек Бели на краковския трон непосредствено след смъртта на неговия баща Казимир Справедливи било подготвено и осъществено от краковското можновладство

⁶⁹ Labuda, G., *Zmagania Mieszka o utrzymanie władzy monarszey*, W: *Dzieje Wielkopolski do roku 1793*, Poznań, 1969, s. 286.

⁷⁰ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 11, p. 403—404; Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski*. Tom I do połowy XV wieku. Wyd. II, PWN, Warszawa, 1964, s. 248.

начело с епископ Пелка и воеводата Николай. По същество това бил поредният удар срещу политическите принципи, завещани от Болеслав III Кривоусти (1085—1138), и решителна крачка към изграждане на олигархическо управление от краковската феодална върхушка. Ако при Казимир все още съществувала известна политическа търпимост сред отделните представители на династията спрямо краковския „принцес“, то сега тези „от бога поставени князе“ не смятали за необходимо да се съобразяват с решенията на краковските можновладци, управляващи от името на Лешек Бели.

Как Мешко III Стари (1122/23—1202) е реагирал на бързо развилите се и с изключителна важност събития в Краковското княжество? През 1194 г. той е действителният и в пълния смисъл на думата сенйор на династията, тъй като успял да надживее и четиримата си братя — по-стария от него Владислав II Изгнаник (1105—1159) и по-младите — Болеслав IV Къдрави (1125—1173), Хенрик (1131—1166) и Казимир II Справедливи (1138—1194). В родословното дърво като единствен жив син на Болеслав III Кривоусти той е баща, дядо и чичо на всички живи князе от династията на Пястите.⁷¹

Навярно Мешко Стари е научил едновременно за неочакваната смърт на своя брат — краковския принцес Казимир Справедливи, и за заемането на престола от неговия малолетен син Лешек Бели. Подкрепа на това твърдение намираме в началото на параграф 22 на 4-та книга от хрониката на Викентий Кадлубек, където той пише: „Когато чул това, старият Мешко много се ужасил и в болезнено възмущение се хвърлил на земята.“⁷² Според Кадлубек Мешко се изненадал не толкова, че неговите права по отношение на краковския трон не били признати, а главно поради това, че най-достойният и величествен сан бил предаден на глупаво посмешище.⁷³

Целта, която със своите действия се стремели да осъществят краковските можновладци, била добре известна както на нестора на пястовската династия, така и на автора на хрониката. Кадлубек я изразил, влагайки в устата на Мешко Стари думите: „Дете за княз избират, за да го използват като претекст и те самите над самите управляващи да управляват. . . щом като вместо една глава толкова много измежду тях израсли крале, колкото глави.“⁷⁴ От своя страна тази деградация на великокняжеската власт Станислав Смолка сполучливо резюмира с думите: „Вместо едно слънце създадени били много и нито едно не светело с предишния блясък.“⁷⁵

⁷¹ Labuda G., *Dynastia książęca w Polsce*, W: SSS, t. I, część druga C — E, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1962, PAN, s. 412—415, tabl. I; Smolka St., *Mieszko Stary i jego wiek*, Wyd. II, Warszawa, 1959, s. 363.

⁷² *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, p. 432.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Infantem principem creant, ut eo praetextu, ipsis principibus principentur. . . ut pro uno capite, tot ex ipsis succrescant reges, quot capita.* *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 22, p. 432.

⁷⁵ *Smolka St.*, op. cit., s. 361.

При така създадената ситуация Мешко Стари решил със силата на оръжието да възстанови утвърдения в статута на Болеслав Кривоусти сеньориален принцип при заемането на великокняжеската власт в столицата Краков и по този начин да пресече стремежите на можновладците към олигархично управление. Чувствайки, че сам със собствени сили няма да може да се справи, той „подбужда княз Болеслав⁷⁶ и неговия брат Мешко и ги привлича на своя страна⁷⁷“. Интересно е да се отбележи, че Мешко Стари се обръща за помощ към двамата бъдещи, в хронологичен ред, сеньори на династията.

Грижите по подготовката на коалицията срещу краковските можновладци не попречили на Мешко Стари да се възползва от суматохата след смъртта на Казимир, за да заграби Куявия и да настани там своя син от втората си жена Аделаида, Болеслав. При подялбата на територията на Полша през 1138 г. между синовете на Болеслав Кривоусти Мазовше и Куявия били дадени на Болеслав Къдрави. След смъртта му през 1173 г. те преминали в ръцете на неговия малолетен син Лешко, чийто опекун станал принцепът Мешко Стари. След детронацията му през 1177 г. Лешко, който бил вече пълнолетен, признал върховенството на новия принцеп Казимир Справедливи. През 1184 г. Мешко Стари успял отново да го спечели на своя страна, но през 1186 г., непосредствено преди своята смърт, Лешко отново се обединил с Казимир, завещавайки му Мазовше и Куявия.⁷⁸

На призова на Мешко Стари за борба срещу краковското можновладство се отзовал неговият племенник Мешко Плантоноги — син на Владислав II Изгнанник, брат на Болеслав Високи и представител на най-старата линия на Пястите. Освен с подкрепата на сеньориалния принцип при заемането на краковския трон неговото участие може да се обясни и със стремежа му да разшири територията на своето рациборско княжество, което се намирало на полско-чешката граница на запад от Краков. Между двамата Мешковци са съществували добри отношения, изградени на основата на взаимния интерес. След преврата през 1177 г. Мешко Стари отишъл и потърсил защита при Мешко Плантоноги в Рацибор заедно с жена си и тримата си сина.⁷⁹

⁷⁶ Става дума за Болеслав I Високи (1127—1201) — най-големия син на Владислав II Изгнанник (1105—1159). Болеслав заедно с баща си и братята си Мешко I Плантоноги и Конрад прекарват в изгнание в Германия от 1146 до 1163 г. В 1177 г. участвувал с Казимир Справедливи в бунта срещу Мешко Стари с надежда да получи краковския трон, но можновладците в унисон със своите интереси издигнали Казимир Справедливи. За него вж. *Wojciechowski Z.*, *Bolesław Wysoki*, PSB, Kraków—Wrocław—Warszawa, PAN, 1936, t. II, s. 262—263; *Zentara B.*, *Bolesław Wysoki — tułacz, repatriant, malkontent. Przyczynek do dziejów politycznych Polski XII wieku*, PH, t. LXII, zeszyt 3, 1971, s. 367—394; *Boras Z.*, *Pierwszy piastowicz Śląski Bolesław I Wysoki*, W: *Książęta piastowscy Śląska*, Wydawnictwo „Śląsk“, Katowice, 1974, s. 38—50.

⁷⁷ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 22, p. 433.

⁷⁸ *Labuda G.*, *Rola Wielkopolski w utrwaleniu rozdrobnienia feudalnego w Polsce w latach 1138—1173*. W: *Dzieje Wielkopolski*, t. I do roku 1793, Pod red. *J. Topolskiego*, Poznań, 1969, s. 284—285.

⁷⁹ *Qui anno Domini M^cCLXXIX pene ab omnibus desertus patrie simul excedit fugatus et regno cum uxore et tribus filiis Rathiboriensi contentus oppidulo*. *Chronica Poloniae Maioris*, MPH, series nova, t. VIII, Warszawa, 1970, p. 57—58, not. 319, 320.

Към коалицията се присъединил и Ярослав⁸⁰ — първородният син на Болеслав Високи от първата му жена Звинислава⁸¹ — дъщеря на киевския княз Всеволод Олегович.⁸² Мешко Плантоноги и Ярослав — чичото и племенникът, били свързани чрез съвместните си действия срещу Болеслав Високи — брата и бащата, за извоюването на самостоятелни княжества на Шльонск след завръщането си през 1163 г. от Германия, където са били в изгнание от 1146 г. Така например през 1172 г. Мешко Плантоноги и Ярослав се обединили, споразумели се със сенъора Болеслав Къдрави и навярно с негова помощ изненадали с нападението си Болеслав Високи и той заедно с жена си и синовете си едва успял да избяга отново в Германия.⁸³ С помощта на германския император Фридрих I Барбароса (1122—1190) Болеслав Високи отново се върнал на Шльонск, но бил принуден да даде отделни княжества на Мешко Плантоноги — Рацибор, а на Ярослав — Ополе.⁸⁴ По време на бунта през 1177 г. Болеслав Високи и Казимир Справедливи действували заедно с краковското можновладство срещу сенъора Мешко Стари. Отново Мешко Плантоноги и Ярослав, използвайки отсъствието на Болеслав Високи, заели земите му в Шльонск. Сега Болеслав Високи трябвало да търси закрила и помощ при Казимир Справедливи. Именно него краковското можновладство в унисон със своите интереси издигнало на краковския трон, пренебрегвайки старшинството на първородния син на Владислав II Изгнаник, който бил следващият сенъор след Мешко Стари. По пътя на преговорите между Мешко Плантоноги и Казимир Справедливи се достигнало до компромисно решение. Мешко Плантоноги върнал на своя брат Болеслав Високи Вроцлав и Долен Шльонск, а срещу това

⁸⁰ Boleslaus Altus, primogenitus Vlodislai monarchi, de prima coniuge sua genuit Ieroslaum filium et Algam filiam. *Chronica Polonorum*, MPH, Warszawa, 1961, t. III, p. 645.

⁸¹ В полските извори първата жена на Болеслав I Високи погрешно е наречена Венцеслава. Вж. *Chronica Sileziae abbreviata*, MPH, t. III, p. 724. Под това име тя фигурира в биографията на Болеслав Високи, поместена в Речника на славянските древности и дори в критичното издание на хрониката на Длугош *Pierwsza żoną była Wiczesława*, ks. rus., druga Adelajda... *Więzki A.*, Bolesław Wysoki, SSS, PAN, Kraków, 1961, t. I, cz. I, s. 148—149; *Hic cum duas uxores habuisset, videlicet Wenczslawam Ruthenam et Adhleidem sororem...*, Joannis Długossii *Annales seu Cronicae...*, Varsaviae, 1973, PAN, lib. sextus, p. 180. Истинското име на първата жена на Болеслав Високи, която била дъщеря на киевския княз Всеволод Олегович, е Звинислава. То е посочено в Ипатиевската летопис, където под 1142 г. четем: през същата тази година Всеволод даде своята дъщеря Звинислава в Полша за Болеслав. Вж. ПОРЛ, т. II, М., 1962, кол. 313. С това име я нарича още Станислав Смолка в своето монументално изследване за Мешко Стари. Вж. *Smolka St.*, Mieszko Stary i jego wiek, Warszawa, 1881, wyd. II, Warszawa, 1959, s. 225.

⁸² *Zentara B.*, Bolesław Wysoki — tułacz... , PH, t. LXII, 1971, z. 3, s. 368; *Boras Z.*, op. cit., s. 38; *Włodarski Br.*, Sojusz dwóch seniorów (Ze stosunków polsko-ruskich w XII wieku), W: Europa — Słowiańszczyzna — Polska, Poznań, 1970, s. 351, not. 28.

⁸³ *Chronica principum Poloniae*, MPH, t. III, p. 481; *Chronica Polonorum*, MPH, t. III, p. 636—637; 645; *Zentara B.*, Bolesław Wysoki — tułacz... , s. 383.

⁸⁴ *Zentara B.*, op. cit., s. 384; *Zentara B.*, Henryk Brodaty i jego Czasy, Warszawa, 1975, s. 92.

като компенсация получил от Казимир Справедливи битомската и овсиенцимската каштелания.⁸⁵

В старата полска историография съществува мнението, че едва след събитията през 1177 г. Мешко Плантаноги и Ярослав са получили самостоятелни княжества.⁸⁶ Бенедикт Зентара убедително доказва несъстоятелността на това мнение⁸⁷, но Зигмунд Борас, въпреки че познава работата на Зентара, изказва мнение, че при първия бунт през 1172 г. Ярослав е получил Ополе, а при втория през 1177 г. — ополската област със задължението да приеме църковен сан.⁸⁸ В практиката обикновено се давало територия заедно с укрепените центрове (*grodziska*) в нея, които са били политически и икономически средища, а църковен сан Ярослав е получил преди събитията от 1177 г. и през периода 1198—1201 е бил вроцлавски епископ.⁸⁹

Друга вероятна причина за враждебните отношения на Ярослав с неговия баща са били намеренията и действията на неговата ненавистна мащеха⁹⁰ Аделаида⁹¹ — втората жена на Болеслав Високи⁹².

Историята свидетелствува, че всички мащехи от всички времена са действували най-напред в полза на своите природени или доведени синове, като често пъти, особено в управляващите фамилии, не са подбирали средствата. Мащехата на Ярослав независимо от името,

⁸⁵ *Zentara B.*, *Bolesław Wysoki — tułacz. . .*, s. 387; *Smolka St.*, *Mieszko Stary i jego wiek*, Warszawa, 1959, s. 311.

⁸⁶ *Smolka St.*, op. cit., s. 310—311; *Crodecki R.*, *Zachorowski St.*, *Dąbrowski Jan*, *Dzieje Polski średniowiecznej*, tom I do roku 1333, Kraków, 1926, s. 162.

⁸⁷ *Zentara B.*, op. cit., s. 384—385.

⁸⁸ *Boras Z.*, *Pierwszy paistowicz śląski Bolesław I Wysoki*, W: *Książęta piastowscy Śląska*, Katowice, 1974, s. 44.

⁸⁹ *Zentara B.*, op. cit., s. 383; *Silnicki T.*, *Dzieje i ustrój kościoła na Śląsku do końca w. XIV*. W: *Historia Śląska do roku 1400*, t. II, s. 1, Kraków, 1939, s. 48—50.

⁹⁰ *In odium noverce, domine Adilheidis. . .*, *Chronica Polonorum*, MPH, t. III, p. 636.

⁹¹ *Boleslaus Altus. . . duxit dominom Adilheidam sororem imperatricis, coniugis Conradi secundi(sic) imperatoris, et genuit filios Boleslaum et Henricum dicum cum barba*. *Chronica Polonorum*, p. 645.

⁹² Сестрата на Аделаида — Гертруда, била съпруга не на римския император Конрад II (1027—1039), както грешно посочват всички полски извори за Аделаида, а на немския крал Конрад III (1138—1152). За сключването на брака на Болеслав Високи с Аделаида и нейното родословие вж. *Zentara B.*, *Bolesław Wysoki. . .*, PH, t. LXII, z. 3, s. 371. През 1969 г. Казимир Ясински оспори сведенията на „Полската хроника“ за този брак и въобще съществуването на Аделаида. Според него втората жена на Болеслав Високи била Кристина. Тя произхождала от немски графски род, чиито имена се намирили на саксонско-тюрингската граница. В полската историография Кристина е смятана за втора жена на Владислав II Изгнаник. Своята теза Ясински развива най-напред в рецензията си върху статията на Казимир Биета: „По въпроса за втората жена на Владислав II Изгнаник“, а след това и в книгата си за шльонските пясти. Един от основните доводи на Ясински в подкрепа на своята теза е надгробният надпис на Кристина в любяжския манастир, на запад от Вроцлав, чиито ктитор е Болеслав II Високи. Вж. *Bieda K.* W sprawie drugiej żony Władysława II Wygnanca, *Śląski Kwart. Hist. Sobótka*, t. XXIII, 1968, z. 1, s. 106—110; *Jasiński K.*, *recenzji tej pracy*, *Studia Źródłoznawcze*, t. XIV, 1969, s. 229—232; *Jasiński K.*, *Rodowód Piastów śląskich*, t. I, Wrocław, 1973, s. 46—47; 9 Kal. Marcii obit domina Christina uxor eiusdem fundatoris secunda, MPH, t. III, Warszawa, 1961, p. 711; *Wędzki A.*, *Lubiąż*, SSS, t. III, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967, s. 95—96.

което носела — Аделаида или Кристина, не е правела изключение. Тя дарила своя съпруг с многобройно потомство — пет сина и две дъщери.⁹³ Използвайки личното си влияние и любовта на своя съпруг към първородния им син, който носел бащиното си име, Аделаида (Кристина) успяла да убеди Болеслав Високи да го провъзгласи за свой наследник. Освен това с помощта на епископ Жирослав синът на Болеслав Високи от първия му брак — Ярослав, бил ръкоположен в духовнически сан и получил длъжността каноник във Вроцлав.⁹⁴ Така била отнета възможността на Ярослав да седне на бащиния си трон.

Така в резултат на активната дипломатическа дейност на великополския княз Мешко Стари била създадена през 1195 г. политическата коалиция срещу краковското можновладство. Мешко Стари и неговият син Болеслав успели да привлекат в нея благодарение на традиционните връзки и взаимодействия двамата шльонски князе — Мешко Плантоноги и Ярослав.

Сеньориалният принцип при наследяването на краковския великокняжески трон играл ролята на обединително звено за участниците в коалицията, но това не означавало, че всеки от тях нямал свои лични цели. Открит остава въпросът за участието на Болеслав Високи в коалицията. В тази връзка не можем да пренебрегнем съобщението на Викентий Кадлубек⁹⁵, че Мешко Стари го поканил да участва в този съюз заедно с Мешко Плантоноги. Навярно Мешко Стари се е ръководил от факта, че Болеслав Високи е имал богат военен опит, натрупан в резултат от участието му в експедициите на Фридрих I Барбароса в Италия. Според Бенедикт Зентара Болеслав е участвувал във Втория кръстоносен поход (1147—1149) и със свитата на Конрад III е преминал през унгарските, българските, византийските и палестинските земи, което също е способствувало за разширяването на неговия светоглед и опит.⁹⁶ От друга страна, са известни политическите стремежи на Болеслав Високи да заеме краковския трон. Израз на тези амбиции се явява неуспешното му участие в бунта срещу сеньора Мешко Стари през 1177 г. като съюзник на Казимир Справедливи. Освен това Мешко Стари и Болеслав Високи са били почти връстници. Първият бил роден около 1126 г.⁹⁷, а вторият според изследването на Герард Лабуда — през 1127 г.⁹⁸ Този факт е криел известна потенциална опасност за организатора на коалицията и той навярно не е могъл да не държи сметка за това.

Докато Мешко Стари до края на живота си останал верен на сеньориалния принцип и на монархизма, като непрекъснато се

⁹³ За децата от втория брак на Болеслав Високи и тяхната съдба вж. *Zentara B., Henryk Brodaty...*, s. 89 i 96.

⁹⁴ *Zentara B.*, op. cit., s. 91.

⁹⁵ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 22, p. 433.

⁹⁶ *Zentara B.*, op. cit., s. 85.

⁹⁷ *Gieysztor Al., Mieszko III Stary*, PSB, t. XXI, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1976, s. 35—36.

⁹⁸ *Labuda G., Uzupełnienia do genealogii Piastów w szczególności śląskich*, Śląski Kwart. Hist. Sobótka, r. XVIII, 1963, s. 10, sq.

стремял към тяхното реализиране, използвайки богат арсенал от средства, то след неуспехите през 1172 и 1177 г. тези амбиции у Болеслав Високи видимо отслабват. Може би благодарение на своята по-богата индивидуалност и опит той по-реално е оценил съотношението на силите и новите тенденции в общественно-политическото развитие. Или пък включването в коалицията на Мешко Плантоноги и Ярослав го е накарало да изчака и да определи своите действия от развоя на събитията.

През 1195 г. в резултат от активната дипломатическа дейност на великополския княз Мешко Стари била създадена коалицията срещу краковското можновладство. Благодарение на традиционните връзки и взаимодействия Мешко Стари и неговият син Болеслав успели да привлекат в нея двамата шльонски князе Мешко Плантоноги и Ярослав.

Във връзка с участниците в подготвената от Мешко Стари коалиция някои полски историци изказват мнението, че Ярослав е участвувал от името и със съгласието на своя баща. Така например по този въпрос Бригида Кюрбис пише: „Ярослав, синът на Болеслав Високи, бил изпратен като заместник на баща си.“⁹⁹ В този смисъл, макар и не така категорично, се изказват Роман Гродецки¹⁰⁰ и Станислав Смолка¹⁰¹. Имайки предвид съществуващите отношения между Болеслав Високи и неговия първороден син от Звинислава — Ярослав, които накратко вече разгледахме, трудно можем да се съгласим с мнението на посочените автори. Ярослав според нас участва в коалицията напълно самостоятелно и по всяка вероятност повече заради Мешко Плантоноги, отколкото заради Мешко Стари. Ярослав и Мешко Плантоноги са действували заедно и взаимно се допълвали при постигането на поставените цели. Викентий Кадлубек — съвременник и участник в разглежданите събития, въпреки отрицателното си отношение към коалицията като че ли най-приемливо разкрива мотивите за участието на Мешко Плантоноги и Ярослав в нея. По този въпрос той пише: „И тъй Владиславовичите (Мешко Плантоноги и Ярослав са съответно син и внук на Владислав II Изгнаник — б. м.) увеличават и засилват неговата партия (на Мешко Стари — б. м.) не толкова от любов към него, колкото от желанието да управляват и от ненавист към сираците.“¹⁰²

Преди започването на военните действия Мешко Стари се опитал да убеди краковските можновладци да го признаят отново за княз. Опитът не дал резултат. Последвало ултимативното искане на Мешко Стари към краковчани: или чрез доброволно послушание да заслужат

⁹⁹Mistrza wincentego Kronika Polska, tłumaczyli K. Abgarowicz i B. Kürbis. Wstęp i komentarze napisała B. Kürbis. PWN, Warszawa, 1974, s. 220, not. 273.

¹⁰⁰Grodecki R., Dzieje polityczne Śląska. W: Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400, Kraków, 1933, s. 180.

¹⁰¹Smolka St., Mieszko Stary i jego wiek, s. 369.

¹⁰²Proinde augent ac roborant illius partes Wladislaidae, non tam eius amore, quam regni ambitu et odio pupulorum. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum, MPH, t. II, lib. IV, § 23, p. 433.

мирна пощада, или да изпитат суровостта на меча в риска на сражението.¹⁰³

Междувременно краковското можновладство начело с воеводата Николай и епископ Пелка, които заедно с княгиня Елена — майката на малолетния Лешек Бели, били фактическите ръководители на краковското княжество, потърсили съюзници срещу Мешко Стари. На техния призив се отзовал руският княз Роман, който управлявал владимирското княжество. Той бил първороден син на Агнешка — сестрата на Казимир Справедливи, и владимирско-волинския княз Мшчислав Храбри. Според Викентий Кадлубек Роман се притекъл на помощ не само от чувството на благодарност към своя вуйчо Казимир Справедливи, с чиято помощ успял да се укрепи в бащиното си княжество, но и в резултат на своите лични интереси. Победата на Мешко Стари и настаняването му в Краков би означавало най-малко лишаването на Роман от полската подкрепа, от която той се нуждаел и поради факта, че се развел с Пшедслава — дъщерята на великия киевски княз Рюрик II.¹⁰⁴

Развитието на събитията след отказа на краковските можновладци „да заслужат мирна пощада“ вървяло решително към гражданска война.

Отрядите, съставени от рицарите на Великополша начело със сеньора Мешко III Стари и неговия син Болеслав, се отправили към Краков. В същата посока, но отделно от главните сили и с известно закъснение са се движили и рицарските отряди на Мешко Плантоноги и Ярослав. Дали това е резултат от общия план за нападението, или пък е израз на липсата на съгласуваност, продиктувана от желанието да се запази самостоятелност в действията, е трудно да се каже. Фактът, че силите на коалицията не са се движили заедно и не са били обединени под едно общо командване, е твърде показателен.

Главна роля в организацията и ръководството на силите в Малополша играл воеводата Николай. За предстоящата битка той успял да обедини военните контингенти от краковската, шерадската и ленчицката земя, които съгласно статута на Болеслав Кривоусти от 1138 г. съставлявали т. нар. сеньориална област. Към това ядро трябвало да се включат и отрядите от сандомежката, мазовецката и куявската област, които Казимир Справедливи приживе успял да обедини под своя скипър.

Представителите на феодалната класа, съставляващи краковския лагер, са били обединени от антимонархическата идея, но това не значи, че между тях не са съществували противоречия. Те били обусловени както от стремежа на отделни групи да участват в управлението чрез по-резултатно разпределение на ръководните длъжности, така и от антагонизма в отношенията между някои

¹⁰³ Eligere igitur ipsos iubet: aut pacis gratiam gratuito mereri obsequio, aut gladii furorem proelii experiri periculo. *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 22, p. 433.

¹⁰⁴ *Smolka St.*, op. cit., s. 370; *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 22, p. 433.

личности, заемащи ключови позиции в княжеския двор или в различните области. Илюстрация на това твърдение се явява съперничеството между воеводата Николай и воеводата на сандомежката област Говорек.¹⁰⁵ Естествено тези вътрешни борби и личната неприязън се отразили върху боеспособността на краковския лагер в предстоящото сражение.

Основни и най-важни сведения за битката между силите на двата лагера черпим от хрониката на Викентий Кадлубек, който е бил неин съвременник и пряк наблюдател. Обширни сведения се съдържат и във великополската хроника, но те до голяма степен повтарят казаното от Кадлубек. На основата на сведенията, съдържащи се в двете хроники, и кратките сведения в многобройните анали, Ян Длугош също ни поднася един обширен разказ, а наред с него и оценка през призмата на изминалите повече от двеста и петдесет години на тази „позорна битка“ (*feda dimicationis*), както той я нарича.¹⁰⁶

По отношение на мястото на срещата между двете войски Викентий Кадлубек пише: „Има обаче в краковската област местност, която от името на реката се нарича Мозгава, недалече от Енджеовския манастир.“¹⁰⁷ На основата на съобщението в хрониката на Кадлубек можем да определим приблизително мястото на битката. Тя е станала в местност, която граничи с р. Мозгава — приток на Межава в днешното Келецко воеводство, носи нейното име и е в близост до Енджеовския манастир¹⁰⁸, който се намира на 80 км на север от Краков. Заедно с краковската войска навярно се е движил и епископ Пелка и когато приближават лагера на Мешко III Стари, той според Кадлубек се е отделил в „уединено място“ и там, отдавайки се на молитви, е очаквал резултат от битката.¹⁰⁹ Логично е да приемем, че той като духовно лице се е отправил в намиращия се наблизо манастир. Това предположение намира потвърждение във факта, че

¹⁰⁵ *Wyrozumski J.*, *Goworek*, PSB, t. VIII, cz. 3, p. 389—390.

¹⁰⁶ *Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae...*, lib. V et VI, Varsaviae, 1973, p. 165.

¹⁰⁷ *Est autem in Cracovensi provincia locus, a nomine fluvii Moszgawa dictus, ab Andreoviensi concubio non longe distans. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 23, p. 433; *Chronica Poloniae Maioris*, MPH, s. n., t. VIII, Varsaviae, 1970, cap. 47, p. 70.

¹⁰⁸ Енджеовският манастир се намира на 40 км на северозапад от Вислица и на 80 км на север от Краков в днешното Келецко воеводство. Основан бил през периода 1140—1149 г. от вроцлавския епископ Яник (Ян), който приблизително от 1149 до 1167 г. бил гнезненски архиепископ. Тук са били настанени за пръв път в Полша монаси от ордена на цистерцианците. Манастирът и неговият ктитор за нас са интересни и в друго отношение. От 1218 г. до своята смърт (1223) в манастира е живял като монах отказалият се от епископския сан Викентий Кадлубек. Според някои изследвачи тук той написал четвъртата книга от своята хроника. Вроцлавският епископ Ян и краковският Матеуш са двете реални исторически личности, чрез чийто диалог Викентий Кадлубек разказва най-старата история на Полша. Вж. *Wędzki A.*, *Jędrzeów*, SSS, t. II, Kraków, 1965, s. 336—338; *Gąsiarowski Ant.*, Janik (Jan), SSS, t. II, cz. II, Kraków, 1965, s. 319; *Anno Domini 1218. Vincentius episcopatu cesit sponte Iwoni et factus est monachus in Andreyow, ubi vixit 5 anis. Rocznik Małopolski*, MPH, t. III, p. 164, MPH, t. III, p. 134, 154, 155, 351; *Manteuffel T.*, *Papierstwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w.*, Warszawa, 1955, s. 71—74; *Grodecki R.*, *Mistrz Wincenty Kadłubek (Zarys biograficzny)*, *Rocznik Krakowski*, R. 19, 1923, s. 28.

¹⁰⁹ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, § 23, lib. IV, p. 434.

тук започнали да пристигат от бойното поле участници в сражението, които носели твърде противоречиви сведения. За да научи истината, епископът изпратил един духовник от своята свита¹¹⁰, който преоблечен отишъл на мястото на полесражението, разубил истинското положение и отново се върнал при епископа, за да му докладва. Вичко това, както личи от подтекста, се извършило за един ден и „сред нощната тъмнина епископът бърза неуморим след Роман“¹¹¹. Сведението на Кадлубек относно локализацията на битката и изложените от нас доводи ни дават основание да не се съгласим с мнението на Станислав Смолка, който твърди, че битката е станала „на пет мили от Краков, край брега на р. Мозгава.“¹¹²

Според Кадлубек мястото, където е станало сражението, е било обрасло с „трънливи храсти или къпини“ (*spineti sive rubeti*)¹¹³. Възниква естествено въпросът: защо воеводата Николай е избързал и започнал сражението в неподходящо време? Тези действия на краковския воевода могат да бъдат разбрани и оправдани само ако се има предвид, че изчакването в случая би означавало пристигането и обединяването на отрядите на Мешко Плантоноги и Ярослав с тези на Мешко III Стари. Навярно именно това Николай не е желал да допусне и започнал сражението, надявайки се да ги унищожи последователно.

Викентий Кадлубек дава обширно описание на битката, станала на 13 септември 1195 г.¹¹⁴ Като представител на културния елит, въпреки че бил горещ привърженик на Казимир Справедлив и неговите синове, Кадлубек ясно виждал отрицателните последици от гражданската война за полското общество. Макар че не обвинява пряко истинските виновници за гибелта на стотиците свои сънародници, навярно за да не си навлече неприятности, той отразил своето отношение в началото на описанието на сражението с думите: „О светотатство, о безбожно, о жалко стълкновение.“¹¹⁵ Освен жертвите в резултат на взаимното избиване той вижда и разрушаването на традициите в областта на морално-етичните и обществено-правните норми. В тази връзка писал: „Тук нито синът към бащата уважение не проявява, а бащата на сина си не прощава, нито брат на брата си, нито родственик на родственика си. . . всички без никакъв избор, без разлика взаимно се избиват.“¹¹⁶ Според Кадлубек една част от

¹¹⁰ Ibidem, p. 435; Станислав Смолка смята, че този духовник, преоблечен като слуга, е бил Викентий Кадлубек. *Smolka St.*, op. cit., s. 372.

¹¹¹ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 23, p. 435.

¹¹² *Smolka St.*, op. cit., s. 370.

¹¹³ In eo loco, spineti sive rubeti cuiusdam interictu. *Magistri Vincentii Chronicon MPH*, t. II, lib. IV, § 23, p. 433.

¹¹⁴ Датата на битката е определена на основата на шльонско-чешкия некролог, в който е записано, че този ден починал Болеслав — синът на Мешко III Стари, който в действителност загинал в сражението при р. Мозгава. Вж. *Balzer O.*, *Genealogia Piastów*, Kraków, 1895, s. 200.

¹¹⁵ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 23, p. 434.

¹¹⁶ Non hic filatio paternitati reverentiam exhibet, non filiationi paternitas ignoscit, non fraternitatem fraternitas, non consanguinitas consanguinitatem. . . omnes invecem sine omni delectu promiscua sese caede interimunt. *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, p. 434.

войниците на княз Роман били избити. Той, ранен на няколко места, заедно с останалите напуснал сражението. Победата клоняла на страната на Мешко III Стари, но „тук синът му Болеслав издъхнал, прободен от копие“¹¹⁷. Самият Мешко бил тежко ранен от един обикновен войник и когато искал да го убие, той смъкнал шлема си и му извикал, че е княз. Същият войник го изнесъл извън бойното поле. С раняването на Мешко настъпил обрат в сражението, но краковчани, които също понесли големи загуби, не могли да се възползват и отстъпили.¹¹⁸

Междувременно пристигнали отрядите на Мешко Плантоноги и Ярослав.¹¹⁹ На мястото на битката според Кадлубек те не намерили почти никого, тъй като двете войски се били разпръснали. Обявили се за победители и когато се поздравявали, били нападнати от пристигналите също със закъснение сандомежки палатин Говорек. Започнал вторият етап от сражението при Мозгава. Той завършил бързо с победа за Мешко Плантоноги. Говорек бил хванат и отведен в плен.¹²⁰ Тук възниква въпросът за закъснението на отряда на Говорек в решителния първи етап на сражението. Не можем да приемем като обяснение за това закъснение отдалечеността на Сандомеж от мястото на битката, още повече, че княз Роман със своите отряди пристигнал навреме, като изминал двойно по-голямо разстояние. Роман Гродеcki предполага, че със своите действия Говорек е целял да улесни успеха на Мешко III Стари.¹²¹ Тази предполагаема позиция на Говорек е в разрез с подчертания стремеж към ограничаване и подчиняване монархическата власт на интересите на можновлаството, но се обяснява на основата на личните му противоречия с Николай, предизвикани от борбата за воеводската длъжност в княжеския двор на Лешек Бели.

Развитието на сражението край река Мозгава, в близост до Енджеювския цистерски манастир, със своите приливи и отливи в двата етапа затруднило дори съвременниците относно определянето на крайния резултат. Дори Викентий Кадлубек се затруднява да даде ясен отговор на този въпрос.¹²² Според Длугош в тази битка „никой не победил“.¹²³ Различните анализи, писани главно в големите манастири и епископски центрове, дават противоречиви сведения за крайния резултат от сражението. В едни се съобщава за победата на Лешек, а в

¹¹⁷ Hic Mesconides Boleslaus cuspidе transfossus expirat. *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, § 23, p. 434.

¹¹⁸ Hic Mesconem quidam gregarius miles vulnerat, quem quum occidere vellet, ille detecta casside, se esse principem exclamat. *Magistri Vincentii Chronicon* . . . , MPH, t. II, lib. IV, § 23, p. 434.

¹¹⁹ Adest iterum seni subsidio Wladislaides Mesco cum nepote, filio Boleslai Iaroslao. . . , *ibidem*, p. 434.

¹²⁰ Cum quibus, licet in pauca manu, comes Govoricus congregitur, confligit et freudentis instat fulminis impetum una cum viribus nequiquam effiendit. . . capitur, captus abdocitur, *ibidem*, p. 434.

¹²¹ *Grodecki R.*, Dzieje wewnęsrue Polski XIII w., W: Polska piastowska Warszawa, 1969, s. 176.

¹²² *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, MPH, t. II, lib. IV, p. 434.

¹²³ *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae*. . . , lib. VI, Varsaviae, 1973, p. 165.

други, и то по-често, че победата е била на страната на Мешко.¹²⁴

Липсата на яснота в изворите по отношение на крайния резултат от битката повлияла и върху различната интерпретация на това събитие в историографията. Така например в академичното издание на „История на Полша“ от 1958 г. е отбелязано: „Край река Мозгава през 1195 г. се стигнало до взаимоунищожителната битка, която не донесла победа на нито една от страните.“¹²⁵ Герард Лабуда смята, че в битката край река Мозгава Мешко III Стари „претърпял позорно поражение“.¹²⁶ Най-правилна оценка на крайния резултат от сражението дал Роман Гродецки. Той писал: „В мозгавската битка победа и в двете стълкновения спечелила войската на Мешко Стари и на неговите шльонски племенници.“¹²⁷

Мешко Стари не успял да реализира в политическо отношение спечелената военна победа срещу малополската феодална аристокрация. За това главно повлияли получените рани и психическата депресия, която била резултат от гибелта в сражението на неговия син Болеслав. В продължение на три последователни години Мешко Стари загубил трима сина — Мешко (1193), Одон (1194)¹²⁸ и Болеслав (1195). Не бива да забравяме и напредналата възраст на пястовския сеньор. Всички тези предпоставки, разгледани във взаимната им връзка, обясняват оттеглянето на Мешко в неговото великополско княжество. Мешко Плантоноги и Ярослав не се решили самостоятелно да нападнат Краков. Те също се отправили към своите княжества.

В Краков се завърнали Лешек Бели и неговата майка, княгиня Елена. Тя заедно с воеводата Николай и епископ Пелка започнала да управлява от името на малолетния Лешек.¹²⁹

* * *

На основата на разгледаните дотук събития, въпреки че се отнасят за твърде кратък период от време, могат да се направят някои най-общи изводи за тенденциите в политическото развитие на полското общество в края на XII век.

С помощта на вехето от 1194 г. феодалната аристокрация в Малополша успяла да наложи на овакантия краковски трон след смъртта на Казимир Справедливи неговия малолетен син Лешек Бели. По този начин на мястото на автократичната монархия, утвърдена от

¹²⁴ Anno domini 1194. Bellum fuit in Mosgawa et Lesko prevalet adversus Meskonem. Rocznik Małopolski, MPH, t. III, p. 160; Anno domini 1195. Inter Mesconem et Lezstconem filium Kazimiri factum est prelium in Moskava, et Mesko vicit, et Boleslaus suus filius est occisus. . . Rocznik kapit. krakowski, MPH, t. II, p. 800.

¹²⁵ Historia Polski, Tom I do roku 1704, Cz. I do połowy XV w. Pod red. H. Lowmianskiego, Warszawa, 1958, p. 316.

¹²⁶ Labuda G., Piastowie twórcami państwa polskiego. W: Piastowie w dziejach Polski, Kraków, 1975, s. 42.

¹²⁷ Grodecki R., op. cit., s. 130.

¹²⁸ Item (1193) Mesco filius Mesconis Senis obit; Item (1194) Kazimirus magnus dux Cracovie obit, et Odo filius Mesconis eodem anno obit, Spominki Gnieźnieńskie, MPH, t. III, p. 43.

¹²⁹ Grodecki R., op. cit., s. 130; Smolka St., s. 374, op. cit.; Bardach J., Historia państwa i prawa Polski, t. I do płowy XV wieku, Wyd. II, Warszawa, 1964, s. 246; Magistri Vincentii Chronicon. . . , p. 436.

статута на Болеслав Кривоусти през 1138 г. и реализирана, макар и частично чрез системата на сеньориата, идва феодалната олигархична монархия. Тези успешни крачки към ограничаване на монархическата власт, отразяващи тенденциите на феодалната класа като цяло, били направени там, където нейните представители в резултат от действието на редица фактори били най-силни.

Във връзка с развитието на феодализационния процес, обуславящ количествените промени в областта на базата, нараствала ролята на обществения фактор, а намалявала ролята на князете. Ролята на личността (имаме предвид главно князете от династията на Пястите) се определяла от факта, доколко тяхната дейност е в унисон или в противоречие със стремежите на утвърждаващата се духовна и светска аристокрация. Осъществяването на стремежите на феодалната класа в Малополша към еманципация по отношение на монархическата власт не вървяло безметежно. То пораждало и противоречия между нейните най-изтъкнати представители, главно в сферата на разпределението на висшите държавни длъжности.

Изборът на Лешек Бели на краковския трон, въпреки че имал обществено-правен характер, бил в разрез със сеньориалния принцип. Пряко засегнат бил сеньорът на династията и неуморимият защитник на централизираната монархия срещу полиархията — великополският княз Мешко III Стари. Спорът бил решен посредством типичния за средновековието начин. На бойното поле край река Мозгава от едната страна застанали защитниците на принципа на сеньориата при наследяването на краковския трон и привърженици на централизираната монархия, представени от действителния сеньор на Пястите Мешко III Стари и неговите съюзници Мешко Плантаноги и Ярослав. Тясна опора било дребното рицарство. От другата страна били формално синовете на Казимир Справедливи — Лешек Бели и Конрад. В действителност зад тях стояли представителите на феодалната класа от Малополша, Мазовше и Куявия. Те ратували за премахването на косвената централизирана експлоатация, осъществявана от държавата начело с монарха сеньор, и заменянето ѝ с пряка, индивидуална и децентрализирана експлоатация, осъществявана от всеки в собствените му феодални владения.¹³⁰

Стремежите на феодалната аристокрация към еманципация от централизираната раннофеодална монархия, която в края на XII век била на път да изпълни своите задачи спрямо полското феодално общество, били закономерни и отразявали определени етапи в развитието на това общество.

Решенията на ветоето от 1194 г. и последиците от тях са израз на взаимодействието между феодалната база и съответстващата ѝ надстройка. Промените, настъпващи в базата, обусловени от все по-пълното утвърждаване на феодалните производствени отношения, налагат изменение и в надстройката. Най-рано и най-бързо тези изменения се отразяват от политическите институции, които за разлика от другите надстроечни компоненти, са най-чувствителни към базисните промени.

¹³⁰ Bardach J., op. cit., s. 93.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ БОРЬБА В МАЛОЙ ПОЛЬШЕ В 1194—1195 ГОДАХ
И УТВЕРЖДЕНИЕ ПОЛИЦЕНТРИЗМА

Георгий Пырвев

Резюме

В исследовании рассматривается проблема феодальной раздробленности Польши в конце XII века. В введении раскрыт закономерный характер стремления феодалов польского общества к децентрализации, с одной стороны, и попытки центральной власти с помощью системы сеньорий ограничить это стремление, с другой.

В основной части анализируется политическая борьба краковского можновладства против сеньора династии Пястов Мешко III Старого после смерти краковского принцепса Казимира Справедливого. Чтобы предотвратить вступление на краковский трон Мешко III Старого, который был представителем монархизма, феодальная аристократия Кракова в соответствии со своими полиархическими устремлениями возвела на престол юного Лешека Белого. Это политика привела к гражданской войне, главным событием в которой явилась битва при реке Мазгаве в 1195 г.

Политическая борьба освещается на основе сведений, взятых из анналов и хроник, притом внесены некоторые дополнения в интерпретацию источников сведений и в принципиальные постановки польских историков.

В заключении политическая борьба между монархизмом и полиархизмом в Малой Польше объясняется как выражение взаимодействия между феодальной базой и ее надстройкой. Размер исследования — 48 стандартных страниц.

LES LUTTES POLITIQUES EN PETITE POLOGNE RENDANT LES
ANNÉES 1194—1195 ET LA LÉGALISATION DU POLICENTRISME

Guergui Parvev

Résumé

L'étude est consacrée au problème du morcellement féodal en Pologne à la fin du deuxième siècle. Dans l'introduction est révélé d'un côté le caractère régulier des aspirations décentralisatrices de la classe féodale dans la société polonaise et d'autre côté — les essais du pouvoir central à l'aide du système seigneurial de limiter ces aspirations.

Dans la partie essentielle sont examinées les luttes politiques du *mosznowladstvo* de Cracovie contre le seigneur de la dynastie piastowienne Mieszko III le Vieux, après la mort du prince de Cracovie Kazimierz le Juste. Pour faire échouer l'élévation de Mieszko III Le Vieux, représentant du monarchisme, sur le trône de Cracovie, l'aristocratie féodale de Cracovie à l'unisson de ses visées polyarchiques éleva le mineur Leszek Biały. Cette politique ammena jusqu'une guerre civile dont le point extrême est la bataille près de la rivière Mosgava en 1195.

Les luttes politiques sont examinées à la base des renseignements prisés des annales et des chroniques mais sont faites quelques corrections dans l'interprétation du matériel original et dans les thèses principales des historiens polonais.

Dans la conclusion les luttes politiques entre le monarchisme et le polyarchisme en Petite Pologne sont expliquées comme expression de l'action réciproque entre la base féodale et sa superstructure. L'oeuvre contient 48 pages dactylographiques standards.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XXII, кн. 3

Факултет за история

1985

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ DE „CYRILIE ET MÉTHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XXII, livre 3

Faculté d'histoire

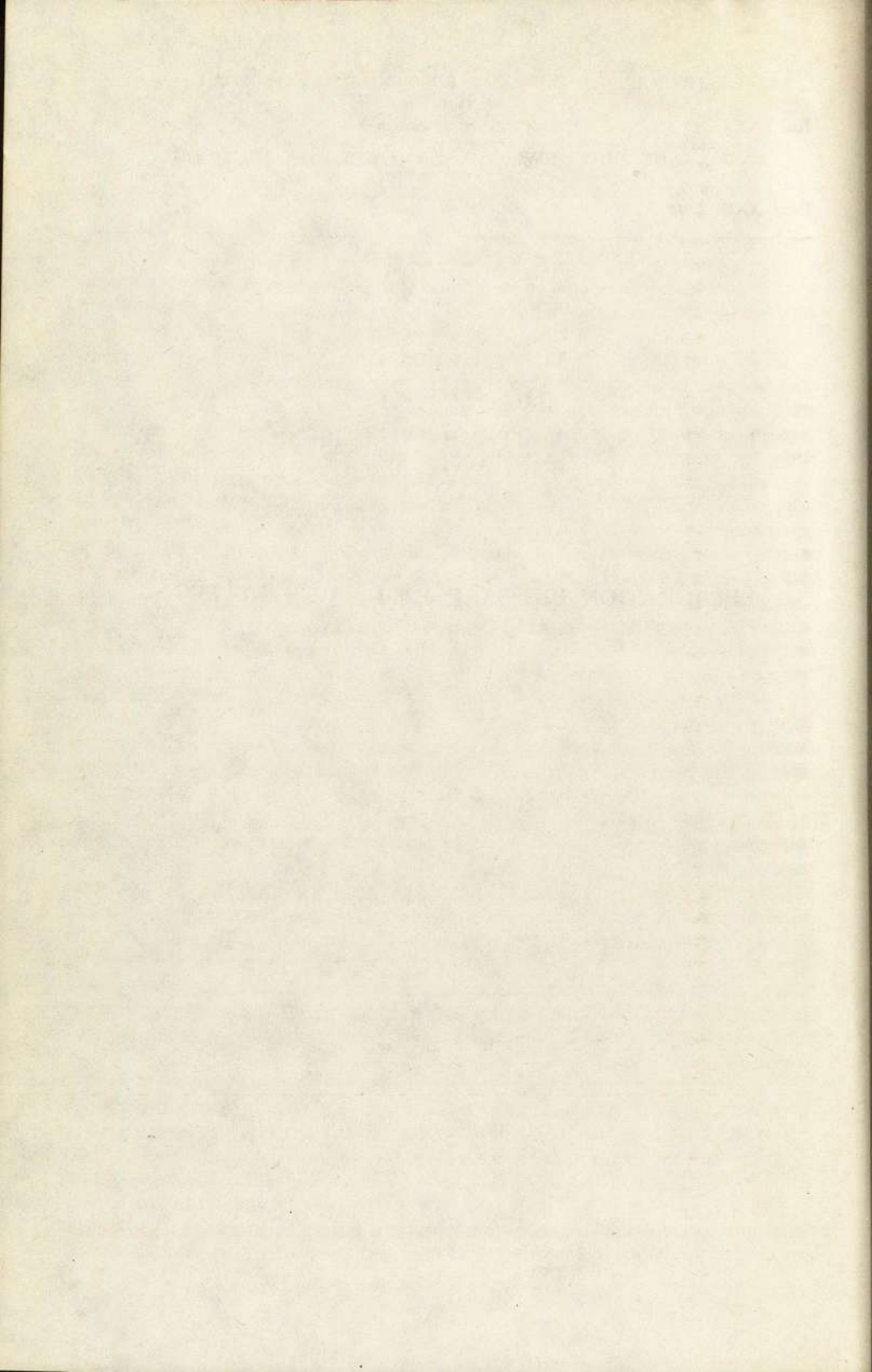
1985

Георги Плетньов

БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ И СРЪБСКО-ТУРСКАТА
ВОЙНА ОТ 1876 Г.

Gueorgui Pletniou

LEMIGRATION BULGARE ET LA GUERRE SERBO-
TURQUE DE 1876

Въстанията в Босна, Херцеговина и България през 1875 година още по-силно задълбочават кризата на изостаналата в своето развитие Османска империя. Те откриват нов етап в развитието на Източния въпрос и налагат още по-ясно очертаване позициите на всички европейски сили, косвено или пряко заангажирани в него. Подемът на националноосвободителното движение на подвластните на Турция народи не може да не даде отражение върху отношението на всяка една от европейските държави към събитията, разиграваци се на Балканския полуостров. При така създадената комплицирана обстановка справедливата борба на балканските народи за свобода и независимост намира подкрепата на европейското обществено мнение и налага правителствата на Англия, Франция и Австро-Унгария да се съобразяват с него, независимо че те застават на своята неизменна и традиционна позиция — упорито и последователно защитаване целостта и ненакърнимостта на османска Турция.

При тази напрегната обстановка на Балканите балканските държави заемат определени позиции към проблемите на национално-освободителната борба на въстаналите народи в пределите на Османската империя. Правителствата на Гърция и Румъния побързват да прокламират високо своя неутралитет и политика на ненамеса в разигравашите се събития на полуострова.¹ Единствено Сърбия, която твърдо разчита на подкрепа от страна на Русия, поема друг външнополитически курс. Изпадането на империята в дълбока икономическа, политическа и социална криза, както и продължаващите въстанически действия в Босна и Херцеговина подсказват на сръбската буржоазия и княз Милан, че пред Сърбия се открива възможност да укрепи своя авторитет сред южните славяни, а една успешна военна акция срещу османска Турция може да доведе до ново териториално разширение. Войната в същото време ще отвлече и вниманието на народните маси от нерешените и тежки вътрешни проблеми.² Желаната от сръбската монархия и буржоазия победа щеше да съдействува и за консолидиране на страната и превръщането ѝ в обединителен център на южните славяни.

Плановете на сръбската буржоазия и княз Милан имат в своята основа авантюристичен характер, защото Сърбия в навечерието на Сръбско-турската война от 1876 г. е икономически, политически и военно неподготвена за една победоносна военна операция срещу Турция. При това положение, като се съобразява с традиционната политика на западните държави по Източния въпрос, както и със слабостта на Сърбия нейната дипломатия започва да търси съюзник в лицето на националноосвободителното движение на балканските

¹ История Югославии, т. I, М., 1963, с. 490.

² Пак там, с. 490.

народи и да се стреми да си осигури евентуалната подкрепа на Русия. Това разбиране и необходимостта от съюзник принуждават сръбското правителство да направи сондажи и опити за спечелване на българската емиграция и ръководеното от нея националноосвободително движение, което да бъде включено в общата борба против османска Турция.

Политиката на Сърбия да привлече българската емиграция на своя страна, организирането на българското доброволческо движение и участието му в редовете на сръбската армия, отношението на сръбските власти към него, както и въпросът за социалния състав на българските доброволци, участвували във войната от 1876 г., не са достатъчно добре и детайлно проучени в българската история, което определя и задачата на настоящата статия.

* * *

Неуспехът на Старозагорското въстание от 1875 г. не представлява пречка за последователните революционери от БРЦК и революционните сили на българския народ, които, убедени в необходимостта от подготовка на ново въстание, вземат решение в Гюргево и пристъпват към неговото организиране. Тези решения и планове на революционните сили на българската емиграция в Румъния не остават тайна за сръбското правителство, което с оглед на предстоящата война с Турция взема решение да потърси контакти с българската емиграция, за да се стигне до изработване на съгласуван план за общи действия. Плановете на сръбското правителство предвиждат българското въстание да съвпадне с обявяването на войната на Турция, с което силите на султана да се разпокъсат и сериозно да се облекчи сръбското настъпление. На второ място, сръбското правителство се надява да привлече голяма част от българската емиграция в редовете на сръбската армия, с което да увеличи нейната бойна мощ и сила. С една дума, сръбските планове предвиждат българското въстание да създаде един нестабилен тил на турската армия, с което да бъде осигурен военният успех на Сърбия.³

За планираните преговори с ръководителите на българската емиграция в края на февруари — началото на март 1876 г. в Букурещ пристигат изпратените от сръбското правителство майор Драгашевич и бившият секретар на сръбския дипломатически агент в румънската столица Живанович.⁴

Те пристигат в Букурещ в съответствие с решението на сръбското правителство от 25 февруари, взето по предложение на военния министър, а средствата за тяхната мисия осигурява сръбското външно министерство.⁵ Съставът на сръбската делегация показва достатъчно

³ Косев, К., Панайот Хитов, С., 1963, с. 82.

⁴ Освобождение Болгарии от турецкого ига, т. I, М., 1961, с. 188 (по-нататък Освобождение Болгарии. . .).

⁵ Записници седница Министерског савета Србие (1862—1898), кн. II, Београд, 1952, с. 153.

ясно нейните намерения и задачи. На първо място, да се използват връзките и познанствата на Живанович с представителите на българската емиграция, както и познанствата на Драгашевич — бивш преподавател във Втората българска легия, за да се уточнят формите на сътрудничество, както и да се координират бъдещите действия между въстаналите българи и сръбската армия. Изборът на Драгашевич обаче не е удачен, тъй като той се ползува с печална слава сред участниците в легията главно заради своите прояви на великосръбски шовинизъм, поради което е посрещнат и доста резервирано.⁶

Тези задачи на сръбската делегация се потвърждават и от доклада на руския консул в Букурещ Зиновиев до канцлера Горчаков от 11 март 1876 г., който е добре осведомен за мисията на Драгашевич и Живанович и уведомява своето правителство за намеренията на Сърбия⁷. В проведения със Зиновиев разговор Живанович очертава близките и естествени връзки на Сърбия с въстаналите народи, които не ѝ позволяват да остане в изчаквателна позиция. Според Живанович Сърбия била морално задължена да окаже помощ на въстаналите, още повече, че сръбският монарх и правителството били войнствено настроени, поради което Белград имал намерение да използва желанието на българските емигранти да се включат в редовете на сръбската армия. Що се отнася до обявения от Румъния неутралитет, то сърбите се надявали, че румънското правителство в желанието си да не се компрометира пред Високата порта нямало да окаже съдействие, но и нямало да създаде затруднение на българските доброволци при прехвърлянето им в Сърбия.⁸

От по-нататъшните стъпки на сръбската делегация в румънската столица се убеждаваме, че тя не могла да се свърже с представителите на най-революционните сили на българската емиграция, които вече били преминали Дунава и подготвяли революционните окръзи за ново въстание. Това предопределило решението на сръбските пратеници да се насочат към преговори именно с едрата емигрантска буржоазия, обединена около Добродетелната дружина и умереното течение, групирано около Българското човечеколюбиво настоятелство, създадено през 1875 г. и ръководено от Кирияк Цанков.

Запознати добре с политическата програма и външнополитическата ориентация на тези течения сред българската емиграция, сръбските делегати започнали упорито да внушават, че Русия е благосклонна към военните приготовления и планове на Сърбия и в решителния момент ще помогне на южните славяни да отхвърлят османското владичество.* При невъзможността да се свърже с

⁶ Шарова, Кр. Априлското въстание и борбата за освобождение на другите южнославянски народи. Априлско въстание 1876—1966, С., 1966, с. 144.

⁷ Освобождение Болгарии. . . , т. I, с. 189.

* Пак там, с. 189.

⁸ На проведнатата среща с руския консул Зиновиев последният подчертал отново, за да внуши на сръбските делегати, че Русия е решила да продължи прокламираната политика на умиротворяване и ще осъди остро всеки опит да се попречи на нейните усилия в това отношение. Консултът поел задължението да изясни руската политика и

организаторите на въстанието в България сръбската делегация отначало възлага естествено своите надежди за успешни и плодотворни преговори на „старите“, разчитайки на миналите взаимоотношения и политически контакти от 1867—1868 г., когато Добродетелната дружина издига и пристъпва към реализация на идеята за изграждане на южнославянско царство върху основата на един българо-сръбски съюз. Сръбските пратеници разчитат и на ориентацията на „старите“ към Русия, поради което при преговорите те постоянно подчертават, че Сърбия се опира на Русия, която в този момент стои зад всички планове на сръбското правителство.

Проведените разговори с ръководителите на Добродетелната дружина обаче не дават желаните от Сърбия резултати, тъй като Евлоги Георгиев и неговата група са междуременно информирани от руското консулство в Букурещ за отрицателната позиция на руския царизъм към предстоящата сръбска акция, оценена като авантюра, както и към всяка подобна проява, която би усложнила обстановката на Балканите и би поставила Русия пред нови, сериозни трудности. Стриктното обвързване на „старите“ с руската политика предопределя и отрицателния им отговор на направеното предложение за сътрудничество между двата народа в името на общата борба. Отказът е продиктуван и от натрупания политически опит на тази част от българската емиграция във взаимоотношенията ѝ със Сърбия, който ги накарва да се отнесат с недоверие към сръбската инициатива. На трето място за отрицателния отговор съдействуват и съмненията сред „старите“, че и този път българите ще бъдат използвани за постигане на сръбските цели и аспирации, което задължително ще засегне интересите на българския народ.

След като Добродетелната дружина отхвърля сръбските предложения с мотивировка, че „старите“ не са упълномощени от българския народ да преговарят по повдигнатите въпроси, делегацията на сръбското правителство прибегва до съдействието на Любен Каравелов, който е помолен да организира среща с умереното течение на българската емиграция.⁹ Любен Каравелов се нагърбва с тази задача, изхождайки от изразеното желание на сръбските управляващи среди да се преодолее старите вражди, недоразумения и съществуващи противоречия, за да могат двата славянски народа, както пише сръбският военен министър Т. Николич, да се хванат ръка за ръка в името на общото добро, за изграждане на братски съюз.¹⁰ Всъщност това е онзи съюз, който Л. Каравелов през цялата си книжовна, журналистическа и политическа дейност защитава.

Желаната от сръбските делегати среща се осъществява според едно писмо на Р. Атанасов до П. Хитов на 6 март 1876 г. в дома на Кирияк Цанков в Букурещ.¹¹ На нея българската емиграция е

нейните цели и на българите, които обезателно след преговорите със сръбските делегати щели да потърсят неговите съвети.

⁹ Арнаудов, М., Любен Каравелов, Живот, дело, епоха, С., 1964, с. 760.

¹⁰ Априлско въстание 1876 г., т. I, С., 1954, с. 108.

¹¹ Архив на Възраждането, т. I, С., 1908, с. 315.

представена от Л. Каравелов, К. Цанков и дошлите от Болград Павел Калянджи и от Одеса Трифон Панов. Още в началото на срещата Драгашевич излага сръбските предложения, които според писмото на Т. Панов се изразяват в следното: „... Вие, макар да сте доста голям народ, се лишавате от такива юнаци. Вашият народ не е толкова юначен, вие нямате офицери и военни мъже да бъдат предводители на едно въстание или война... , когато Сърбия е свършено готова за такова велико славянско дело.“¹² Сръбските представители поискват конкретно българите, живеещи в Румъния, да се прехвърлят в Сърбия, за да сформират там свои бойни единици под командването на сръбски офицери и да започнат обща борба против Османската империя. В двете запазени писма, даващи сведения за този разговор, съществуват противоречия по очертаване на бъдещите действия. Според Т. Панов българите трябвало да воюват в Босна, докато сръбската армия да действа в Северозападна България. По-многократно според нас е сведението, което ни дава Р. Атанасов, който в писмо до П. Хитов отбелязва, че българите трябва да „ударят на Видин“¹³.

На тези сръбски предложения се отговаря, че в тези начинания могат да се ползват предимно ония българи, които са намерили убежище в Сърбия, тъй като българските емигранти в Румъния ще са необходими за други цели. На второ място се подчертава, че българите не са осигурени с гаранции от страна на сръбското правителство и те желаят да им се достави оръжие от Белград. Това искане обаче е отхвърлено. Преговорите завършват безрезултатно, но развитието на политическите събития, подкрепата на славянските комитети за организиране на доброволческо движение в Русия, както и неуспехът на Априлското въстание съдействуват за разгръщане и сред българското население на движение за изпращане на български доброволци в Сърбия.

Това движение се осъществява, независимо че в проведените разговори сръбските делегати развиват тезата, че у българина липсват бойни качества. Това разбиране след завършване на войната с Османската империя дава основание на сръбските управляващи среди отново да поставят на висота и потърсят в българското доброволческо участие причина за собственото си поражение. Тази позиция е схваната добре още през април от Р. Атанасов, който пише, че сръбите ще се стремят да си умият очите с българите, т. е. да се оправдаят с други пред сръбския народ и общественото мнение.¹⁴

За приобщаване на българската емиграция към идеята за оказване помощ на Сърбия чрез изпращането на доброволци изиграва важна роля и срещата между група емигрантски дейци начело с Евлоги Георгиев и руския генерал Черняев в Букурещ, който пребивава през април 1876 г. там на път за Белград.¹⁵ Пред тях ген.

¹² Априлско въстание, т. I, с. 79.

¹³ Архив на Възраждането, т. I, с. 315.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Бурмов, Ал., Към историята на руско-българските връзки през 1876 г. Избрани произведения, т. III, С., 1976, с. 250.

Черняев одобрява напълно плановете за подготовка и прехвърляне на български емигранти в Сърбия за участие в предстоящата война с Турция. От своя страна сръбското правителство, за да активизира емигрантските центрове, разрешава съсредоточаването на българските доброволци в редовете на сръбската армия, която вече упорито се готви за военни действия.

Събитията в България изпреварват сръбските планове, тъй като през пролетта на 1876 г. сръбското правителство и армия се оказват неподготвени са съвместни действия с българските въстаници в борбата против Османската империя, но независимо от това Сърбия не се отказва от планираната и така необходимата война. В началото на май 1876 г. сръбският министерски съвет почти ежедневно обсъжда създалата се обстановка: от една страна, той отчита размаха на българското въстание и предизвикания мюсюлмански фанатизъм като благоприятни психологически фактори за намеса на страната в събитията на Балканите, но, от друга, вижда невъзможността да се стигне до сключване на съюзен договор с Румъния и Гърция. Според сръбското правителство такъв съюзен договор е възможно да се подпише единствено с Черна гора. На 18 май този договор е обсъден и двете балкански държави се заангажират да водят съвместни военни действия срещу османска Турция за освобождение на християнските народи. В него се подчертава, че ще се разчита на помощта на народите в Босна, Херцеговина и Стара Сърбия, както и на сродните народи в България и Албания.¹⁶

Разгромът на Априлското въстание и масовата емиграция на българите в Сърбия, Румъния и Русия насочват усилията на сръбските емисари да работят именно сред тези огромни маси с цел да ги привлекат в редовете на сръбската армия. В тази пропаганда емисарите упорито внушават, че е дошло времето Турция да бъде разгромена и всички подвластни народи да извоюват своята свобода и независимост. В това отношение те са облекчени от дейността на някои видни българи, които бяха или свързани с политиката на Сърбия, или виждаха в нейно лице най-верния съюзник и приятел на националноосвободителното движение. Важна роля в тази насока изиграва пристигналият по това време в Сърбия П. Хитов, който заедно с някои стари български воеводи започва активна агитация за формиране на доброволчески чети в помощ на сръбската армия.

Сред българската емиграция в Румъния за тази кауза продължава да работи Л. Каравелов, който посещава българските колонии в Галац, Браила и Болград, за да убеждава българските емигранти да се отправят към Сърбия и включват в доброволческите отряди. Подобна дейност развива в Букурещ и К. Цанков.

В резултат на тази пропаганда според един доклад на руския консул Зиновиев в края на май 1876 г. в Букурещ се събират над 200 емигранти, желаещи да заминат за Кладово, но лишени от финансови

¹⁶ Записници седница Министерског. . . . т. II, с. 169, 174.

средства. Това положение ги принуждава да потърсят средства от сръбския дипломатически агент, от руското консулство, както и да заплашват богатите български търговци, които им отказват да отпуснат необходимите пътни пари¹⁷. От този доклад разбираме, че в началото на това движение румънското правителство не проявява отношение към агитацията на Каравелов и Цанков, както и към желанието на българските емигранти да се прехвърлят в Кладово, превърнат в сборен пункт за доброволците, но по-късно пред опасността да се компрометира пред Високата порта и бъде упрекнуто в съучастие, предприема арести. Между арестуваните са Каравелов и Цанков. В този доклад Зиновиев отдава прекалено голямо значение на сръбската пропаганда, без да успее да вникне в положението на българската емиграция и нейното желание да се включи в борбата за окончателния разгром на Турция; той пренебрегва и дейността на Българското човеколюбиво настоятелство, ръководено от К. Цанков, което в тези дни със своята дейност съдействува за по-нататъшното развитие на българското националноосвободително движение. Подценена е и всестранната подкрепа, идваща от славянските комитети в Русия.

Арестуването на българските доброволци и техните организатори от румънските власти се потвърждава и от писмото на Т. Новоселски до К. Цанков от 23 юли 1876 г. Според него заминаващите доброволчески групи към Турну Магурели, стремящи се да се качат на параход за Кладово, били поставени под строг контрол и наблюдение, а в Питещ и Крайова имало над 80 арестувани българи. Тези факти накарват Новоселски да предложи доброволците да бъдат изпращани на малки групи, за да не предизвикват съмнението на официалните румънски власти.¹⁸ Мерките на румънското правителство са обсъдени на заседанието на Министерския съвет на Сърбия от 31 май 1876 г. и е взето решение да се накара сръбският дипломатически агент в Букурещ Милан Петрониевич да протестира за арестуването на много българи, между които и на Каравелов.¹⁹

Независимо от тези мерки на властите в Румъния през юни и юли 1876 г. българските емигранти все по-организирано се отправят към румънско-сръбската граница. Тези доброволчески групи и отряди се формират от сливането на няколко потока българи. На първо място, идват ония емигранти, участници в Априлското въстание, които остават верни на своя революционен порив, за да видят в Сръбско-турската война едно продължение на националноосвободителната борба.

На второ място, идват доброволците, които се отзовават на призивите на българските воеводи начело с П. Хитов. Сред тях са бивши участници в четническото движение, които са поканени да се

¹⁷ Россия и национально-освободительная борьба на Балканах 1875—1878 гг., М., 1978, с. 116.

¹⁸ НБКМ, БИА, ф. 5, а. е. 7, л. 45—46.

¹⁹ Записници седница Министерског. . . , т. II, с. 467.

съберат в Кладово, превърнат от сръбското правителство в сборен пункт. На 3 май Хитов чрез Р. Атанасов възлага на Хр. Македонски да вземе всички момчета, които са добри за работа, и да се яви с тях в Кладово. Там се очаква да пристигне и Филип Тотю със 160, а може и 200 души, за да заминат след това за Стара планина.²⁰ В резултат на тези призиви на старите, изпитани предводители на чети в средата на май в Кладово са събрани около 800 доброволци²¹.

На трето място, набирането на доброволци се осъществява от бедните и средните по своето социално положение български емигранти, установили се в Румъния, Сърбия и Русия, от сезонната стопанска емиграция, за която Каравелов пише: „... и тези от тях, които заминали на работа в Сърбия, се отправят към границата, за да се присъединят към съществуващите вече доброволчески корпуси“²².

Известието за избухване на войната, с което сръбските намерения стават реалност, се явява важна причина за още по-голямо активизиране на българската емиграция, чиито представители още по-масово се отправят към граничните сборни пунктове. Само за три дни след обявяване на войната Т. Новоселски успява да събере 300—400 кандидати за доброволческите отряди, но липсват необходимите средства за тяхното изпращане до Кладово.²³

От друга страна, започналите военни действия и опасността от репресии принуждават българите от крайграничните райони да се прехвърлят в Сърбия, а някои от тях да се включат в редовете на сръбската армия и вземат участие във военните действия.²⁴ За приждането на тези бежанци и съществуващата възможност да се използват от армията сръбското правителство предупреждава своите ведомства в граничните с България райони.

Най-пасивни към избухналата война си остават цариградските българи, които не проявяват никаква инициатива с изключение на д-р Ив. Богоров, който търси съдействието на Н. Геров и воден от своето желание да помогне на своите еднородни братя, заминава за Одеса, но и там не получава нужните средства, за да се прехвърли до театъра на бойните действия.²⁵

За посрещане и настаняване, както и за тяхното организиране, вероятно по инициативата на П. Хитов в Кладово се изгражда комитет, приел името Български отбор, под ръководството на П. Мишайков, П. Икономов и Н. Панов, който полага грижи за настаняване в определената от сръбското правителство крепост Фет ислям на приждащите доброволци.²⁶ По-късно в Кладово пристига Т. Алтънов като представител на Българското централно благотвори-

²⁰ Записки на Хр. Македонски 1852—1877 г., С., 1973, с. 156.

²¹ Косев, К., пос. съч., с. 84.

²² Публицистиката на Л. Каравелов, т. II, С., 1965, с. 211.

²³ НБКМ, БИА, ф. 5, а. е. 7, л. 2^а.

²⁴ Записници седница Министерског... т. II, с. 208.

²⁵ Из архивата на Найдено Геров, кн. I, С., 1911, с. 26.

²⁶ Стойчев, Ив., Материали за дейността на П. Хитов през 1876 г. в Сърбия, С., 1939, с. 33.

телно общество, за да изпълнява същите функции като тези на Българския отбор. Липсата на централизация при изпращането на българските доброволци, както и тяхното ръководство дават отражение и в Кладово, превърнато в основен пункт за прехвърлянето на доброволците от Румъния в Сърбия. Между представителите на тези две организации възникват противоречия и взаимни обвинения в злоупотреба, но независимо от това те не могат да спрат прииждащите в Кладово български доброволци.²⁷ В началото на юни създаденото през 1875 г. Българско човеколюбиво настоятелство изпраща свой представител, който да окаже помощ и съдействие при организирането на доброволците. Това отхвърля мнението, че такъв представител бил изпратен от БЦБО, тъй като е известно, че през юни тази организация не съществува.²⁸

В организирането на първите доброволчески чети особено място заема П. Хитов, който се нагърбва с тази задача още от началото на април. В своите спомени той говори за сформиранието на девет чети в състав от 3000 души, които по наше мнение са завишени, но все пак в Кладово се оказват воеводите Илю Марков, Филип Тотю, Хр. Македонски, капитан Райчо Николов и др., които осъществяват военната подготовка на доброволците.²⁹ Със започване на военните действия тия чети се включват в редовете на Моравската и Тимошката армия. Според кореспондента на в-к „Български глас“ на 13 юни в Кладово се извършва тържествена литургия и около 2000 доброволци заминали за Княжевац, за да се прехвърлят след това на фронта.³⁰

В Кладово доброволците преминават една краткотрайна подготовка в очакване да получат от Русия закупеното белгийско оръжие. Свое място в тази подготовка имат и пристигналите на 20 юни в града руски офицери, които съдействуват за окончателно сформиранието на първите четири чети, командувани от П. Хитов, Симо Соколов, Филип Тотю и Илю Марков.³¹ На 18 юни войната е обявена и те заминават за Зайчар. За ръководството на четите още в Кладово е изработен „Закон за българските доброволци-войници“, който имал сила до сръбско-турската граница, след което очевидно те трябвало да се подчинят на сръбското командване и военните устави.³² На 2 юли законът е утвърден от ген. Черняев, като в него създателите му ясно очертават основната цел: „Целта на нашето воюване е да се освободи България от турско иго, ще воюваме дорде или спечелим свободата, или всички да изрем.“³³

²⁷ НБКМ, БИА, ф. 5, а. е. 7, л. 32.

²⁸ Генов, Ц., 90 г. от създаването и бойните подвизи на Руско-българската бригада в Сръбско-турската война от 1876 г., Военноисторически сборник, 1966, кн. 2, с. 21.

²⁹ Хитов, П., Как станах хайдутин, С., 1982, с. 285.

³⁰ Български глас, г. 1, бр. 10 от 22. IV. 1876 г.

³¹ Стойчев, Ив., пос. съч., с. 35.

³² Освобождение Болгарии. . . . , т. I, с. 272..

³³ Генов, Ц., пос. съч., с. 22.

По време на придвижването на четите към театъра на военните действия по нареждане на ген. Черняев се извършват промени в ръководството на четите. За главен воевода и ръководител на първа чета е определен П. Хитов, на II чета — Илю Марков, на III — Желю Христов, а на IV — Хр. Македонски. За извършените промени е уведомена и четата на Ф. Тотю. Тези промени се обясняват с необходимостта от осъществяване на по-добри връзки и съгласуваност между четите, по-добър контрол върху техните действия и с необходимостта да съдействуват по-рационално за вдигане на въстание в България.³⁴ Осъществени по нареждане на ген. Черняев съобразно виждането на командувачия Моравската армия, те показват, че той не е бил добре осведомен за състоянието на нещата в България или се е надявал, че с преминаването на четите ще се стигне до вдигане на ново въстание на българите в ония райони, които са останали незасегнати от репресиите на турската власт, а това значително би облекчило действията на сръбската армия.

Вероятно от тези съображения през юни 1876 г. ген. Черняев отправя възвание към българския народ, с което го уведомява, че Русия е готова и ще окаже подкрепа на южните славяни. Това още един път потвърждава, че той и сръбското командване твърде много разчитат на въстанически действия в тила на противника или най-малко на силно доброволческо движение от страна на българите. Във възванието се казва: „Ставайте на оръжие! Съберете се всинца под пряпореча, който се развява пред моите войски и пред вашите български юнашки чети, защото само с този начин вие ще си добиете свободата“.³⁵ На 29 юни 1876 г. в-к „Български глас“ публикува тази прокламация на ген. Черняев в един момент, когато сръбските войски са навлезли в българските земи и воюват ожесточено с турската армия.³⁶ Три дни по-късно в-к „Нова България“ публикува подобен призив от името на българската емиграция, за да прикани българите да се включат в доброволческото движение. Известието за започването на войната повдига настроението на българските емигранти в Румъния, които, сплотени около К. Цанков, изпращат възторжена поздравителна телеграма до княз Милан с пожелания за успешно приключване на военната кампания.³⁷

Докато през май и юни организирането на българските доброволци и тяхното изпращане е плод на пропагандата на отделни представители на българската емиграция, ратуващи за обвързване на националноосвободителното движение с политиката на тази страна, както и на самоинициативата и революционния порив на българските патриоти при липса на строга организация, то през следващите месеци тази дейност се изменя вследствие на нови обстоятелства. В първата половина на юли 1876 г. се разкриват възможности, които предопре-

³⁴ Сто години от Руско-турската освободителна война, С., 1979, с. 35.

³⁵ Пак там, с. 28.

³⁶ Български глас, г. I, бр. 11, 29. VI. 1876 г.

³⁷ Априлско въстание 1876 г., т. II, С., 1955, с. 34.

делят доброволческото движение да придобие по-строен характер чрез изграждането на организационни центрове в Букурещ и Одеса, имащи за цел да обединят усилията на българската емиграция, както и да представляват и защитават интересите на българския народ и тези на изпратените в Сърбия български доброволци.

Към изграждането на такъв център в Румъния наред с усилията на някои ръководители на емиграцията се присъединяват и тези на славянските комитети в Русия, които изпращат свой представител в лицето на Владимир Йонин със задачата да обедини съществуващите течения и групи на българските емигранти. Тези стъпки и направените опити за изграждането на ръководен център в Букурещ, както и необходимостта да продължи изпращането на български доброволци в Сърбия накарват Българския отбор в Кладово да се обърне на 30 юни към Кирияк Цанков с няколко предложения: доброволците да бъдат облечени и обути, да бъдат снабдени всеки с револвер със 100 патрона, защото сръбските военни власти дават само пушка и муниции; да бъдат преведени средства в Кладово, за да продължи изпращането на доброволци на фронта.³⁸ И за да бъде по-убедителен, Българският отбор на 13 юли публикува в пресата своя отчет, в който се посочват всички приходи и разходи, както и острата нужда от средства.³⁹

В същото това време усилията на Владимир Йонин, както и желанията на революционно-демократичните елементи на българската емиграция за изграждане на единна организация пропадат поради упоритото нежелание и съпротива на едрата емигрантска буржоазия, обединена около Добродетелната дружина, която се страхува, че може да бъде въввлечена в някоя немислена акция. На 10 юли 1876 г. в Букурещ се създават две организации: „младите“ се обединяват в Българско централно благотворително общество под ръководството на Вл. Йонин и К. Цанков, а „старите“ изграждат Българско човеклоубиво настоятелство под председателството на митрополит Панарет Рашев. Тези организации, подпомогнати финансово от славянските комитети, започват да осъществяват широка благотворителна дейност чрез подпомагане на пострадалите българи, пропагандират сред европейската общественост българския въпрос и се включват с една или друга сила и желание в организирането и изпращането на българските доброволци в Сърбия.

В осъществяването на последната задача, наложена пред българската емиграция от дадения исторически момент, приоритет има групата на К. Цанков, която още преди изграждането на БЦБО се заангажира с изпращане на доброволци и постоянно срещала големи финансови затруднения при решаването на този въпрос. Ето защо още преди 10 юли 1876 г. съществуващите трудности принуждават Павел Калянджи да предложи на К. Цанков идеята българите да се обърнат към славянските комитети в Петербург и Москва с искане за парична

³⁸ Сто години от Руско-турската освободителна война, с. 26.

³⁹ Български глас, г. I, бр. 13, 13. VII. 1876 г.

помощ. В тези дни и двамата са убедени, че избухналата Сръбско-турска война ще активизира политическата дейност на богатите българи в Русия и Румъния и те могат да окажат решаваща материална помощ на националноосвободителното движение.⁴⁰

В тон с техните разбирания са и обръщенията на Вл. Йонин — председател на БЦБО, до ръководствата на славянските комитети, в които той информира за тежкото финансово състояние на българската организация поради големите разходи за изпращане на доброволци в Сърбия. Той подчертава, че до момента са изпратени около 2000 българи, а в Румъния има още около 6000 други, готови да се сражават срещу турците, но липсват всякакви средства.⁴¹ Тези обстоятелства през юли 1876 г. определят и една от първите задачи на БЦБО, а именно изпращането на българските доброволци в Сърбия, което проличава и от взетото решение да се упълномощат Вл. Йончев и Петър Енчев да „влязат в преговори с всички правителствени лица и учреждения в Сърбия, които могат да бъдат полезни за всичко, що се касае до политическата съдба на българския народ“⁴².

Девет дни по-късно командувачият Моравската армия ген. Черняев издава пълномощно на двамата български представители да съставят доброволчески чети на сръбска територия и ги изпраща в България.⁴³ Така поставената задача показва, че независимо от военните неуспехи на сръбската армия, която не можа да изпълни плановете за разгром на турската войска, ген. Черняев все още храни надежда, че българските доброволчески чети ще бъдат способни да вдигнат въстание в България и по този начин ще помогнат на сръбската армия. Поетото покровителство от страна на ген. Черняев импулсира по-нататъшната дейност на БЦБО за набиране на доброволци сред емигрантите при широката подкрепа на славянските комитети, които периодически изпращат финансови средства, дрехи и оръжие.

Всеобщият подем и голямото желание на българите да се сражават в редовете на сръбската армия за окончателен разгром на Турция дават тласък за активизиране дейността на останалите емигрантски организации и центрове в Румъния и Русия. Макар и с известна резервираност в подпомагане на доброволческото движение се включва и създаденото на 10 юли 1876 г. Българско човеколюбиво настоятелство, обединяващо едрата русофилски настроена българска буржоазия в Румъния. Хората около Ев. Георгиев, съобразили се с курса на поведение на славянските комитети, се виждат принудени да окажат материална помощ на заминаващите за Сърбия български емигранти. Независимо от изразеното още на преговорите със сръбската делегация през март мнение от Добродетелната дружина, че българските доброволци ще се използват за постигане на

⁴⁰ Сто години от Руско-турската освободителна война, с. 25.

⁴¹ Никитин, С. А., Славянските комитети в Россия, М., 1960, с. 331.

⁴² Освобождение Болгарии. . . , т. I, с. 294.

⁴³ Сто години от Руско-турската освободителна война. . . , с. 31.

сръбските политически цели, редица обстоятелства накарват „старите“ да се активизират.

От запазените архиви на Българското човеколюбиво настоятелство се вижда, че през юли 1876 г. упълномощени и предимно доверени лица на „старите“ получават средства, с които са изпратени 199 доброволци до Кладово, 85 — до Турно Северин, а през август — 590 и за Сърбия.⁴⁴ Други сведения показват, че Настоятелството е изпратило много повече доброволци, защото в направения отчет до Петербургския славянски комитет се посочва, че за Сърбия са изпратени над 2000 души.⁴⁵ Тези данни се потвърждават и от писмата на Х. Ф. Стоянов до Ив. С. Аксаков от 24 октомври 1876 г., в които се посочва, че Българското човеколюбиво настоятелство е изразходвало не малко средства, получени от Москва и Петербург за прехвърляне на българските доброволци в Сърбия.⁴⁶

Резервираността при наличието на големите финансови възможности на Българското човеколюбиво настоятелство предизвиква недоволство сред дейците на БЦБО, което е изразено в едно негово писмо до благотворителния комитет в Крайова от 30 август 1876 г. В него се казва, че „старите вместо да подпомагат и да ги изпращат (доброволците Г. П.) за назначението им, те се възползват от тяхното идване и ги препращат все при нас и с това се трудят да иждевим всичките си средства, за да се ограничим, нищо да не действуваме“⁴⁷. Въпреки тази позиция на „старите“ някои благотворителни комитети в Румъния повдигат отново въпроса за обединението на двете български организации в името на общото дело.⁴⁸

Изпращането от Българското човеколюбиво настоятелство на доброволци в Сърбия става предимно за сметка на отпуснатите от славянските комитети в Москва и Петербург средства, докато вложените в касите на Добродетелната дружина народни средства са ревниво пазени за употреба по тяхното предназначение, определено от дарителите. От друга страна, резервираността на „старите“ идва и от факта, че ръководителите им не са запознати с отношението на официална Русия към доброволческото движение или, което е по-точно, те не вярват в искреността на сръбското правителство, че ще окаже помощ за освобождението на България. И все пак обстоятелствата, които настъпват през лятото на 1876 г., принуждават „старите“ независимо от тяхната политическа доктрина да се включат в изпращане на български доброволци.

Разгръщането на доброволческото движение сред българските емигранти позволява в него да се включат и организациите в Русия, по-точно в Одеса и Болград. Тяхната дейност се насочва по две линии: да се подпомогне изпращането на прииждащите руски

⁴⁴ НБКМ, БИА, П В 9290, л. 44—45, 159.

⁴⁵ Освобождение Болгарии..., т. I, с. 484.

⁴⁶ Пак там, с. 463.

⁴⁷ Чехларов, Н., Документи за българското възраждане, Сб НУНК, кн. XXII—XXIII, С., 1906—1907, с. 4.

⁴⁸ НБКМ, БИА, ф. 5, а. е. 7, л. 71.

доброволци към Сърбия и да се набират кандидати сред емигриралите в Южна Русия българи. Особено решаваща роля в това отношение играе Ив. С. Иванов, който по-късно в своите спомени отбелязва, че е помогнал за прехвърлянето от Кишинев за Румъния на повече от 5000 доброволци, от които 1500 са представители на българските преселници и емигранти.⁴⁹

В подкрепа на дейността на Ив. С. Иванов се явяват създадените в българските преселнически селища благотворителни комитети. През юли и август такива комитети се създават в Болград, Конгас, Табак, Шикирли-Китай и в Каракурт.⁵⁰ В тези комитети чрез активната благотворителна дейност на своите членове се дава принос за препращане на българските доброволци към Сърбия. Излизащият в Болград вестник „Български глас“ отбелязва: „Преди да се отвори сръбско-турският бой, и досега през Болград са минали до 2000 души волонтире за в Сърбия. Всичките тези хора са се изпратили кой до Галац, кой в Браила, Букурещ и до Кладово се на разноските на града ни. Преди неделя минаха 110 души волонтире-българи, руси и на тях транспорта им се тегли от града ни. Сега пристигнаха от Русия 80 души.“⁵¹

Другият център в Русия — Одеса, град, превърнал се в сборен пункт за пристигащите по море от България емигранти, поема тяхната организация и с финансовата помощ на славянските комитети ги прехвърля през Румъния за Сърбия. В началото на юли 1876 г. в града пристигат над 180 емигранти, готови да заминат за Сърбия, като се очакват още 1000 с намерение да заминат, а изпращането на всеки един човек варира от 25 до 30 рубли.⁵² През септември 1876 г. в Одеса кандидатите за Сърбия преминават кратка военна подготовка под грижите на Одеското българско настоятелство.⁵³

В тази си дейност Одеското настоятелство се сблъсква със същите проблеми, които стоят и пред останалите емигрантски центрове — липсата на материални средства. Това ги принуждава и те да се обърнат към славянския комитет в Петербург с искане за изпращане на нови средства, тъй като изпратените 5000 рубли са изчерпани, а от турската столица пристигат нови емигранти, които изявяват желание да се включат в доброволческото движение. В същото писмо Петербургският славянски комитет е уведомен, че Българското настоятелство в Одеса все още не е получило официално разрешение от местните власти за събиране на доброволни помощи.⁵⁴ Независимо от съществуващите трудности до 16 август Одеското настоятелство успява да изпрати за Сърбия 300 доброволци.⁵⁵

⁴⁹ Иванов, Ив. С., Болгарское ополчение и его формирование в 1875—1879, СПб, 1889, с. 9

⁵⁰ Български глас, г. I, бр. 14, 16, 17, 18, 23 от юли-септември 1876 г.

⁵¹ Пак там, г. I, бр. 25, 9. X. 1876 г.

⁵² Россия и национально-освободительное движение. . . . , с. 136.

⁵³ Пак там, с. 136.

⁵⁴ Пак там, с. 136.

⁵⁵ Освобождение Болгарии. . . . , т. I, с. 345.

Паралелно с грижите за набиране и изпращане на доброволци българите в Кишинев, Одеса и Болград полагат усилия за закупуване на оръжие, за да снабдят заминаващите за доброволческият корпус в Сърбия българи. За прехвърлянето на закупеното оръжие те търсят съдействието на БЦБО и при всяка изпратена партия го уведомяват, така както това прави Ив. С. Иванов, който уведомява П. Енчев, че в Кишинев има 500 пушки, които трябва да бъдат изпратени в Сърбия за въоръжаването на българските доброволци.⁵⁶ От своя страна одеските българи закупуват 947 пушки и потърсват начин да ги доставят на сражаващите се в сръбската армия българи.⁵⁷

Пораженията, претърпени от Моравската и Тимошката армия, както и създаващите се настроения сред сръбските управляващи среди и офицери против участието на българските доброволци довеждат до известно отрезвяване сред ръководителите на БЦБО и другите емигрантски центрове. Те се убеждават, че не е този пътът, по който може да се стигне до освобождението на България, че е наложително да се търсят нови форми и методи на борба за решаване на този кардинален въпрос, нещо, което с пълна сила важи за ръководството на БЦБО. Това преосмисляне принуждава К. Цанков на 30 юли 1876 г. да пише на П. Калаянджи да сондира сред руската общественост възможностите за вдигане на ново въстание в България. В писмото си К. Цанков, след като очертава неуспеха на сръбската армия, издига тезата, че за българите е най-полезно да спрат изпращането на доброволци в Сърбия и със съгласието на Петербург да започнат да ги съсредоточават в Южна Русия, откъдето да бъдат прехвърлени в Добруджа за вдигане на въстание.⁵⁸ Тази идея, издигната от БЦБО, не намира подкрепа в Русия, която продължава да отстоява политиката си за запазване на европейското равновесие и търси мирни средства за разрешаване на Източния въпрос. При това положение българската емиграция продължава да изпраща своите представители да се сражават срещу турците в Сърбия.

Нарастващият брой на българските доброволци в Сърбия и съществуващата възможност да бъдат изпратени нови контингенти след пропадане на идеята да се вдигне въстание в България, дават основание на ръководителите на БЦБО да обсъдят и поставят през август въпроса за изграждане на самостоятелни български отряди, които да обединят усилията на действащите български чети и пръснатите по различни сръбски поделения български доброволци. Това искане е продиктувано от факта, че доброволците до този момент са лишени от организация, докато от тяхното обединение и бъдещи действия зависи съдбата на 7 000 000 българи. Това искане на БЦБО намира подкрепата на Петербургския славянски комитет, който натоварва полк. Милорадович с организацията на българските отряди.⁵⁹

⁵⁶ Сто години от Руско-турската освободителна. . . . , с. 24.

⁵⁷ *Генчев, Н.*, Одеското настоятелство в борбата за освобождението на България (1856—1878 г.), Истор. преглед, 1982, № 6, с. 30.

⁵⁸ Сто години от Руско-турската освободителна. . . . , с. 34.

⁵⁹ Россия и национально-освободительное движение. . . . , с. 167.

Снабден със съответните пълномощия от Петербург и Централното общество в Букурещ, Милорадович заминава в щаба на ген. Черняев за уточняване бъдещето на тези отряди.⁶⁰ При изпълнение на тази задача в помощ на Милорадович от страна на БЦБО е натоварен П. Енчев, но липсата на необходимия опит се оказва решаваща и той е принуден да предостави цялостното изпълнение на този план в ръцете на руските офицери.⁶¹ В края на август или началото на септември на свое заседание Петербургският славянски комитет още един път одобрява инициативата на БЦБО.⁶²

След като издига тази идея и тя намира пълната подкрепа на славянските комитети, ръководството на БЦБО проумява, че нейното реализиране ще срещне много трудности и препятствия от страна на сръбските управляващи среди. Това го принуждава да направи съответните постъпки и да иска писменото съдействие на сръбския външен министър Ристич.⁶³ Исканото съдействие се налага поради пропадналите опити на ген. Кишелски да издействува разрешение от сръбското правителство за формиране на самостоятелни български отряди.⁶⁴ Обръщението е направено, независимо че ръководителите на БЦБО са запознати много добре с отрицателното мнение на Ристич, тъй като все пак се надявали, че ще получат съгласието на сръбското правителство за изграждане на български отряди.

С такава цел в средата на август 1876 г. в Сърбия пристига ген. Ив. Кишелски, който, както пише вестник „Български глас“, е трябвало „да приеме главната команда на българските чети и от тях да образува българско отделение от редовна войска“⁶⁵. Мисията му не успява, но неговите наблюдения му позволяват по-късно да докладва на руския военен министър Милютин: „Преминавайки през Влашко за Сърбия, аз се убедих, че при наличието на средства е възможно за две седмици да се съберат повече от 10 000 избягали от Турция българи с цел да се сражават с враговете на своята родина“⁶⁶.

Намерението на българската емиграция да създаде самостоятелни доброволчески отряди в Сърбия намира подкрепата на ген. Черняев, който назначава полк. Медведовски с мисията да създаде необходимата организация. Около 5 септември 1876 г. той успява да създаде български отряд от 2000 души.⁶⁷ За целта полковник Медведовски уведомява Петербургския славянски комитет, че е успял да формира един полк, състоящ се от три батальона и пет роти на базата на действащите в Русия военни устава. В създадения полк наред с българските доброволци са включени 1678 руски редници, 88 унтерофицери и 50 офицери, което показва, че в него преобладават руските доброволци. Така създадената формация се нуждае остро от

⁶⁰ Освобождение Болгарии. . . . , т. I, с. 352.

⁶¹ *Генов, Ц.*, пос. съч., с. 83.

⁶² Россия и национально-освободительное движение. . . . , с. 167.

⁶³ Освобождение Болгарии. . . . , т. I, с. 45.

⁶⁴ *Чехларов, Н.*, пос. съч., с. 6.

⁶⁵ Български глас, г. I, бр. 20, 28. VIII. 1876 г.

⁶⁶ Освобождение Болгарии. . . . , т. I, с. 443.

⁶⁷ Пак там, с. 381.

средства, дрехи, превързочни материали и други вещи, за което Медведовски иска съдействието на славянските комитети.⁶⁸ Сведенията за участието на българите в изградената руско-българска бригада са твърде противоречиви, защото според някои историци е имало два батальона от 1500 българи под командването на кап. Филипович-Зандриг и кап. Райчо Николов, като през септември тези батальони нарастват на три, а българите — на 2000 души.⁶⁹

Осъществяване на идеята за самостоятелни български отряди, както и намерението на ген. Черняев да създаде една дивизия от десет хиляди българи поставя пред БЦБО нови трудности, идващи преди всичко от липсата на необходимите за това финансови средства. На 14 септември БЦБО известява своя основен снабдител — Петербургския славянски комитет, че получените от руския консул в Букурещ барон Стюарт три хиляди рубли са недостатъчни, тъй като искането на ген. Черняев е да се изпратят още 7500 души, а пътят на един доброволец до Кладово струва 25 франка. Наред с пътните средства всеки доброволец се нуждае от бельо, дрехи, ботуши, за което Централното общество е уведомено от Милорадович. Изказана е надеждата, че ще се получат нови средства от Петербург.⁷⁰

За реализация на новата задача и за съсредоточаване на българските доброволци е определен Делиград, а старите воеводи са снабдени с документи, които им позволяват да сформират чети и след това да ги доведат в определения център.⁷¹

През септември 1876 г. при изпращането на български доброволци БЦБО е изправено пред нови трудности, обусловени не само от липсата на достатъчно финансови средства, но и от появилите се противоречия с „Български отбор“ в Кладово. Централното общество е принудено да предупреди ръководителите на този отбор Мишайков и Панов да не създават затруднения при прехвърлянето на доброволците, както и на изпратените представители на Обществото, защото се работи за свободата на един народ.⁷² Същевременно Централното общество е принудено да предупреди някои свои поделения, като това в Галац, да прекрати временно изпращането на доброволци до Букурещ, тъй като липсват средства за тяхното прехвърляне към Кладово. Този комитет е предупреден да изпълнява разпоредбите единствено на Централното общество, а не на самозванци и отбори, които пречат на народните работи.⁷³

В средата на септември 1876 г. К. Цанков и П. Енчев са принудени отново да се обърнат към Петербургския славянски комитет с молба да бъдат изпратени нови средства, за да може да се изпълни желанието на ген. Черняев за създаване на дивизия от 10 000

⁶⁸ Пак там, с. 372.

⁶⁹ *Генов, Ц.*, Българските доброволци в Сръбско-турската война 1876 г. В: *Априлското въстание и Източната криза 1875—1878*, С., 1977, с. 74.

⁷⁰ *Россия и национально-освободителное...*, с. 167.

⁷¹ *Генов, Ц.*, 90 г. от създаването на..., с. 23.

⁷² *Чехларов, Н.*, пос. съч., с. 6.

⁷³ Пак там, с. 15.

души, както и да се изпратят обувки и дрехи, от които се чувствава остра нужда.⁷⁴

Що се отнася до възникналите противоречия и недоразумения с „Български отбор“ в Кладово, то те са резултат на преориентирането на Мишайков към сътрудничество със „старите“, което принуждава БЦБО да предупреди благотворителните комитети да не се поддават на интригите на Българското човеколюбиво настоятелство. Взето е решение да се предложи на сръбското правителство да изгони Мишайков от Кладово, за да не пречи на общото дело.⁷⁵

През септември 1876 г. Българското централно благотворително общество продължава да изпраща български доброволци в Сърбия, но това съвсем не означава, че то се отказва от своите планове за вдигане на въстание в България, независимо че хора като Ив. С. Иванов считат, че това е немислимо поради печалните обстоятелства и невъзможността да се внесе в страната оръжие.⁷⁶ В потвърждение на тази мисъл е писмото на Централното общество до Одеското българско настоятелство от 16 септември, в което се обяснява, че нарастването на доброволческия корпус до 10 000 е необходимо, защото по този начин „ще бъде създадено едно българско тяло, което да мине в българско и играе по-голяма роля в работите на Изток“⁷⁷. Тези намерения твърде скоро пропадат поради настъпилите злополучни обстоятелства на сръбско-турския фронт, които налагат спиране на доброволческия поток и търсене на нови средства за завръщането му в Румъния.

Военното поражение на Сърбия, която е спасена от пълен разгром само поради енергичната намеса на Русия, връчила своя ултиматум на Високата порта, създава условия за разпускането на българските доброволчески отряди. Претърпяното поражение позволява да изкристализират националистическите страсти на управляващите кръгове в Сърбия, да бъде прехвърлена вината на другите за оправдание пред собствения си народ. В основата на това вероятно лежи и проваляне на предварителните сръбски планове за съчетаване на войната с българско въстание и желанието за постигане на бърз успех от сръбската армия. Тази кампания принуждава БЦБО да изпрати Ст. Стамболов в Белград, който да проучи положението на доброволците и възможностите за тяхното организационно укрепване. В своя отчет от 25 август Стамболов категорично заявява, че неговата мисия не е постигнала никакъв резултат и това налага за сръбската столица да замине Вл. Йонин.⁷⁸

В отчета си Стамболов посочва, че начело на националистическата кампания е застанал външният министър Ристич и на това трябва да се реагира. По негови изчисления до август българите са дали над 2000 убити, далече повече от тези на сърбите.

⁷⁴ Россия и национально-освободительное. . . . , с. 167.

⁷⁵ Чехларов, Н., пос. съч., с. 17.

⁷⁶ Освобождение Болгарии. . . , т. I, с. 471.

⁷⁷ Чехларов, Н., пос. съч., с. 18.

⁷⁸ Освобождение Болгарии. . . . , т. I, с. 357—359.

Нарастващото отрицателно отношение на сръбските власти спрямо присъствието на българските доброволци принуждава дори такъв радетел на българо-сръбското сътрудничество като Любен Каравелов да реагира и изпрати до „Одеский вестник“ дописка, в която заявява: „С цел да разкъсат солидарността между българите и сърби в настоящия южнославянски кървав подвиг много недоброжелатели още в началото на настъплението на ген. Черняев в окървавена България започнаха да упрекуват българските доброволци в страхливост, нежелание да се сражават и дори в шпионство в полза на турците, други туркофили започнаха систематически да въоръжават сърбите против българите. Много говореха, доносничеха и писаха във вестниците, че българите не поддържали сърбите на Бабина Глава, че българите предали 20 000 пушки система Пибоди, получени от ген. Черняев.“⁷⁹

Национализмът на сръбските управляващи среди, тяхното противодействие за изграждане на самостоятелни български отряди и ред практически мерки стават причина да реагират скоро българските емигрантски центрове и преса. Призивите на Стамболов към българския печат намират отклик в „Стара планина“, „Нова България“ и „Български глас“, които си поставят за цел да разкрият обективно истината и покажат героизма на българите, участвали в Сръбско-турската война. Още на 10 август „Български глас“ посочва, че въпреки лошото им въоръжение българите се отличават в боевете при Бабина Глава, Голям извор и Ракитница.⁸⁰ От своя страна органът на Българското човеколюбиво настоятелство „Стара планина“ на 18 август реагира остро на обвиненията и се обявява против подетата кампания от правителствения сръбски вестник „Изток“, подкрепен от „Политика“ и „Народни листи“, които на своите страници отправят сериозни обвинения срещу българите.⁸¹

В кампанията срещу българските доброволци сръбското правителство успява да спечели на своя страна и ген. Черняев. Заетата от ген. Черняев позиция по въпроса за българските доброволци става известна на славянските комитети в Русия и принуждава Ив. С. Аксаков да се обърне към генерала с думите: „Носи се мътва, че вие сте се посърбили и сте застанали на сръбска гледна точка относно българите. Аз не искам да мисля за това, Вие сте русин и ние, русите, трябва да стоим над българите и сърбите и да гледаме широко. За Русия българите и тяхната независимост и страшните бедствия, претърпени от българите, в силна степен способствуват за съчувствие в Русия, следователно послужиха и в полза на сърбите.“⁸² След тази критика Аксаков препоръчва на ген. Черняев да окаже съдействие на българите, защото те ще бъдат полезни за Русия в предстоящата война с Турция.

⁷⁹ Публицистиката на Любен Каравелов, т. II, С., 1965, с. 478.

⁸⁰ Български глас, г. I, бр. 17, 10. VIII. 1876 г.

⁸¹ Стара планина, г. I, бр. 3, 18. VIII. 1876 г.

⁸² Освобождение Болгарии..., т. I, с. 387.

След сключване на примирието между Сърбия и Турция българските доброволци, поставени при тежки условия, са принудени да се оттеглят в Румъния. Голяма част от доброволците са изпратени в Кладово и трябва в тридневен срок да декларират своите доходи, необходими за нормален живот, а тези, които не могат да направят това, са принудени да напуснат страната.⁸³ Сръбското правителство прибегва дори до принудителни мерки за експулсиране на цели групи доброволци.

Друга част от доброволците предпочитат да се завърнат в родината си независимо от тежките условия, които съществуват там, както и от опасността да бъдат заловени от турците. Турската власт се постаравала да вземе мерки срещу преминаващите от сръбско-турската граница доброволци. По тази причина видинският мютесариф нарежда на каймакамина на Кула: „Някои бунтовници, участвували в групите на военните доброволци в Сърбия, като сърби, руси и българи и други подобни на тях, след военното си обучение под предлог, че са били изпъдени поради временно настъпилата промяна, преминавали отсам границата, преоблечени като обикновени търговци и пътници, единично или групово от по 10—15 човека. Същите хора, след като се пръснали из селата и ги залели, щели да действуват за ново разпалване на огнено въстание.“ В нареждането следва разпоредбата да се усили охраната на границата, тъй като се очакват да преминат чети, и откритите доброволци да бъдат арестувани.⁸⁴

По-късно, през април 1877 г., подобни заповеди са отправени към турските управители в различните гранични пунктове за укрепване на проходите и удобните за преминаване на границата места. Заповядвало се „разбойниците“ да бъдат преследвани и избивани.⁸⁵

В края на 1876 г. и началото на 1877 г. сръбското правителство взема решение за изпращане на доброволческите отряди към границата си с Румъния и за тяхното прехвърляне в съседната страна. На заседанието му от 8 декември 1876 г. е решено доброволците от р. Ибър и Дрина да бъдат съсредоточени в Парачин, а оттам да бъдат изпратени към Кладово.⁸⁶ На 18 януари 1877 г. е взето решение дринските доброволци на брой от 3000—3500 да се преместят в Делиград, а двата български доброволчески батальона от 500—600 души, които са в Крагуевац, да се изпратят на р. Дунав в крайовски окръг.⁸⁷

Тежкото положение, в което изпадат българските доброволци, принуждава Любен Каравелов да се обърне с писмо към външния министър Ристич, в което се моли да се окаже помощ на пострадалите от войната българи, които се намират в Белград, и да им помогне.

⁸³ Публицистиката на Любен Каравелов, т. II, с. 396.

⁸⁴ Извори за българската история, т. XVII, С., 1973, с. 25—26.

⁸⁵ Пак там, с. 91, 112.

⁸⁶ Записници седница министерског. . . . , кн. II, с. 253.

⁸⁷ Пак там, с. 267.

„Великодушният жест“ на външния министър се изразил в отпускането на 25 дуката.⁸⁸

Тежкото финансово състояние на БЦБО и невъзможността да се намерят средства за посрещане на прииждащите български доброволци принуждават неговите ръководители отново да се обърнат за помощ към Русия. Към славянските комитети се обръща и П. Кусевич, който уведомява Ив. С. Аксаков, че в Кладово в момента се намират 360 необлечени, боси и измъчени българи, които желаят да се прехвърлят в Румъния.⁸⁹ Тежкото положение, в което изпадат руските и българските доброволци в Сърбия, достига до знанието на руските правителствени кръгове и то принуждава управляващия Министерството на външните работи Гирс да се отнесе до канцлера Горчаков и да поиска намесата на правителството, тъй като по докладите на консулите в Белград и Букурещ изпадналите в беда доброволци искат от тях помощ. Консулите обаче не притежават средства и това налага правителството да отпусне необходимите средства. Гирс предлага да бъдат предоставени на двамата консули по 12 000 рубли, 6000 да бъдат предадени на българския комитет в Букурещ, тъй като в дадения момент славянските комитети не могат да покрият големите нужди.⁹⁰ Руското правителство одобрява направеното предложение, а Петербургският славянски комитет упълномощава консула в Букурещ Стюард да отпуска средства на прииждащите в румънската столица доброволци и това да става за сметка на комитета.⁹¹

През декември 1876 г. руското правителство все повече се убеждава, че неговите мирни инициативи не ще дадат желаните резултати и че пред Русия остава единственият възможен път за решаване на съществуващите проблеми на Балканите — войната. С оглед на този нов курс на руското правителство се решава да се отдели специално внимание и средства за подпомагане българското националноосвободително движение, виждайки в негово лице верен съюзник.

От началото на 1877 г. руското правителство целенасочено пристъпва към подпомагане на българските доброволци в Сърбия и тяхното по-нататъшно организиране в бойни единици. На 1 март с. г. канцлерът Горчаков изпраща до Александър II доклад за състоянието и бъдещата организация на доброволците, взели участие в Сръбско-турската война. Според този доклад сръбското правителство е взело решение да разпусне доброволческата бригада, командувана от полк. Милорадович, състояща се от 650 българи, 250 черногорци и 800 старосърби и арнаути. За българите Горчаков предлага да им бъде разрешено да се прехвърлят на руска територия.⁹²

С оглед на възприетата политика руските консули в Белград и Букурещ са инструктирани да оказват активно съдействие на

⁸⁸ Публицистиката на Любен Каравелов, т. II, с. 537.

⁸⁹ Освобождение Болгарии. . . . т. I, с. 478.

⁹⁰ Россия и национально-освободительное. . . . , с. 166.

⁹¹ Освобождение Болгарии. . . . т. I, с. 566.

⁹² Россия и национально-освободительное. . . . , с. 230.

желаещите да заминат за Русия доброволци, където да продължат овладяване на бойното майсторство. Все с тази цел през май 1877 г. капитан Райчо Николов е изпратен от ген. Столетов в Букурещ, където със съдействието на консула Стюард да има за задача да приема идващите от Турно Северин българи и да ги отправя към Пloeц, превърнат в сборен пункт на бъдещото опълчение.⁹³

Поетият нов външнополитически курс от Русия повишава още повече активността на БЦБО, чиито ръководители се стремят да внушат на славянските комитети необходимостта от широкото използване на силите и възможностите на българския народ в предстоящата война. По този повод Централното общество уведомява Московския славянски комитет, че ако русите преминат Дунава, те ще намерят няколко стотици хиляди българи, готови да вземат оръжие в ръка и да се сражават за освобождението на родината си. За изпълнение на тази задача е необходимо да се доставят средства и оръжие, тъй като българските доброволци масово се прехвърлят от Сърбия и са напълно готови да продължат борбата.⁹⁴

През зимата и пролетта на 1877 г. БЦБО насочва прииждащите доброволци към Кишинев и Пloeц, превърнати в основни пунктове за организиране на българското опълчение. На благотворителните комитети е наредено да започнат да съставят списъци на ония българи, които са готови да се отзоват на първия призив и да поемат пътя на борбата против поробителя.⁹⁵

На практика пренасочването на българските доброволци към Русия и организирането им като основа на бъдещото опълчение Българското централно благотворително общество започва още през ноември 1876 г., когато ръководителите му поискват наставления от славянските комитети, като ги уверяват, че сред българската емиграция има хора, дълбоко предани на славянската идея.⁹⁶ От своя страна вестник „Български глас“ отправя призови към българските емигранти и най-вече към заможните българи да засилят своята благотворителност, защото в дадения исторически момент има българи, които жертвуват живота си за свободата, и други, които не желаят да отпуснат средства и да подпомогнат освободителното дело. Внушена е необходимостта от жертви, за да може българският народ да бъде достоен за свободата си.⁹⁷

В посрещането на българските доброволци, идващи от Сърбия, както и в по-нататъшното им организиране се включва и Българското човеколюбиво настоятелство, което натоварва Тома Кърджиев, Филип Симидов и други да подпомагат и насочват доброволците към Пloeц.⁹⁸ В Турно Северин и Кладово е изпратен Драган Цанков със задачата да съдейства за уреждане положението на бившите

⁹³ Българското опълчение, т. I, С., 1956, с. 280.

⁹⁴ Чехларов, Н., пос. съч., с. 44.

⁹⁵ Пак там, с. 48.

⁹⁶ Пак там, с. 27—28.

⁹⁷ Български глас, г. I, бр. 47, 7. V. 1877 г.

⁹⁸ НБКМ, БИА, II В 9290, л. 167.

участници в Сръбско-турската война и за тяхното прехвърляне в сборните пунктове.⁹⁹ В Белград за организиране намиращите се там доброволци и за прехвърлянето им в Русия са изпратени полк. Милорадович и майор Чиляев.¹⁰⁰ В Крайова Човеколюбивото настоятелство оформя друг пункт за посрещане на доброволците, като тук организацията е поверена на майор Миних и българите Жечев и Попов.¹⁰¹

В тази своя дейност Човеколюбивото настоятелство получава пълна подкрепа от руското консулство в Букурещ, чийто ръководител барон Стюард храни симпатии към „старите“ и винаги предпочита да предоставя на тази организация изпратените от Русия средства.¹⁰² След получаването на правителствените 6000 рубли Стюард ги предлага на Настоятелството, което в отговора си изказва своята благодарност с предложение тези средства да останат в касите на консулството, тъй като в дадения момент има финансови възможности за посрещане на доброволците.¹⁰³

След като новият политически курс на Русия за решаване на българския въпрос става определено ясен в Българското човеколюбиво настоятелство, то започва още по-настоятелно да апелира сред българската емиграция за по-голяма благотворителност, за набиране на средства, необходими за посрещането и настаняването на пристигащите от Сърбия доброволци. В отговор на този призив Евлоги Георгиев дава личен пример, като внася в касите на Настоятелството 8200 франка; от Пloeц се изпращат 1700 франка, а пристигналият представител на Московския славянски комитет Нарискин внася 2184 фр.¹⁰⁴ През февруари 1877 г. както БЦБО, така и Настоятелството изчерпват наличните си средства и това ги принуждава отново да потърсят помощта на славянските комитети, тъй като броят на прииждащите доброволци постоянно се увеличава.¹⁰⁵

За отношението на Българското човеколюбиво настоятелство към пристигащите български доброволци говори ясно писмото на консула Стюард до ген. Непокойчицки от 15 февруари 1877 г., в което се отчитат големите заслуги и постоянните грижи на „старите“ за подпомагане българските емигранти и особено за идващите от Сърбия. Взето е решение тези хора да бъдат издържани до заминаването им в Русия, но цялата тази дейност да се извършва от частни лица, упълномощени от настоятелството.¹⁰⁶ Това писмо потвърждава онази предпазлива, до известна степен резервирана политическа линия в поведението на „старите“, които съобразно своята програма разчитат на намесата на европейските сили за освобождението на България и в първите месеци на 1877 г. все още не

⁹⁹ Стара планина, г. I, бр. 65, 21. IV. 1877 г.

¹⁰⁰ Пак там, г. I, бр. 61, 3. IV. 1877 г.

¹⁰¹ Пак там, г. I, бр. 62, 10. IV. 1877 г.

¹⁰² Сто години от Руско-турската освободителна..., с. 650.

¹⁰³ Пак там, с. 650.

¹⁰⁴ НБКМ, БИА, II В 9290, л. 93.

¹⁰⁵ Освобождение Болгарии..., т. I, с. 597.

¹⁰⁶ Пак там, с. 605.

могат да повярват, че Русия е поела нов курс, водещ към военното решаване на проблемите на Балканите. Бъдещата неизвестност ги принуждава да се стремят да останат в сянка и да не се компрометират с една акция, в която активно се включват революционните сили на българската емиграция. Това свое поведение „старите“ запазват до 12 април 1877 г., т. е. до обявяване на Руско-турската война, когато те по-открито, по-смело се включват в посрещането и организирането на идващите в опълчението български доброволци от Сърбия.

Изследването на въпроса за участието на българската емиграция в Сръбско-турската война поставя необходимостта от изясняване на един друг проблем, а именно проблема за социалнокласовия характер на българските доброволци, тръгнали „в името на общославянската борба, на кръста срещу полумесеца, за да се сражават в първите редове на сръбската армия“¹⁰⁷. Трудността при неговото решаване идва преди всичко от липсата на пълен и точен списък на участниците във войната, както и от конкретни сведения за тяхната възраст, занятие и социално положение.

През 1877 г. със съдействието на емигрантските организации и центрове в Румъния и Русия при пълната подкрепа на славянските комитети и руското правителство започва изграждането на българското опълчение. В тези дни с помощта на благотворителните комитети в румънските градове започва записването и изпращането на български емигранти в Русия, а по-късно към Плоещ — центъра за формиране на опълченските дружини. За целта комитетите съставят списъци на новата доброволческа вълна. В едни се посочва възрастта на кандидатите, а в други се отбелязват и професиите, родното място и ред други сведения. В една част от тях намираме сведения за онези емигранти, които са взели участие в Сръбско-турската война, с което комитетите са искали да покажат, че тези хора имат богат натрупан опит във военно отношение.

Една част от тези списъци са публикувани в двутомния сборник „Българското опълчение“ и въз основа на тях ще направим опит да изясним социалния състав, географското разпределение (според родните места), възрастта на доброволците и т. н. Според един списък на 346 доброволци от бригадата на ген. Черняев се получава следната картина.¹⁰⁸

Това географско разпределение на доброволците в Сръбско-турската война съвпада по отношение на районите с данните от един друг документ, съставен от благотворителния комитет в Галац. Според него 45 доброволци се разпределят по следния начин: от Южна България — 22, от Северна България — 12, от Добруджа — 7 и от Македония — 4 души.¹⁰⁹ И макар че тези сведения се отнасят за ограничен брой доброволци, те ни дават основание да направим следните изводи:

¹⁰⁷ Българското опълчение, т. I, с. 105.

¹⁰⁸ Българското опълчение, т. I, с. 267—279.

¹⁰⁹ Пак там, с. 361—353.

№	Област	До 20 г.	До 25 г.	До 30 г.	Над 30 г.	Без	Всичко
1.	Българско	7	9	6	6	—	28
2.	Добруджа	1	2	1	—	—	4
3.	Северна България	21	31	18	3	—	73
4.	Южна България	19	43	29	20	—	111
5.	Македония	10	7	2	7	—	26
6.	Сърбия, Босна, Херцеговина	13	19	14	1	17	64
7.	Българи от Русия	2	5	3	1	—	11
8.	Славяни от Австрия, Гърция	6	5	3	7	—	21
9.	Неизвестни						8
	Всичко	79	121	76	45	17	346

1. Най-активно в доброволческото движение се включва емигрантската младеж, останала вярна на своя революционен порив, почувствувала необходимостта да влее своите сили в освободителното движение, още повече че тя е най-податливата на революционната пропаганда. От 338 доброволци по дадения списък 200 души са до 25-годишна възраст.

2. От направеното райониране според родното място на доброволците се вижда, че най-много са тези от Южна България и на второ място тези от Северна България. Едно по-конкретно райониране показва, че от Търновско-Габровския край са 15 души, от Клисурска — 12, от Сливен — 9, от Копривщица — 11, от Калофер — 10 и т. н. С една дума, по-голямата част от доброволците са от селища, взели активно участие в Априлското въстание, които след неговия разгром са принудени да се прехвърлят северно от Дунава. За болшинството от тях участието в Сръбско-турската война се явява естествено продължение на започнатата в България революционна борба.

Що се отнася до социалната характеристика на българските доброволци, можем да съдим по данните, отбелязани в някои от посочените списъци, в които съставителите са отбелязвали занятието на една част от тях, което позволява, макар и относително, да определим тяхната социална база. Тези данни обхващат 54 доброволци, които по професионален белег се разделят така: 14 работници, 8 дюлгери, 5 чизмари, 4 войници, 3 търговци, 2 хлебари, 2 машинисти, 2 сапунджии, 2 градинари и по един бояджия, производител на ракия, абаджия, кафеджия, терзия, кожухар, мутафчия, бръснар, бакалин и ученик.¹¹⁰

От посочените професии, с изключение на тримата търговци, е трудно да се предположи, че останалите са могли да преуспеят и натрупат богатства, за да оставят своето проспериращо занятие и се включат като редови бойци в освободителното движение. В него участвуват предимно бедните слоеве на българската емиграция, ония, които са напуснали своята родина, за да търсят своето препитание в

¹¹⁰ Пак там, с. 299, 353, 359, 369.

Румъния, Русия и Сърбия. В този доброволчески поток се включват и ония българи, които след Априлското въстание са оставили своя дом, дюкян или магазин, за да търсят своето спасение в чужбина, докато по-заможните представители на емиграцията предпочитат чрез благотворителност да подпомогнат движението, без да участвуват пряко в него.

В потвърждение на тази мисъл се явява и един друг показател, отразен в тези документи, и той се отнася до грамотността на доброволците. Вероятно по искане на руските официални власти комитетите са отбелязвали грамотността на бъдещите опълченци. От тези сведения се вижда, че от 359 участници в Сръбско-турската война 199, или 55%, са грамотни, 155, или 43%, са неграмотни, а за 5 души липсват сведения. Според нас тези данни дават основание да се приеме, че голяма част от доброволците са представители на емигрантската беднота, които не са имали достатъчни възможности да придобият елементарна грамотност. Верни обаче на своя революционен ентузиазъм и енергия, те без никакво колебание напускат своята работа, за да се сражават срещу поробителя. „Българските соколи започнаха да напускат дюкяните, училищата и занятията си, събираха се на групи и се споразумяваха кога и на кой ден да заминат за Сърбия, за мястото на войната, и с нетърпение очакваха комитетската заповед.“¹¹¹

Картината на този подем сред българската емиграция е много добре отразена във вестник „Нова България“, който пише: „Стичаха се в Сърбия отвред момци, интелегенти, цветът и богатството на нашия народ. Учениците си оставяха училищата, младите търговчета си оставяха положението, орачите си хвърляха ралото и се затекоха всички в Сърбия, в славянската земя там да се въоръжат и да минат границата.“¹¹²

След неуспеха на Априлското въстание и жестоките репресии на турската власт нова емигрантска вълна залива Южна Русия и Румъния, което позволява на емигрантските центрове и организатори, обединили в дадения политически момент усилията на либералните и революционни сили, да се явят организатори на националноосвободителното движение и да продължат революционните традиции на българския народ. Негова най-ярка проява през лятото и есента на 1876 г. се явява участието на българската емиграция в доброволческото движение и помощта, оказана на сръбския народ в борбата му срещу империята.

Независимо че революционната практика дава достатъчни основания да се направи извод, че и този път сръбските управляващи кръгове могат да не спазят своите обещания и българите да останат отново сами, убеждението, че българското участие във войната ще допринесе за по-нататъшното задълбочаване кризата на Източния въпрос и предизвика евентуалната намеса на великите сили, и преди

¹¹¹ Освобождението 1878. Спомени, С., 1978, с. 175.

¹¹² Нова България, г. I, бр. 29, 4. IX. 1876 г.

всичко на Русия, накара ръководителите на БЦБО, БЧН и ОБН да се заангажират в организирането и изпращането на български доброволци в Сърбия.

На второ място, ръководителите на БЦБО са убедени, че участието на българите в тази война ще съдействува за натрупване на необходимия военен опит и практика, за да могат по-късно достойно с оръжие в ръка да воюват за освобождението на България.

На трето място, българските емигрантски ръководители разчитат на принципа на реципрочността, на съответната помощ на Сърбия за освобождението на България.

Провалянето на сръбските планове за съвместни действия на сръбската армия с българското въстание обаче развихря националистическите страсти на сръбските управляващи среди и нанася сериозна следа на братската солидарност между двата народа във вековната им борба срещу поробителя.

От друга страна, организирането на българското доброволческо движение за и от Сърбия още по-ясно очертава позициите на двете течения сред българската емиграция в Румъния по решаването на българския въпрос. Със своето предпазливо участие и подпомагане на това движение Българското човеколюбиво настоятелство се стреми да натрупа известен политически актив пред Русия, славянските комитети и останалите емигрантски центрове, независимо че до април 1877 година Настоятелството направи всичко възможно да прикрие своето участие от общественото мнение с оглед да не се компрометира пред румънското правителство. През 1876—1877 г. „старите“ твърде много разчитат на намесата на европейските сили за мирно разрешаване на Източната криза и затова не проявяват голямо желание да се обвържат с една революционна акция, в чийто успех не вярват.

За разлика от тях „младите“, организирани в Българското централно благотворително общество, с широката финансова подкрепа на славянските комитети се заемат енергично с организацията на доброволческото движение и това е от важно значение за предстоящата война на Русия с Турция. Това най-добре проличава при формирането на Българското опълчение, когато бившите доброволци в Сръбско-турската война стават основата на българските дружини.

На сръбско-турския фронт българските опълченци доказаха своите бойни възможности, своя героизъм и саможертва, за да покажат там и след това в Руско-турската война, че българският народ може да се бори и е достоен за своята свобода и независимост.

БОЛГАРСКАЯ ЭМИГРАЦИЯ И СЕРБСКО-ТУРЕЦКАЯ ВОЙНА 1876 Г.

Георгий Плетнев

Резюме

Восстания в Боснии, Герцеговине и Болгарии в 1875 г. активизировали деятельность болгарской эмиграции в Валахии и России, а также в Сербии, рассчитывающей воспользоваться сложившейся на Балканах ситуацией и добиться своих целей, а также расширить свои границы. Слухи о подготовке нового восстания в Болгарии заставили сербское правительство направить свою делегацию в Бухарест для переговоров с болгарскими эмигрантскими организациями, которые провалились.

Разгром Апрельского восстания в 1876 г. открыл возможность для активизации либеральных кругов болгарской эмиграции и созданные ею организации — БЦБО и БЧН, попытались встать во главе болгарского национально-освободительного движения. В начавшейся Сербско-Турецкой войне они увидели возможность для посылки болгарских добровольцев, которые бы внесли свой вклад в освобождении Болгарии. Эта деятельность эмигрантских центров была широко поддержана русскими славянскими комитетами.

Еще в первые дни войны Сербия начала терпеть поражения и, несмотря на массовый героизм и самопожертвованность болгарских добровольцев, ее руководители попытались свалить за это вину на болгар. Последние самым позорным образом были выгнаны из Сербии, что вызвало новые затруднения для БЦБО и БЧН при встрече и размещении добровольцев. Установлена социальная принадлежность участников в Сербско-Турецкой войне и указано, что в основном они являются представителями средней и мелкой буржуазии в Болгарии.

После войны болгарские центры эмигрантов приложили все усилия для дальнейшей организации болгарских добровольцев и их подготовки к предстоящей Русско-Турецкой войны.

L'ÉMIGRATION BULGARE ET LA GUERRE
SERBO-TURQUE — EN 1876

Gueorgui Plemyov

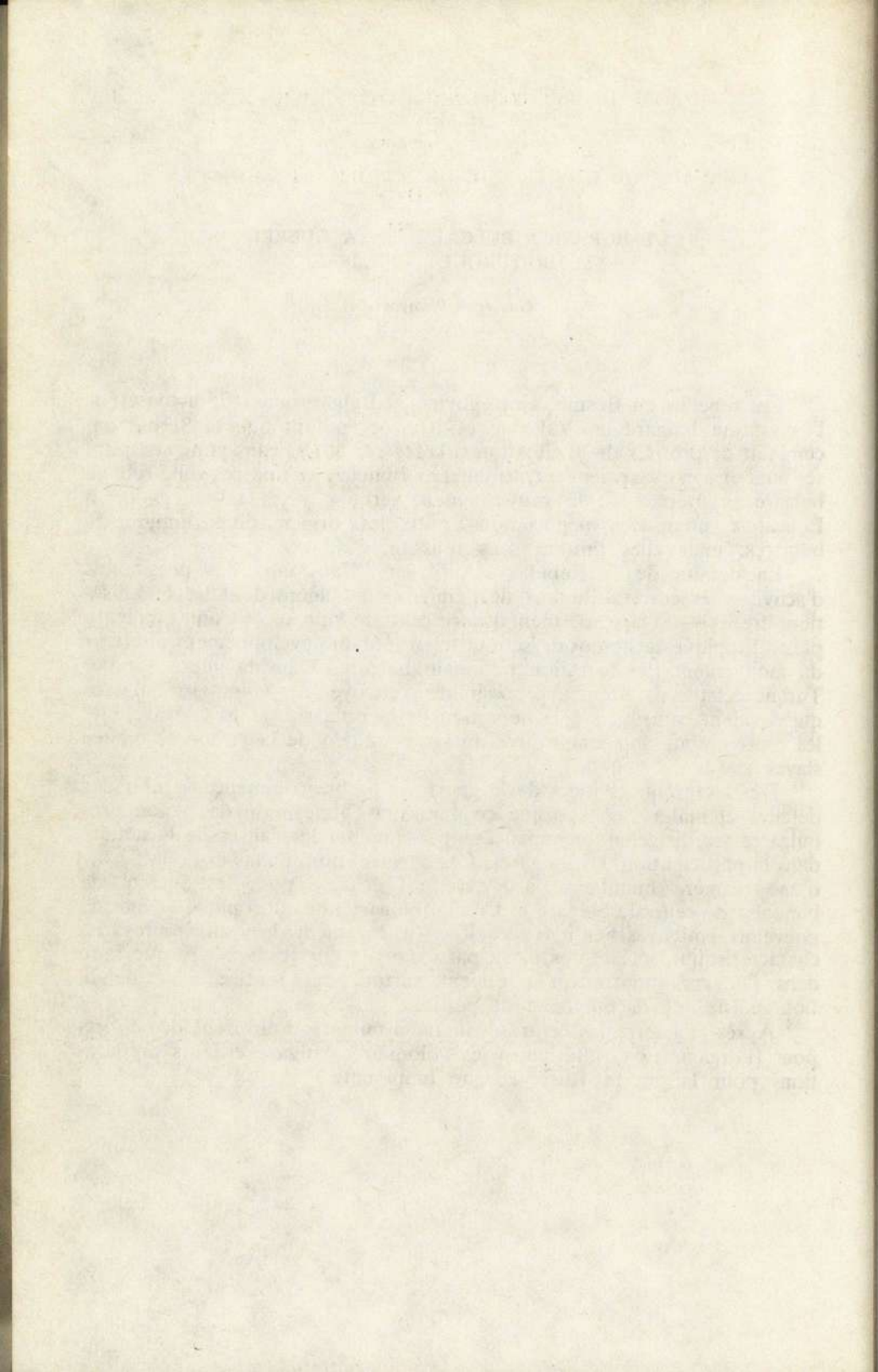
Résumé

Les rebelles en Bosnie, Herzégovine et Bulgarie en 1875 activèrent l'émigration bulgare en Valachie et Russie, en tant que la Serbie qui comptait de profiter de la situation si créée sur les Balcans pour atteindre ses buts et son évitement territorial. Les rumeurs qu'une nouvelle rebelle bulgare se prépare fit le gouvernement serbe enveyer sa délégation à Boucarest pour des négociations avec les organisations émigrantes bulgares, mais elles finirent sans réussite.

La défaite de la Rebelle d'Avril en 1876 donna des possibilités d'activiser les cercles liberaux de l'émigration bulgare dont les organisations créées — Société de bienfaisance centrale bulgare et Comité bulgare philanthropique tachèrent de se mettre en tête du développement ultérieur du mouvement de liberation nationale bulgare. Dans la guerre Serbo-Turque éclatée ils virent une possibilité d'envoyer des volontaires bulgares qui devaient contribuer à la libération de la Bulgarie. Dans cette activité les centres émigrants ont trouvé un large soutien de la part des comités slaves russes.

Dès les premiers jours de la guerre la Serbie commença à subir des défaites et malgré le hégotisme en masse et l'abnégation des volontaires bulgares ses dirigeants commencèrent à chercher les causes de la défaite dans la participation des bulgares. Ces derniers furent chassés de la Serbie d'une manière humiliante à (l'extrême) et cela posa les Société de bienfaisance centrale bulgare et Comité bulgare philanthropique devant de nouveaux embarras liés à (l'accueil) et le logement des volontaires. La caractéristique sociale des participants dans la guerre Serbo-Turque faite dans l'oeuvre montre qu'ils étaient surtout des représentants de la bourgeoisie bulgare moyenne et petite.

Après la guerre les centres émigrants bulgares fournirent des efforts pour (l'organisation) ultérieure des volontaires bulgares et leurs préparations pour la guerre Russe-Turque imminente.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XXII, кн. 3

Факултет за история

1985

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ DE „CYRILIE ET MÉTHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XXII, livre 3

Faculté d'histoire

1985

Радослав Мишев

АВСТРО-УНГАРСКАТА ПОЛИТИКА КЪМ БЪЛГАРИЯ
ПРИ РЕЖИМА НА ПЪЛНОМОЩИЯТА 1881—1883

Radoslav Michev

LA POLITIQUE L'AUTRICHE-HONGROISE ENVERS
LA BULGARIE SOUS LE REGIME PLENIPOTENTIAIRE
1881—1883

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-936-3200

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL. 773-936-3200

Проблемът за българо-австро-унгарските политически отношения през режима на пълномощията не е изследван в българската историография. Работи се върху отношенията на България с Англия и Франция, но все още не е разработен въпросът за австро-унгарското политическо проникване у нас в първите години след Освобождението. При това именно Австро-Унгария заедно с Русия е държавата с най-големи амбиции и най-активна политика на Балканите през тези години.¹

Важно е също така да се уточни степента на австро-унгарското политическо въздействие върху младата българска държава в сравнение с останалите велики сили, за да се изяснят и възможностите на Княжеството за собствени външнополитически инициативи. Разглеждането на проблема по този начин ще спомогне за даването на една по-прецизна съвременна оценка на достойнствата и негативните страни във външната политика на българските правителства след Освобождението. Освен това ще се отговори по-пълно на въпроса: Защо България, която след Освобождението се смяташе за бастион на руското влияние на Балканите, постепенно се преориентира към западноевропейската външна политика и по-късно дори се стигна до скъсване на руско-българските отношения. Явно това не е случайно историческо събитие, а резултат на сложна и продължителна външнополитическа стратегия.

В настоящото изследване въз основа главно на оригинални австрийски архивни материали и литература правим опит да

¹ Различни аспекти на австро-унгарската балканска политика са засегнати в трудовете на някои български и чужди автори. Вж. *Кожухаров К. Д.*, Източният въпрос и България 1875—1890, С., 1929; *Радев С.*, Строители на съвременна България, т. I, Царуването на княз Александра 1879—1886, С., 1973; *Головин А. Ф.* Княз Александър I Български 1879—1886, Варна, 1879; *Матвеев П. А.*, Болгария после Берлинското конгреса Исторически очерк, С. Петербург, 1887; *Мосолов Ал.*, България 1878—1883. Спомени, Военноисторически сборник, 1936, год X, кн. 28; *Стателова Е.* Дипломатията на Княжество България 1879—1886, С. 1979; *Тодорова Цв.* Австро-Унгария и съединителното движение в Източна Румелия и Македония през 80-те години на XIX в. (Резюме), Първи конгрес на Българското историческо дружество, БАН, т. I, С., 1972 г.; *К. Б. Виноградов, Ю. А. Писарев*, Главные направления внешней политики Австро-Венгрии, Вопросы истории, 1966, кн. 6; *Е. Палоташ*, Австро-Венгрия и Балканы в конце XIX века, Actes du Premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, Résumés des communications, Histoire (XX-e s.), Sofia, 1966; *Th. Von Sosnosky*, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866, Bd. II, Stuttgart und Berlin, 1914; *R. Charnatz*, Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19 Jahrhundert, Zweiter Teil. Von der Revolution bis zur Annexion (1848—1908), Leipzig und Berlin, 1914; *J. Larmeroux*, La politique extérieure de L'Autriche-Hongrie 1875—1914, tome premier, La marche vers L'Orient 1875—1908, Paris, 1918; *C. Tulin*, Die politischen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Bulgarien von 1908 bis zum Bukarester Frieden, Hamburg, 1936; *Ernst R. v. Rutkowski* Gustav Graf Kalnoki. Eine biographische Skizze, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 14 Band, Wien 1961, S. 330—333.

разгледаме основните проблеми на австро-унгарската политика към България през 1881—1883 година.

* * *

В началните години след Освобождението Австро-Унгария съсредоточи значителни усилия за практическото прилагане на ограничителните клаузи на Берлинския договор и за осуетяване на българското военно разгръщане. Изобщо и по-нататък Австро-Унгария се прояви като един от най-старателните защитници на Берлинския договор и режима на капитулациите. Тя настояваше за оттеглянето на руските военни лица и с недоверие следеше вътрешнополитическото развитие на Княжеството, защото го характеризираше като оръдие на Русия.

Що се касае до австро-унгарското отношение спрямо преврата от 27 април 1881 г., могат да се изтъкнат редица моменти. Чрез увличане на Русия в поддръжката на преврата Австро-Унгария цели да я компрометира и влоши в перспектива руско-българските отношения. Разбира се, твърде важна е ролята на Русия за реализирането на държавния преврат и утвърждаването на режима на пълномощията. Без нейната подкрепа, без руските офицери в България, той щеше да бъде невъзможен, но Виена не захъсна да се възползува от грешката на царската дипломация. Австро-Унгария започна да укрепва вече заетите предимства и да усилва своето икономическо и политическо въздействие в Княжеството. Във вътрешнополитическо отношение поради обективни обстоятелства руската подкрепа за преврата биеше повече на очи, докато нейните усилия в областта на дипломацията бяха по-скромни в сравнение с австро-унгарските действия.

За този етап политиката на княз Батенберг започна да предвещава изгоди за Виена. Неговите действия по железопътния въпрос, дунавския проблем, отношенията с либералите и Русия обективно обещаваха концесии за Хабсбургската империя. Самото обстоятелство, че Австро-Унгария прояви изключително старание в подкрепата си за княза е красноречиво доказателство. Дипломатическата равностетка за 1881 г. очерта някои добри прогнози за австро-унгарската българска политика.

Австро-унгарската активност в София по време на събитията през 1881 г. в никакъв случай не може да се третира само като проява на монархическа солидарност в системата на Съюза на тримата императори. Така дуалистичната монархия бавно и последователно подготвяше предпоставките за по-енергична атака на руските позиции в България.

При това Сърбия след австро-сръбския договор от юни 1881 г. вече следваше насоките на виенските указания. Макар външно погледнато от гледна точка на тогавашните години сбъдването на австро-унгарските цели да изглежда все още като вероятност в перспектива, то още тогава започват да придобиват все по-реални

очертания контурите на българския случай като следващ етап в голямото противоборство на Австро-Унгария с Русия на Балканите.

При такива условия периодът на режима на пълномощията носи сложната специфика на вътрешните противоречия, подсилвани от несекващото съперничество на великите сили. Фактически Батенберг започва да води сякаш една безкрайна борба за укрепване на получените права. Трудностите, предизвикани от народната съпротива, се догълват с възникналите разногласия в управляващия лагер на княза, консерваторите и руските дейци. Положението се усложнява твърде много от проявяващите се спорове между консерваторите и руските представители.

Русия съдейства за стабилизирането на Батенберг като гаранция за своето влияние в Княжеството, но нейните дейци в България по никакъв начин не желаят да осигуряват концесии на българската крупна буржоазия, чиито интереси много често се разминават с руските цели. От друга страна, Батенберг колебливо се лута между двете поддържащи го сили.² Тези кризисни явления бавно и неумолимо тласкат развитието на нещата към обтягане на българо-руските отношения.

В създадената въртележка от интереси, спорове и противоречия все по-трудно става виждането на изход, благоприятен не само за руските планове, но и за целите на българските управляващи среди.

Така все по-отчетливо започват да се сбъдват някои австро-унгарски очаквания. Австрийският вестник „Ди Пресе“ отбелязва, че политическото положение в България става по-разбъркано и неправимо. Русия все повече обтяга струните на политическата ситуация, докато най-сетне те се скъсат и към това се насочват австро-унгарските надежди³.

Като коментира положението в Европа, „Независимост“ с основание пише, че през цялата 1881 г. Австро-Унгария следва експанзионистична политика на Изток, свидетелство за което са и нейните сблъсквания с балканските държави по въпроса за съединението на железниците и дунавския проблем. Вестникът посочва неясните отношения между Австро-Унгария и Русия и неуверено пита дали има подписан протокол между Калноки и Гирс.⁴ Според „Съединение“ железопътните линии между Белград, Митровица, Пловдив, София и Ниш ще отворят за Австро-Унгария път към Солун и той ще стане много по-важен за Виена, отколкото Цариград. Освен това при евентуален военен конфликт тези линии ще осигурят важни стратегически изгоди за действия откъм Новопазарския санджак. Обосновано се отбелязва, че сравнение с Русия Австро-Унгария и Германия са много по-опасни за английските търговски интереси.⁵

² *Ел. Стателова*, Дипломатията на Княжество България 1879—1886, С., 1979, с. 193.

³ *Die Presse*, 23. XII. 1881.

⁴ *Независимост*, год. I, № 23—24 от 30. X. 1881 г., с. 3.

⁵ *Съединение*, год. I, бр. 5, 1881 г., с. 2, Търново.

На 14 ноември 1881 г. австро-унгарският император Франц Йосиф изразява пред министъра К. Иречек надеждата си, че той ще има постоянно грижата да пази виенските интереси в Княжеството. В дневника си Иречек споделя своето учудване от осведомеността на императора за българските събития през лятото на 1881 г., когато всичко бива поставено на една карта.⁶

От 10 декември 1881 г. кормилото на австро-унгарската външна политика е поето отново от унгарец — граф Густав Калноки, който ръководи общото външно министерство в продължение на 13 и половина години. Основна цел на неговата балканска политика бе осигуряването на австро-унгарските икономически интереси и в това отношение като първа цел се очерта снабдяването на балканските държави с главните жизнени индустриални произведения. На второ място следва отхвърляне на руския пазар и стопанско присъединяване на Югоизточна Европа към Средна Европа. Естествено според замисъла на Калноки тази идея ще преуспее, ако се покрие със съразмерното политическо влияние.⁷

В този дух искаме да приведем още едно мнение за дипломатическата стратегия на Калноки. Става дума за коментара, който прави Р. Хармац. След поетичното оприличаване на Балканския полуостров на временно почиващ вулкан, периодически изпадащ в силно движение, той основателно изтъква усилията на Калноки да задълбочи австро-германското приятелство. По-нататък обаче следват неприемливите постановки за стремежа на Калноки към по-добро спогаждане с Русия и по-добри отношения с малките балкански държави. Според автора австро-унгарският външен министър е чувствителен към руското влияние и реагира срещу претенциите на балканските държави спрямо Хабсбургската империя. Например Сърбия се показва неприятелски настроена в търговско-политическо отношение до юни 1881 г., а Княжество България е огорчено, тъй като Австро-Унгария и Англия поставят страната в тесни граници.⁸

Важен обект на австро-унгарските наблюдения е княжеската вътрешна политика. Почти всекидневната информация, събирана от различните австро-унгарски консулства в страната, се стича в София и оттук чрез дипломатическата поща и телеграфа постъпва за обработка и преценка във Виена. През януари 1882 г. Бигелебен изпраща поредица доклади и телеграми, проследяващи формирането на Държавния съвет. Той със задоволство информира Калноки за

⁶ К. Иречек, Български дневник 1879—1884, т. II, Пловдив—София, 1932, с. 15—16. Към този конкретен случай не е безинтересно да се предаде диалогът между двамата събеседници. „Имп.: Тази година бяха, . . . , трудни времена, които прекарахте. К. Иречек: Беше много рисковано. Имп.: аз се радвам, че Вие през цялото време тъй вярно издържахте при княза. Сега всичко е свършено спокойно.“ Пак там.

⁷ Ernst R. v. Rutkowski, Gustav Graf Kalnoky. Eine biographische Skizze, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 14 Band, Wien, 1961, s. 330, 333.

⁸ R. Charnatz, Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs im 19 Jahrhundert, Zweiter Teil. Von der Revolution bis zur Annexion (1848—1908), Leipzig und Berlin, 1914, S. 115.

кампанията срещу министъра на вътрешните работи Ремлинген във връзка с железопътния въпрос и утвърждаването на Начович на овакантия пост въпреки противопоставянето на руския консул. Поради това Батенберг изпраща своя адютант Ползиков с писмо до царя в Петербург, за да изясни промяната и противостои, ако е възможно, на преценките на Хитрово.

По принцип виенската дипломатия приветства всяко отстраняване на руски административен и военен служител от България.⁹ Само след няколко дни, на 15 януари 1882 г., австро-унгарският консул изпраща подробно донесение за политическата промяна, учредяването и списъка на Държавния съвет. Българският министър на външните работи Вълкович му съобщава с лично писмо за оставката на подполковник Ремлинген и заменянето му с Начович, който е гледан с добро око в столицата на империята. Бигелебен докладва, че Батенберг улучва благоприятен момент за това свое действие, считайки го полезно за страната. Освен това князът не възнамерява да се остави да бъде принуден към такава стъпка от нарастващия обществен гняв. По-нататък Бигелебен насочва вниманието на Виена към личността на ген. Домонтович.¹⁰ Ако се съди по следващите доклади на австро-унгарското дипломатическо агентство, княз Александър държи да осигури представителство на всички групировки в Държавния съвет, включително и на мюсюлманите. Според австро-унгарските коментари той допуска толкова значително участие на русофилите и либералите, че същевременно се чувства задължен да ги притисне чрез смяната на министъра на вътрешните работи. Така Бигелебен тълкува княжеската вътрешнополитическа тактика и не пропуска да информира, че Хитрово контактува с Цанков и неговите привърженици, като поддържа връзка с антидинастическата опозиция.¹¹

Междувременно представителите на великите сили донасят на своите правителства за писмените оплаквания на Османската империя срещу Княжеството. Като резултат на тези сигнали чуждите агенти в София се натоварват със задължения да проучат турските жалби, но са затруднени от отсъствието на Нихад паша. Бигелебен толерира турските нападки и с пристрастие се отнася недоверчиво към българските обяснения.¹² Продължават турските нападки срещу София поради българските настоявания дипломатическото агентство в Цариград да се свързва направо с външното министерство, а не с писалището, учредено за привилегированите области в империята.¹³ Следващите донесения на Бигелебен от 31 януари и 1 февруари също

⁹ Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSt. A Wien), Politisches Archiv XV/Bulgarien, Karton 19, Berichte, Weisungen, Varia, 1882, Bl. 19, 12. I. 1882.

¹⁰ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bericht № 3 A—F, Bl. 21, Sofia, 15. II. 1882.

¹¹ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bericht № 3—C, Bl. 37, Sofia, 15. I. 1882; HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bericht № 4—B, Sofia, 29. I. 1882, Bl. 48.

¹² Ibidem, Bericht № 4—G, Sofia, 29. I. 1882, Bl. 59.

¹³ „Независимост“, год. I, бр. 5 от 24. X. 1881 г., с. 3.

имат информативен характер. Те поверително осведомяват Виена, че руският император напълно одобрява линията на консервативно поведение, поета от княза и обяснена в писмото му до Александър III (вероятно изпратено по Ползиков — б. а.). Като приложение се изпраща програмата на либералната партия, съпроводена с крайно негативната оценка на австро-унгарския дипломат.¹⁴

Коментираният дотук събития биват закономерно изместени от силния отзвук на въстанието в Босна и Херцеговина. Двегодишната австро-унгарска политика в двете провинции довежда до масово въоръжено надигане на местното население, което привлича вниманието на балканската и европейската общественост. След знаменитата реч на ген. Скобелев, произнесена на 12 януари 1882 г. пред сръбски студенти в Париж, и статията на Аксаков в „Русь“ антиславянската пропаганда в Австро-Унгария се засилва. От друга страна, сред въстаниците се наслагва впечатлението, че Русия, Турция и Черна гора са сключили съюз срещу Хабсбургската империя.¹⁵

С. Д. Сказкин описва някои подробности за българската роля при изпращането на доброволци в помощ на въстаниците. Ние искаме да допълним някои неизвестни особености на българо-австро-унгарските отношения по този въпрос, за които свидетелствува натрупаната преписка в папките на австро-унгарското външно министерство.

Както е известно, Виена използва сведенията на Бигелебен за подготовката на доброволчески чети в България като обвиняващи аргументи в отношенията си с Русия. През март австро-унгарското консулство в София сигнализира за речта на Хитрово пред делегация от руски офицери относно военните действия в Херцеговина. По този повод Бигелебен подчертава, че тя не предизвиква такова впечатление сред обществото, каквото има в пресата, и желае да не ѝ се придава специално значение. Дори мисли, че враждебните фрази на Хитрово са казани в частни срещи, което не може да даде повод за протест или да предостави неопровержими доказателства против Русия.¹⁶

Последователното запознаване с материалите за българо-австро-унгарските контакти по този въпрос внася нови моменти в даваните досега трактовки. Бигелебен предава за сведение на българския министър на външните работи Вълкович копия от протоколи на сръбските власти и лични документи във връзка с разследването на група лица, отиващи от България през Сърбия като доброволци за Босна и Херцеговина. От своя страна княжеското правителство нарежда проучване на случая и твърди, че няма улики за съучастничество на централното правителство или пък на Берковския околийски началник, но го премества в друга префектура от по-нисък ранг. Вълкович отхвърля решително всякаква отговорност за този

¹⁴ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bl. 61, Sofia 31, I. 1882, № 2169; Ibidem, Bericht № 5 A—B, Sofia, I. II. 1882, Bl. 65—71.

¹⁵ С. Д. Сказкин, Конец австро-руско-германского союза, М., 1974, с. 230—231.

¹⁶ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bericht № 10, Sofia, 4. III. 1882, Bl. 113—114.

инцидент, както и съмненията, че документите на тези лица са подготвени от българските власти. Същевременно той използва мнението за съществуване на българска връзка в този случай, за да обоснове свое виждане по въпроса за режима на капитулациите. Според него редица чужди лица използват режима на капитулациите и са практически недосегаеми за местните власти. Подобен е и спорният случай. Вълкович дръзко напомня на Бигелебен, че той, както и другите дипломатически агенти, е проявил резервираност спрямо министерското окръжно за скитничеството. Дори в своята нота от 4 юли под № 893 австро-унгарското дипломатическо агентство подчертава, че никой чужд поданик не трябва да бъде задържан или изгонван от Княжество България за скитничество, без съответното консулство да е уведомено и да е дало съгласието си.¹⁷

Този път австро-унгарската дипломация държи учудващо мек и сговорчив език, въпреки че при други по-леки инциденти тя демонстрира изключителна напористост и несъобразяване с българските интереси. Вълкович дръзко поглед Бигелебен избира доста странен способ за въздействие, като не се обръща пряко към Вълкович, а използва посредничеството на К. Стоилов. Още на следващия ден, 11/23 август 1882 г., той с частно писмо до Стоилов иска неговото посредничество, за да разбере дали бележката на Вълкович е изпратена с одобрението на княз Александър. При положителен отговор той желае Стоилов да унищожи писмото и да му върне приложената бележка на Вълкович. Тогава тя ще бъде предадена по съответния ред във Виена. Ако Вълкович е проявил тази инициатива без знанието или съгласието на княза, което според австро-унгарския консул е по-правдоподобно, Бигелебен настоява Стоилов да уведоми княза, „че набирането на участници за въстанието в Босна никога не е било обект на официално писмено съобщение от моя страна в княжеското правителство“¹⁸.

Следват уверенията на австро-унгарския дипломат за неговата тактика да се предпазва от поверителни мнения, приятелски упреци с остър тон в личните разговори и още повече от водене на бележки с неофициален характер. Протоколите, съставени в Сърбия, били предадени съвсем тайно и без никакви определени възражения. „И тъй — пише Бигелебен — никак не очаквах тази официална постъпка и се питам в този момент какъв интерес има княжеското правителство да започва кореспонденция по този въпрос и да предизвиква правителствен спор, който ние досега се стараехме да избегнем.“¹⁹ Бигелебен посочва, че тонът на бележката се различава и е несъвместим с езика на Батенберг както към виенския двор, така и към представителя му в София. Изпращането на този диплома-

¹⁷ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, приложение към доклад № 34—В, копие от бележка на Вълкович с дата 10/22 август 1882 г. до Бигелебен.

¹⁸ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bl. 404—405, Bericht № 34—В, София, 26. VIII. 1882, Копие от частно писмо на Бигелебен до Стоилов, София, 11/23 август 1882 г.

¹⁹ Пак там.

тически текст във Виена не отговаря на добрите отношения между двете страни и на българските интереси. В заключение той излиза надеждите си, че Стоилов ще действа съгласно желанието на Батенберг, било като върне бележката на Вълкович и така приключи въпроса, тъй като Бигелебен ще я счита за непристигнала, или като я депозира отново в консулството.²⁰

Наистина на какво се дължи тази австро-унгарска особена позиция? И защо е нужно неофициалното посредничество, придружено със строгите изисквания за изгаряне на кореспонденцията? Да отговорим на тези въпроси и изясним конфликта Бигелебен — Вълкович ще ни помогне една догадка на С. Радев в неговия известен труд „Строители на съвременна България“, т. I. Той пише че Хитрово не желае да пази в тайна своята работа по изпращането на доброволци и оръжие от България за Босна, за да постави княз Батенберг в конфликт с Австро-Унгария. По този начин князът се оказва в много деликатно положение. Очевидно той не смята за целесъобразно или не смее да се противопостави на движението, подкрепяно от Скобелев и Аксаков, но, от друга страна, такава демонстрация срещу Австро-Унгария, с която е в най-добри отношения, му се струва недопустима. В допълнение на това Хитрово представя колебливостта на Батенберг по този въпрос като предателство спрямо славянофилските кръгове в Русия.²¹ Освен това Хитрово се надява, че разрастването на въстанието в Босна и Херцеговина до желаните размери ще улесни сключването на руско-българско споразумение и така ще се постави край на българските неуредици.²²

От съпоставянето на изброените по-горе факти се вижда, че австро-унгарската дипломатия предусеща този ход на руския дипломатически агент в София и желае да облекчи положението на Батенберг, като избегне официалния междуправителствен спор по въпроса за доброволците, изпращани от българската територия в Босна. Затова тя демонстрира изключителна търпимост, подчертава добрите българо-австро-унгарски отношения и дори отказва да направи какъвто и да е официален протест пред българската страна.

Във връзка със събитията в Босна и Херцеговина Калноки вижда като своя първа задача необходимостта да предотврати възникването на международни усложнения, породени от австро-унгарската военна кампания в двете провинции. От друга страна, уреждането на благоприятна външнополитическа обстановка ще доведе до бързото подчинение на въстаниците. Австро-унгарският външен министър се съобразява и с обстоятелството, че мохамеданите* от близкия

²⁰ Пак там.

²¹ Радев, С. Строители на съвременна България, т. I, С., 1973, с. 335—336; Такъв коментар на действията на Хитрово прави и Ал. Мосолов, Вж. същия, България 1878—1883. Спомени. Военноисторически сборник, 1936, г. X, кн. 28, с. 70.

²² Документи из секретните архиви на руското правителство. Политиката на Русия към България от Освобождението досега, С., 1893, с. 80, Частно писмо на Хитрово до консула в Русе, 20 декември 1881 година.

* Става дума за мохамеданското сръбско и албанско население в Новопазарския санджак.

Новопазарски санджак са добре разположени към въстаниците. За да прекъсне една такава нежелателна връзка, Калноки използва добрата воля на султана да не търпи конспирация на жителите на санджака с въстаниците и неговия стремеж към съюз с Австро-Унгария и Германия. В този смисъл моментното положение изисква добри връзки с Османската империя, което ще бъде от полза и за голямата политика на Балканския полуостров. Все пак Калноки се предпазва от писмено уточняване на евентуалностите и отговаря на султановото предложение за съюз, че няма готовност да вземе инициативата за положителни предложения. Всъщност той прехвърля отговорността върху Портата, като я съветва да направи своите предложения, които ще намерят приятелски прием във Виена. След консултации с Бисмарк Калноки се спира върху едно по-общо разглеждане на отношенията с Османската империя. От Берлин е съобщено гледището, че при съществуващи еднакви интереси на трите държави съгласувана политика ще се получи от само себе си и при добра воля, но без съюз.²³

Паралелно с тези дипломатически ходове на голямата политика вътрешнополитическото положение в Княжеството отново се изостря. Противоречията между княза и Хитрово и липсата на обща база за споразумение между либерали и консерватори влошават политическото състояние на България. В такава ситуация Батенберг, подкрепян от консерваторите, идва до заключението, че трябва да повика от Русия нови хора за български министри. На 15 април 1882 г. той тръгва за Дармщат, обаче във Виена изменя посоката и заминава за Петербург, където бива приет радушно.²⁴

Впрочем Бигелебен съобщава във Виена, че още преди заминаването на княза за Русия Хитрово прави завои в своето държание и решително се опитва да спечели благоразположението на Батенберг или поне да забрави обтегнатостта в техните отношения.²⁵ Според него не може да се прогнозира посещението на княза в Русия, но смята, че княз Александър умее да говори добре и искрено. Той ще каже такива подробности на царя, каквито не проникват всеки ден в Гатчино, но по думите на Бигелебен това ще бъде ненужно за една по-възвишена обща гледна точка от тази за частните работи в България.²⁶

Разбира се, Австро-Унгария продължава да следи и тълкува новините за оказалото се продължително княжеско пътуване в Русия. На 14 май 1882 г. от София до Виена е телеграфирано известие за

²³ E. R. v. Rutkowski, Die Bündnisverhandlungen zwischen der Türkei, Österreich-Ungarn und Deutschland 1881—1882, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 10 Band, Wien, 1957, s. 372—373.

²⁴ М. Петров, Българо-руски политически отношения в навечерието и по време на пълномощията (1879—1883 г.), Исторически преглед, год. XXXVII (1981), кн. 6, с. 38; Вж. също И. Димитров, Князът, конституцията и народът, С., 1972, с. 134—140.

²⁵ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bericht № 11—B, Sofia, 11. III. 1882, Bl. 125.

²⁶ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bl. 208, Bericht № 19 A—G.

бъдещото положение на Хитрово, който заявил пред събеседник, че въпреки очакванията да замине има заповед да остане на поста си. Австро-унгарският консул предполага, че изпратената заповед до руския консул не съдържа окончателната руска подкрепа спрямо княза, което означава неуспех за политиката на Батенберг.²⁷ След няколко дни обаче новините са категорични и разсейват съществуващите слухове.

Визитата на княза в руския двор продължава повече от очакванията и разговорите са резултатни. За това свидетелствуват и съобщенията за назначаването на ген. Каулбарс за министър на войната. Но голямото задоволство на Бигелебен идва от княжеското предупреждение към размирните офицери и окончателното заминаване на Хитрово от София.²⁸ Освен Каулбарс в България е изпратен и Л. Н. Соболев.

Последиците от пътуването на княза до Русия се оказват противоречиви за Виена. Докато австро-унгарската дипломация е доволна от отзоваването на Хитрово, то идването на руските генерали ѝ внушава сериозно безпокойство, тъй като смята руското влияние за много съществено. Въпреки това тя използва посещенията на княз Батенберг във Виена, за да награди някои лица от неговата свита. Императорът лично връчва кръст на орден на Франц Йосиф на хофмаршал Ридзел, железен орден III степен — на капитан-адютант Ал. Ползиков и същото отличие на секретаря на княжеския политически кабинет.²⁹ Малко след това Австро-Унгария информира българското външно министерство за студентите в Загребския университет И. Миларов и Н. Абаджиев, които се изказват за пропагандиране на nihilistическите учения.³⁰

Междувременно австро-унгарската консулска мрежа в България не прекъсва следенето на либералното движение. Верен на антирадикалните си възгледи, Бигелебен не пропуска възможност да изпъстри своите доклади с нападки спрямо българските либерали. Според пристрастното му сведение те продължават да воюват с правителството чрез повече или по-малко безсмислени протести. Като техен любим способ за борба фигурира изпращането на делегации, натоварени да предадат на княза приетите от провинциалните опозиционни събрания решения. Полицията обаче прекратява инициативите от този вид с разпореждането, че обществени депутации няма да се приемат от княза. „Движенията на радикалната клика могат да противоречат на правителството — пише Бигелебен. — Тяхното значение няма да стане по-голямо.“³¹ Все пак последвалото развитие

²⁷ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bl. 235, № 1885, Sofia, 14. V. 1882. шифрована телеграма на Бигелебен до Виена, № 40.

²⁸ Ibidem, Bericht N 22 A-g, Bl. 241, Sofia, 20. V. 1882.

²⁹ Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Militär-Kanzlei Seiner K. und K. Apostolischen Mayestät (MKSM), $\frac{13-5}{7}$, Bl. 2, 16. VI. 1882, Wien.

³⁰ НКМ, БИА, ф. 14 (Гр. Начович), оп 3, а. е. 2524, л. 1—2, 2. VII. 1882 г.

³¹ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bl. 172, Bericht N 17 A—D, Sofia, 22. IV. 1882.

на събитията опроверга прогнозата на австро-унгарския дипломат. През септември 1882 г. руският консул в Русе предлага да се поддържа либералната партия с цел да се постигнат целите на руската дипломация.³²

Силно обезпокоена от присъствието на Каулбарс и Соболев в България, Австро-Унгария използва недоразуменията, предизвикани от режима на капитулациите, за да упражнява натиск над княжеските власти. Докато преди това по свои съображения тя не искаше да причинява неприятности на Батенберг във връзка с такъв сериозен повод като изпращането на доброволци за въстанието в Босна, сега виенската дипломация сменя тактиката. Естествено, австро-унгарските консули занимаваха със своите претенции и спорове българското правителство. Например те използваха съдебния процес между български гражданин и австро-унгарски поданик, за да припомнят на държавните институции същността на капитулационния режим. Конкретно, австро-унгарската страна е недоволна от начина, по който в-к „Български глас“ излага по своите страници съдебното дело. Според нея вестникът неточно описва подробностите и в своето обобщение не само нанася обиди, но и обвинява австро-унгарското дипломатическо представителство в произвол. Накратко, австро-унгарската дипломация смята, че не бива един независим или официален вестник да атакува така чуждестранно представителство на държава, която е в приятелски отношения с Княжество България. В резултат се стига до публикуване на опровержение от „Български глас“, съдържащо извинение спрямо австро-унгарското консулство.³³

Ако трябва да маркираме следващите възлови събития, обект на австро-унгарското внимание, следва да посочим срещата на княз Александър с крал Милан, конфликта с руските генерали и обиколката на Батенберг в балканските държави и Русия.

От 2 до 5 октомври 1882 г. Милан посещава България, за да върне предишната визита на българския княз. Заедно с това той демонстрира регулирането на инцидента във връзка с черногорските доброволци.³⁴ През 1882 г. сръбският крал Милан вече беше напълно застанал на страната на Австро-Унгария по българските проблеми, което съществено улесни австро-унгарските стратегически планове. Важна последица се оказа улесняването на военното планиране във Виена. В случай на евентуален военен конфликт на други фронтове за империята бе достатъчно да остави на югоизток само босненския корпус.³⁵

³² Документи из секретните архиви на руското правителство. . . , С., 1893, с. 89, Конфиденциално писмо на Ив. Ал. Зиновиев, управляващ консулството в Русе, септември 1882 година.

³³ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bericht 28—B, Bl. 325—326, Sofia, 2. VIII. 1882, препис от записка на дипломатическото представителство от 28 юли 1882 г.

³⁴ Ел. Стателова, Дипломатията на Княжество България 1879—1886, С., 1979, с. 130.

³⁵ Edmund von Glaise-Horstenau, Franz Josephs Weggefährte. Das Leben des Generalstabschefs Grafen Beck. Nach Seinen Aufzeichnungen und hinterlassenen Dokumenten, Zürich—Leipzig—Wien, 1930, s. 283.

Българо-сръбските разговори свидетелствуват за разменена благосклонност и дават възможност да се прогнозира бъдещата външна политика на балканските държави. По този повод в пресата напомнят за посещението на черногорския княз Никита в Русия и носещите се слухове за руско-черногорски съюз. Освен това „Нойе Фрайе Пресе“, отличаващ се със славянофобски език, характеризира князете Никита и Александър като протезета на Русия. Същевременно някои български вестници тълкуват враждебните австро-унгарски коментари като опит на Виена да покаже своите южнославянски интереси с цел под това прикритие да проникне към Солун. Тъй като южнославянските народи имат традиционни симпатии към Русия, оттам произлизат и неразбирателствата между тях и Австро-Унгария.³⁶

Соболевото правителство също се препъва в проблема за железопътното строителство. Противоречията между консерваторите и министър-председателя относно линията София-Свищов се допълват с перманентните настоявания на Австро-Унгария. Понеже Виена оказва важна подкрепа на преврата, сега тя не само изисква реализиране на клаузите на Берлинския договор за свързване на Виена с Константинопол, но и деликатно търси възнаграждение за своите услуги.³⁷ При това не само Австро-Унгария, но и другите сили нееднократно употребяват категорични напомнания върху изпълнението на засегнатите определения, а българското правителство се оправдава с недостига на средства за такива скъпо струващи работи.³⁸

В началото на 1883 г. тлеещите спорове прерастват в министерска криза по въпроса за драгуния корпус. На 9 януари 1883 г. Бигелебен уведомява Калноки, че кризата още не е преодолена, но, изглежда, ще се намери благоприятен изход. Фактически враждебното отношение на Народното събрание определя оставката на Соболев и Каулбарс, подадена на 2 януари и приета първоначално от княза. Същевременно Батенберг информира консулствата на Австро-Унгария и Англия за развоя на събитията.³⁹ В крайна сметка кризата е временно регулирана със заместването на Вълкович от К. Стоилов в министерството на външните работи, а Начович поема временното ръководство на министерството на обществените сгради. „Ако, обратно, в този толкова критичен момент князът има смелостта и възможността да поддържа българските консерватори — пише Бигелебен до Калноки — и се отдръпне от руските съветници, очевидно е, че ще се постави в изключително трудна позиция, що се отнася до Русия.“⁴⁰

³⁶ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 19, Bericht 41—C, Bl. 537, Sofia, 8/20. X. 1882, 2/13. XI. 1882.

³⁷ Ал. Мосолов, България 1878—1883. Спомени, Военноисторически сборник, 1936, год. X. кн. 28, с. 69—70.

³⁸ Neue Freie Presse, № 6541, S. 3, 10. XI. 1882. Вж. също. Външната политика на България. Документи и материали, т. I, 1879—1886, С., 1978, 302—318, № 145, с. 374—382, № 179.

³⁹ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 20, Bericht N 3 A—E, Bl. 57, Sofia, 9. I. 1883.

⁴⁰ Ibidem, Bericht N 4—A—D, Bl. 23, 25—26, Sofia, 26. I. 1883.

Затова според австро-унгарския консул с цел да избегне тази опасна дилема, княжеската политика трябва да стабилизира и пощади едновременно руските интереси и становището на българските консерватори. Това може да помогне за известно време, но въпросът за железопътните линии вероятно ще направи близък и фатален момента, когато политиката на „везните“ ще трябва да отстъпи на едно по-решително действие.⁴¹

В международно отношение през февруари 1883 г. бяха актуални Съюзът на тримата императори и идеята за разширяване на двойния съюз. Немско-австро-унгарският договор от 1879 г. бе основен стълб в политиката на Бисмарк. За да обвърже към тази политика и престолонаследника на Австро-Унгария кронпринц Рудолф, канцлерът проведе с него три политически разговора. Третата беседа се състоя на 28 февруари следобед и на нея Рудолф отиде подробно инструктиран от Калноки и ерцхерцог Албрехт. За разлика от пронемското настроение на Калноки Албрехт посъветва Рудолф да бъде по-предпазлив към идеята на Бисмарк да направи съюза държавен закон и да не върви като посредник на Берлин. По време на разговора Бисмарк подчертава изключителното значение на двойния съюз, разпределя задачите на двете държави срещу Франция и Русия и говори недоверчиво за Италия (макар че тя е техен съюзник от 20 май 1882 г. — б. а.).

Като цяло канцлерът декларира увереността си в здравината на съюза и своето желание да го укрепи за вечни времена. Въпреки че Рудолф показва несъгласие в някои пунктове, Бисмарк изрази пред австро-унгарския посланик в Берлин Сечени задоволството си от способността на престолонаследника да води дипломатически разговор и да застъпва своето гледище. В по-сетнешните разговори на Калноки с германския посланик във Виена Ройс Бисмарк се отказа от разширението на съюза. На 22 март 1883 г. бе подписан договор за обикновено подновяване на споразумението.⁴² Това обективно подсили австро-унгарската активност на Балканите.

Доста скоро посочената вече прогноза на Бигелебен се потвърждава. На 11 март 1883 г. той телеграфически информира Калноки за избухването на поредната сериозна криза. Светият синод отстранява софийския митрополит Мелетий заради неговото поведение през Руско-турската война от 1877—1878 г. и го изпраща на доживотно заточение в Рилския манастир. При това Стоилов, в чийто ресор влизат и религиозните дела, проявява голяма енергичност. Следва ответна реакция на Соболев, който на своя отговорност повиква обратно Мелетий и влиза в конфликт с Екзархията и министъра на външните работи. Екзархията телеграфически протестира, а Стоилов подава оставка. Такъв е редът на бързо наслагване на събитията,

⁴¹ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 20, Bericht N 4—A—D, Sofia, 26. I. 1883. 25—26.

⁴² Kronprinz Rudolf, Majestät, ich warne Sie. . . , Geheime und private Schriften. Herausgegeben von Brigitte Hamann, Wien-München, 1979, s. 79—83.

заплашващи оттеглянето на Стоилов да бъде последвано и от оставките на неговите колеги.⁴³ Междувременно на 19 март 1883 г. Стоилов в подробно писмо запознава детайлно Бигелебен със случая Мелетий.⁴⁴

Както е известно, на 3 март князът приема оставките на Д. Греков, Гр. Начович и К. Стоилов и така по същество отстранява консерваторите от управлението на страната.⁴⁵ Промяната предизвиква политическо раздвижване и опити за единодействие на двете партии. Бигелебен споделя с Калноки своята оценка за създалата се политическа ситуация. Тя се изразява в схващането за съединяването на двете български партии, за да се образува една отбранителна линия срещу руското влияние. Както допълва австро-унгарският консул обаче, тези планове се провалят поради непримиримостта на партиите и своеволните индивидуални действия на отделни личности. Вижда се, че първоначалната крайно отрицателна позиция на Бигелебен спрямо либералите търпи значителна промяна. По-важна за нас е другата подробност, която Бигелебен донася на своя външен министър с намерение да зарадва виенската дипломация. Той предава отговорно изявление на Батенберг пред него по повод дейността на Соболев и Каулбарс в България. „Негово Височество счита в крайна сметка извикването на генералите на власт само като нов и последен експеримент на управляващия в България според руските идеи. Принцът наблегна на тази последна забележка. Той ми каза, че чрез избора на двамата генерали е искал да направи един последен компромис по принципа на руското превъзходство, но в случай че новият опит пропадне като всички предишни, той ще бъде освободен от задълженията на български управник спрямо руснаците.“⁴⁶

Не ще и съмнение, че това изявление на Батенберг играе съдбоносна роля в неговите начертания за действия. Във Виена могат да бъдат доволни от постигнатото. Усилията на австро-унгарската дипломация, улеснени от грешките на руската царска дипломация, започват да се претворяват в по-осезателни резултати, обещаващи немалки концесии за в бъдеще. Но колкото и да е учудващо, петербургската дипломация не взе предвид очевидното и не осъзна рисковете за по-нататъшното развитие на обществените процеси в България, за да направи необходимите корекции. Безспорно това съществено облекчава задачите на австро-унгарската българска политика.

Следва да напомним, че австро-унгарската балканска политика — синоним на нейната външна политика, бе стимулирана от някои аспекти на международните отношения. В литературата са изяснени

⁴³ HHSt. A. Wien, PA XV/Bulgarien, K. 20, Bl. 88, 11. III. 1883, шифр. телеграма № 9465 на Бигелебен до Калноки.

⁴⁴ Ibidem, Bericht N 11—A, Bl. 110, 19. III. 1883.

⁴⁵ Вж. по-подробно *И. Димитров*, пос. съч. с. 152—165. За становището на консерваторите вж. също НБКМ, БИА, ф. 290, а. е. 167, л., с. 25—26.

⁴⁶ HHSt. A. Wien, PA XV/Bulgarien, K. 20, Bericht N 13 A—H, Sofia, 7. IV. 1883, Bl. 143, 149.

основните насоки на Бисмарковата дипломатическа стратегия. През двадесетилетието след Френско-пруската война германският канцлер преследваше две главни цели. Първо, предотвратяване на евентуална антигерманска коалиция от заинтересованите държави и изолиране на Франция в Западна Европа. На това служеше създадената от Бисмарк система от съюзи. Второ, канцлерът поддържаше почти непрекъснато напрежение във френско-германските отношения с цел да постигне в удобен момент съчетание на конфликтна ситуация между Берлин и Париж с благоприятна международна обстановка, за да започне нова военна кампания срещу Франция. Съществуват естествено и други нюанси на германската външна политика, но повечето са пряко или косвено подчинени на тези главни цели.

В това отношение стабилността на Австро-Унгария е важна необходимост за Германия. Особено големи услуги Австро-Унгария може да окаже в дипломатическите комбинации по Източния въпрос, използван от Бисмарк като разменна монета в отношенията с другите велики сили. Близостта с Австро-Унгария дава възможност на немската дипломация да я използва твърде ловко за реализирането на собствените задачи. Като поддържа нейните експанзионистки стремежи на Балканите, Германия често предпочита да действа на полуострова с австрийски ръце. Това ѝ обезпечава маневреност и условия да заема позиция на арбитър, като манипулира с балканските проблеми за шантаж и търг с други сили по въпроси, имащи по-общ характер. Тази особеност обаче има и друга страна, а именно повишаването значението на Австро-Унгария в европейския концерт.

На следващо място трябва да подчертаем ролята на силния съюзник — Германия, за самата Хабсбургска империя. Неслучайно всички външнополитически програми на империята в края на XIX в. се характеризират с два постоянно действащи принципа — сближение, а след това съюз с Германия и експанзия на Балканския полуостров. За управляващите среди във Виена и Будапеща сближението с Германия е така необходимо за външната политика, както дуализмът за вътрешната. В Хабсбургската империя смятаха това за крайно важно поради перманентните руско-австро-унгарски противоречия на Балканите.

Съюзът на тримата императори създава външно единство и дипломатически съгласувания на трите континентални монархии, но те притежават обективно противоречиви цели. Пречупен през призмата на виенските балкански интереси, той дава възможност на нейните дипломати да експлоатират това единство при реализиране на своите инициативи. Характерен в това отношение е примерът с Руско-турската война от 1877—1878 г. Русия проведе войната, без да стигне до военен конфликт с другите велики сили, но Австро-Унгария зае Босна и Херцеговина. Съюзът на тримата императори обективно осигури удовлетворителни дипломатически условия за войната на Русия с Турция и така обективно подпомогна българското освобождение, обаче бяха стеснени постигнатите резултати. Русия пое предварителни ангажименти и неслучайно нейните армии действаха по най-краткия път към Цариград.

Следващият етап в австро-германското сътрудничество с важни последици за нейната външна политика е съюзният договор от 7 октомври 1879 г. Не бива да се забравя, че по това време в Европа още нямаше друга военнополитическа коалиция, която да го неутрализира въпреки неговото тайно сключване.⁴⁷

При подновяването на Съюза на тримата императори през 1881 г. най-слабият партньор — Австро-Унгария, отбеляза потвърждение на интересите си в Босна и Херцеговина. Освен това тя получи възможността срещу вписването на незначителни изгоди за Русия да контролира нейната ориенталска политика. Изглеждаше, че Русия получава ценни придобивки по българските работи, обаче балканското статукво можеше да се измени само чрез общо съгласие.⁴⁸ Заложените непреодолими вътрешни противоречия бавно, но закономерно водеха към неговото по-късно разпадане. Годините след неговото подновяване до 1887 не донесоха очакваните резултати за Русия и това доведе до неговото прекратяване.

В допълнение трябва да изтъкнем, че при някои случаи Виена сътрудничесе и с други велики сили на антируска основа, възползваше се от недостатъците на руската царска дипломация и поощряваше тези сили в българското общество, които имаха антируски настроения.

Нови моменти в българо-австро-унгарските политически отношения внася пътуването на княз Александър в балканските страни и Русия по маршрута Цариград — Ерусалим — Гърция — Черна гора — Дармщат и Москва за коронацията на император Александър III. Първоначално князът желае да направи едно престижно пътуване през Македония към Солун и Гърция, но след енергичните протести на австро-унгарските и германските дипломатически представители е принуден да се откаже. След инструкциите на Гранвил до Ласелс да подкрепи своите колеги практически се образува непреодолим единен фронт на заинтересованите велики държави срещу княжеските планове да спечели популярност в Македония.

Негативното мнение на тези държави се подсилва от регистрираната активност на Княжество България по Македонския въпрос и Съединението. Рапортите на българския политически агент в Източна Румелия и докладът на министъра на външните работи до княз Батенберг за положението в Македония доказват големия интерес на българското правителство към тези въпроси. При това австро-католическата пропаганда в северната част на Македония безпокои българските политици и общественото мнение. Проявява се желание за работа по тежкото наследство на проблема за национално обединение.⁴⁹

⁴⁷ За съюза вж. *E. Heller, Das Deutsch-oesterreichisch-ungarische Buendnis im Bismarcks Aussenpolitik, III, Die Verwertung des Bündnisses von 1879—1890, Wien, 1924, s. 86, diss.*

⁴⁸ *Arnold Oskar Meuer, Bismarcks Friedenspolitik, München, 1930, Münchener Universitätsreden, Heft 19, s. 11.*

⁴⁹ Вж. Външната-политика на България. Документи и материали. Т. I, 1879—1886, С., 1978, с. 368—69, № 175, с. 372—74, № 178, с. 401—404, № 190, с. 406—414, № 192.

Въпреки приложението към договора за подновяване на Съюза на тримата императори от юни 1881 г. Австро-Унгария не желае съединението на Княжество България с Източна Румелия. Най-малкото — във Виена не искат да допуснат развитие на нещата извън техния контрол и доминираща роля. По същество австро-унгарската дипломация се стреми да предначертае едно евентуално решение на проблема за съединението по такъв начин, че не само да закрепят и осигури властта на Батенберг, но и да елиминира руската програма в това отношение. Крайната цел е да се отстрани руското политическо влияние сред българите както в Княжеството, така и в подвластните на Турция области. Тези съображения формират отношението на Виена като благосклонно или отрицателно към източнорумелийското съединителско движение при третирането на българския въпрос в продължение на повече от 5 години.⁵⁰

Много по-голяма тревога предизвиква разпространението на съединителското движение сред българите в Македония. През 80-те години тя се смята като неразделен обект и съставна част от югоизточната австро-унгарска експанзионистична стратегия и затова Хабсбургската империя работи, за да не допусне разширяване на движението и в македонските земи.⁵¹ Австро-Унгария старателно се грижи и за своите религиозни интереси в самото Княжество. Когато през 1883 г. се създава Никополската католическа епархия, Виена изразява задоволство, че тя се намира под австро-унгарско, а не под френско покровителство.⁵²

От друга страна, през 1882—1883 г. английското правителство е силно съсредоточено в Египет и Судан и затова предимно подкрепя становището на другите велики сили по съединителското движение, но след преодоляването на затрудненията заостря своето внимание към този проблем. Всъщност Англия планира нанасяне на контраудар, който да минира Съюза на тримата императори.⁵³

Австро-Унгария и Германия пресичат и желанието на княз Александър да премине инкогнито Босфора, като го съветват да уважи султана, макар и от куртоазия. В това отношение австро-унгарското външно министерство чрез двойни телеграфически указания подтиква Бигелебен да работи за подобряване на отношенията между Батенберг и султана. Сподвижникът на княза Ал. Мосолов също пише в своите спомени за сериозните препоръки на Виена да се подобряват отношенията със съюзеренната държава.⁵⁴

По време на пътуването в Атина князът е застигнат от съобщение на Менгес, в което се съобщава за настойчивата молба на

⁵⁰ Цв. Тодорова, Австро-Унгария и съединителското движение в Източна Румелия и Македония през 80-те години на XIX в. (Резюме), Първи конгрес на Българското историческо дружество, БАН, т. I, С., 1972, с. 555—556.

⁵¹ Пак там.

⁵² Кирил, патриарх български, Принос към униатството в Македония след Освободителната война (1879—1895). Доклади на френските консули в Солун, С., 1968, с. 107.

⁵³ А. Пантев, Англия срещу Русия на Балканите, 1879—1894, С., 1972, с. 79.

⁵⁴ HHSt. A. Wien, PA XV/Bulgarien, K. 20, Bericht N 13—B, Bl.151—153, 7. IV. 1883, Sofia, Бигелебен до Калюки; Ал. Мосолов, пос. съч., с. 90.

Бигелебен да се разреши железопътният спор според постановката на Берлинския договор. След като се вслушва и в съветите на брат си, Батенберг решава да изпрати утвърдителен отговор на австро-унгарския консул в София. Последица от неговата постъпка е наказващото уведомление на руския външен министър Гирс, че се намалява свитата му за коронацията в Москва.⁵⁵ Австро-Унгария обаче се постаравала да неутрализира горчивите за Батенберг известия от Петербург и да го възнагради за направения жест. Когато на 7 май княз Александър пристига с руски военен параход в австро-унгарското пристанище Катаро, чрез най-височайша заповед е наредено той да бъде посрещнат по подобаващ начин от военния комендант, полковник Блажкович. За евентуалното слизване и квартируване в Катаро се предвижда осигуряване на двойна стража, а независимо от руския флаг на кораба да се даде регламентираният салют.⁵⁶

От срещите си с балканските монарси и посещенията в Русия князът отнася само няколко ордена и неизгладени противоречия. По същество само се засилват подозренията на Австро-Унгария, Германия и Англия относно идеята за балканска съгласуваност.⁵⁷ Като че ли непреодолими изглеждат и проблемите за отношенията с руските генерали и различните политически сили в страната. Като коментира това пътуване, Е. Рутковски посочва сериозните опасения за развитието на страната, след като разпрата между княз Александър и неговия руски съветник става явна. По-нататък той твърди, че Соболев и Каулбарс са против княжеските намерения да ръководи управлението, тъй като се пораждат безредици — според него любим мотив в този момент на панславистката пропаганда.⁵⁸

През лятото на 1883 г. Виена отново изразява своите страхове от руското влияние и българската политика по Македонския въпрос. Свидетелство за това твърдение е обезпокоителният тон, с който Бигелебен пише своите информации до австро-унгарското външно министерство. Този път австро-унгарският дипломат се позовава на мнението, че руското проникване обхваща не само всички отдели на управлението, но и такъв традиционен приятел на Русия, какъвто е църквата.

От нея се изисква да се вдъхновява от руския дух и да пропагандира политиката на Петербург.⁵⁹ Към тези тенденциозни информации Бигелебен прилага изрезки от в-к „България“, описващи

⁵⁵ А. Л. Мосолов, пос. съч., с. 107.

⁵⁶ Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, MKSM, 1883, Bulgarien, $\frac{80-2}{2}$, Bl. 1, 6. V. 1883, Wien.

⁵⁷ По-подробно вж. Ел. Стателова, пос. съч., с. 130—135.

⁵⁸ E. R. v. Rutkowski, Österreich-Ungarn und Rumänien 1880—1883, Die Proklamation des Königreiches und die rumänische Irredenta, in Südostforschungen Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas. In Auftrag des Südost-Instituts. München. Bd. XXV, 1966, R. Oldenburg—München, s. 256.

⁵⁹ HHSt. A Wien, PA XV/Bulg. Бигелебен до Калюки, К. 20, Bericht 16-E, Sofia, 19. IV. 1883, Bl. 176.

демонстрации на българи от Македония. На 25 юни/6 юли „България“ съобщава за манифестацията на македонските българи пред руското консулство в София с лозунг за Сан-Стефанска България, но консулт Арсениев отклонява тяхната мисия. През август „България“ предупреждава, че прекалените атаки срещу правителството могат да го накарат да изостави националната политика и да се отклони в орбитата на австро-унгарското влияние.⁶⁰

Най-после се очертават и възможности за княза да отстрани руските генерали по пътя на политическите комбинации. Преговорите на консерваторите с умерените либерали се увенчават със споразумението от 8 август, предвиждащо поправки на Търновската конституция. Така Каулбарс е принуден неохотно да декларира, че тяхната работа в България приключва. Паралелно с това събитие австро-унгарското консулство в София припряно изразява неудовлетворение от начина, по който се упражнява тяхното влияние в Княжеството, тъй като има опасност да се компрометира позицията на Батенберг.

Австро-унгарският и европейският интерес съдържат изискването да бъдат ненакърними резултатите от Берлинския договор. В момента можело да се накърнят прерогативите на княза, когато той се лишава от привилегията да избира своите министри, което според Бигелебен ставало чрез заповедите на Петербург.⁶¹ Явно, следейки решителния етап в политиката на княза, австро-унгарският консул се страхува, че виенската политика не е достатъчно енергична. В допълнение той прилага личната си оценка, че макар българският княз да успее да отхвърли влиянието на закрилящия го Петербург, съвсем не изглежда Русия „да е загубила терен от нещастieto, което нейната политика изпита в България“⁶².

Заслужава внимание сведението, че Русия се обръща към Австро-Унгария с молба да склони княз Александър към отстъпчивост, като заплашва със сериозни мерки. Във виенската дипломатическа преписка обаче няма данни за такива внушения към Ал. Батенберг, а на 2 септември руското искане се коментира, в смисъл че Хабсбургската империя не трябва да се меси в делата на Княжеството и да остави цялата отговорност от последствията за Русия. По този начин тя съдейства за открития конфликт между Александър III и княз Батенберг.⁶³

Това не само фиксира руското признание за австро-унгарските възможности при княз Александър Батенберг, но и илюстрира незавидното положение, в което изпада руската царска дипломация вследствие на допуснатите грешки — да търси подкрепа у велика сила,

⁶⁰ България, год. II, № 58, 6 юни 1883 г.; Пак там, № 80, от 10/22 август 1883 г., с. 1.

⁶¹ HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 20, Bericht N 32-B, Bl. 372—373, Бигелебен до Калноки, Sofia, 6. IX. 1883.

⁶² HHSt. A Wien, PA XV/Bulgarien, K. 20, Bericht N 34-B, Bl. 430, Бигелебен до Калноки, Sofia, 20. IX. 1883.

⁶³ М. Петров, пос. съч., с. 41.

известна като най-сериозния руски противник на Балканите. Когато дипломатическото сътрудничество в Съюза на тримата императори спрямо държавния преврат от 27 април 1881 г. беше изгодно за Виена, австро-унгарската дипломация прояви изключително усърдие, но сегашният случай показва действителното състояние на австро-руските отношения.

На 10 септември 1883 г. австро-унгарското външно министерство изпраща писмо до княз Батенберг, в което му изразява своето уважение и го уведомява, че със заповед на военния министър е издигнат в чин полковник на драгунския полк „Александър принц фон Хесен на Рейн“⁶⁴.

С манифеста на княз Александър Батенберг от 6 септември 1883 г. за възстановяване на Търновската конституция се приключва с режима на пълномощията и започва нов етап в политическото развитие на Княжество България. Новото правителство начело с Др. Цанков декларира готовността си да следва международните задължения на България, като се съобразява и с нейните интереси. В замяна министерството ще иска от заинтересованите държави справедливост и признаване на мъчнотиите, които среща Княжеството при условията, създадени още при възстановяването на българската държава.⁶⁵

* * *

През режима на пълномощията австро-унгарската политика спрямо България се характеризира с предначертана последователност и гъвкаво приспособяване към конкретните исторически събития. В сравнение с методите на руската царска дипломация тя показва по-голям стремеж за съобразяване с политическите изменения, което ѝ създава определени предимства. Дори категоричните антилиберални чувства на австро-унгарските дипломати в София, макар и трудно, отстъпват място на по-пресметливите оценки при наложилите се нови условия.

В навечерието на пълномощията Виена завоюва известна позиция чрез подкрепата си на държавния преврат от 27 април 1881 г. Тя успя да се възползва от грешката на руската дипломация, като я увлече в погрешна стъпка, която обективно трябва да донесе отрицателни дивиденди за петербургската българска политика в перспектива. Освен това тя положи максимум старания да окуражава политиката на Батенберг през 1881—1883 г. Със задоволство бе наблюдавано образуването на Държавния съвет, когото Виена смята за бъдещо оръжие в борбата срещу руските служители в България.

Силно се изразяват традиционните опасения от руската политика и тук австро-унгарските консули са пристрастни и безкомпромисни в

⁶⁴ Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, MKSM ^{36—4}Bl. 1, писмо до Н. В. княз Ал.

Български от австро-унгарския външен министър, Шьонбрун, 10. IX. 1883 г.

⁶⁵ НБКМ, БИА, ф. 395, а. е. 83, л. 2.

борбата срещу руските представители в Княжеството. И най-беглото оглеждане на австро-унгарската дипломатическа кореспонденция показва главната задача на Виена — ограничаване и изтласкване на руското политическо влияние в България с цел да бъде заместено от австро-унгарското проникване. В това отношение политиката на княз Батенберг се оказва твърде удобна за Калноки. Австро-Унгария поощрява неговата съпротива срещу царя и руските служители, тъй като влошаването на техните отношения създава политически вакуум, който Калноки възнамерява да заеме. Отпадането на руските покровители обективно тласка княза към търсене на заместваща благосклонна сила. Така Батенберг извърши редица ходове и решения, полезни за австро-унгарската стратегия в България. Неслучайно по време на босненските събития през 1882 г. Виена положи усилия да елиминира руския опит да скарва княз Александър с Австро-Унгария.

Хабсбургската империя манипулира ловко с особеното положение на Княжеството след Берлинския договор. Когато трябва да се тонизират антируските постъпки, виенските дипломати стават много любезни и конструктивни, но при неприятни за Калноки известия от България те с охота използват съществуващия режим на капитулациите, за да импровизират затрудненията на българските власти. Докато австро-унгарската дипломация е доволна от отзоваването на Хитрово, то идването на Соболев и Каулбарс ѝ внушава немалко безпокойства.

С подозрение се наблюдава балканската активност на българския княз и дейността на руските генерали и по тази причина противоруската декларация на Батенберг пред Бигелебен през 1883 г. се приема със задоволство. Следва да се уточни, че австро-унгарската дипломация работи и при благоприятни за нея международни условия, външнополитически грешки на руския царизъм и съдействието на някои среди в България.

Много чувствителен и оспорван момент в българо-австро-унгарските политически отношения бе съединисткото движение в Източна Румелия и Македония. Австро-Унгария понякога неохотно признава румелийското съединистко движение, но само с цел да закрепни Батенберг и елиминира руската програма в това отношение. Друг бе въпросът с Македония. През 80-те години на XIX век тази област се смята за важна част на югоизточната австро-унгарска експанзия и затова тук виенското становище е постоянно негативно.

Отпадането на руските генерали е добра новина за Виена, която се активизира да действа за влошаване на отношенията между княз Александър и император Александър III. На базата на вече овладените предимства Австро-Унгария продължи да следи българското политическо развитие с готовност за незабавни въздействия.

ПОЛИТИКА АВСТРО-ВЕНГРИИ В ОТНОШЕНИИ БОЛГАРИИ ПРИ
РЕЖИМЕ ПОЛНОМОЧИЙ (1881—1883 ГГ.)

Радослав Мишев

Резюме

Во время режима полномочий политика Австро-Венгрии в отношении Болгарии характеризуется определенной последовательностью и гибким приспособлением к конкретным историческим событиям. Самого беглого взгляда на доступные документы достаточно, чтобы выявить главную задачу Вены — ограничение и ликвидация русского политического влияния в Болгарии с целью проникновения туда Австро-Венгрии. В этом отношении политика князя Ал. Батенберга оказывается довольно удобной для Кальноки. Австро-Венгрия поощряет его сопротивление русскому царю и русским служащим, так как ухудшение этих отношений создаст политический вакуум, который Кальноки намеревается заполнить. Ограничение русского влияния объективно толкает князя к поиску другой благосклонной силы.

Очень оспорванным и чувствительным моментом в области политических отношений между Болгарией и Австро-Венгрией было движение объединения с Восточной Румелией и Македонией. Австро-Венгрия иногда неохотно соглашалась с движением объединения в Восточной Румелии, но лишь с целью закрепления Батенберга и недопущения русской программы в этом отношении. По-иному рассматривался вопрос с Македонией. В 80-х годах XIX века эта область считалась важной частью австро-венгерской экспансии на юго-восток, и поэтому в этом отношении позиция Вены всегда была негативной.

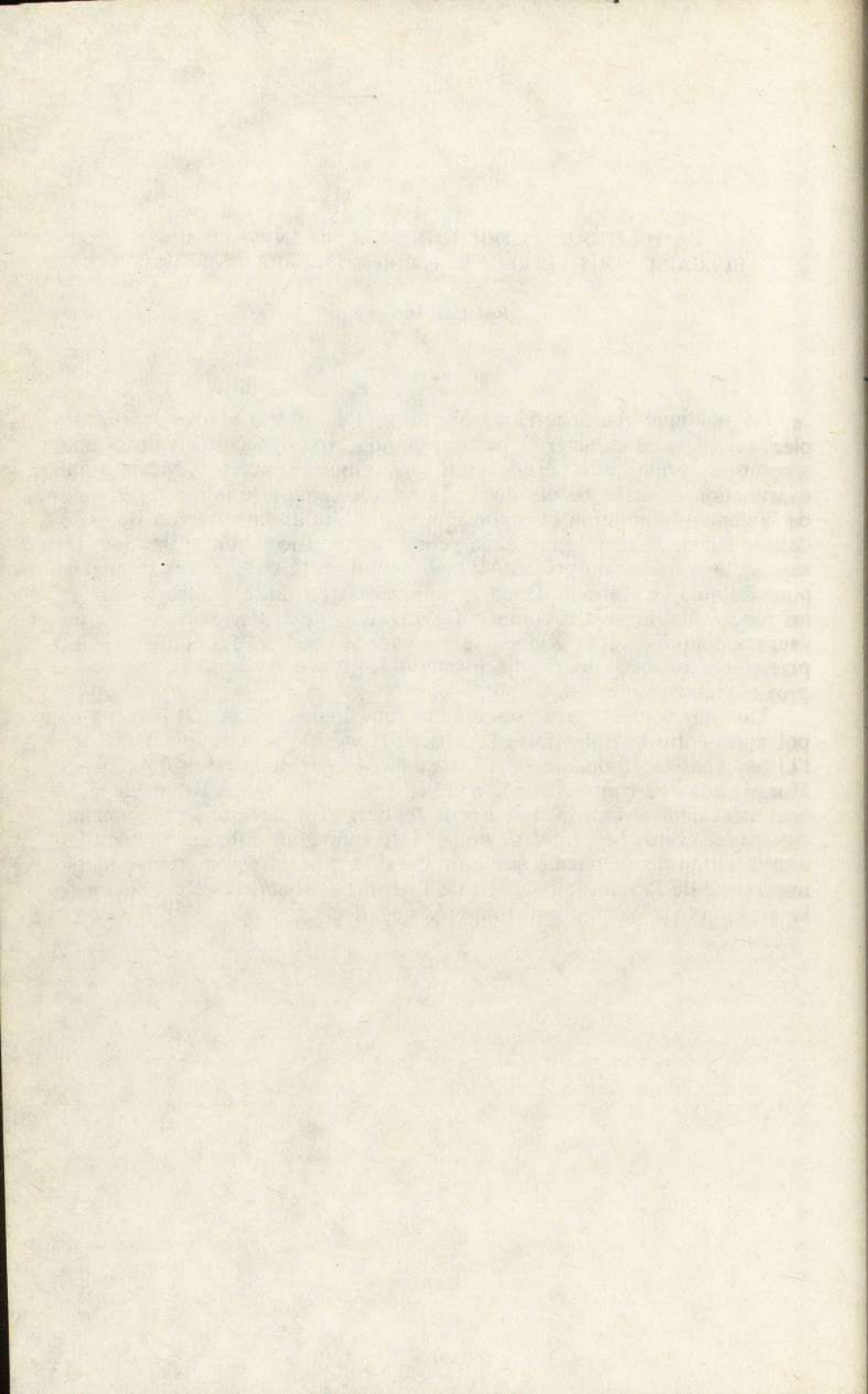
LA POLITIQUE AUTRICHE-HONGROISE ENVERS LA
BULGARIE SOUS LE REGIME PLENIPOTENTIAIRE (1881—1883)

Radoslav Michev

Résumé

La politique Autriche-Hongroise envers la Bulgarie sous le régime plénipotentiaire se caractérise par une logique tracée au préalable et une adaptation soule aux événements historique concrets. Même une examination superficielle des documents accessifs montre la tâche générale de Vienne — limitation et repoussement de l'influence russe en Bulgarie dans le but de le remplacer par la pénétration autriche-hongroise. Sous ce rapport la politique du prince Alexandre Batenberg s'avère très commode pour Kalnoki. L'Autriche-Hongrie stimule sa résistance contre le tzar et les fonctionnaires russes comme l'aggravation de leurs relations crée un vacuum politique, dont Kalnoki a en vue de profiter. L'élimination des protecteurs russes pousse objectivement le prince à chercher une force propice substituante.

Un mouvement très susceptible et litigieux dans les relations politiques entre la Bulgarie et l'Autriche-Hongrie est le mouvement pour l'Union dans la Roumélie de l'Est et la Macédoine. Parfois l'Autriche-Hongrie admet à contrecoeur le mouvement de l'Union en Roumélie mais seulement dans le but de stabiliser Batenberg et d'éliminer le programme russe à cet égard. Le problème de la Macédoine était différent. Durant les années 80 du dix-neuvième siècle on considère cette région comme partie importante de l'expansion sud-est de l'Autriche-Hongrie et c'est pourquoi la position de Vienne est toujours négative.

Том XXII, кн. 3	ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“ Факултет за история	1985
Tome XXII, livre 3	TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ DE „CYRILIE ET MÉTHODE“ DE V. TIRNOVO Faculté d'histoire	1985

Петър Горанов

УЧАСТИЕ НА СЪВЕТСКИ СПЕЦИАЛИСТИ
В СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ
НА БЪЛГАРИЯ 1949—1958 Г.

Petăr Goranov

DE RÔLE DES SPECIALISTES SOVIÉTIQUES
DANS L'INDUSTRIALISATION SOCIALISTE DE
LA BULGARIE 1949—1958

София, 1987

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
CHICAGO, ILLINOIS

REPORT OF THE
COMMISSIONERS OF THE
SCHOOL OF THE ARTS
AND SCIENCES
FOR THE YEAR 1900-1901

Участието на съветски специалисти в социалистическата ни индустриализация през периода от 1949 до 1958 г. беше една от основните форми на плодотворната научно-техническа помощ, оказвана тогава от СССР за изграждане основите на социализма у нас. Конкретното ѝ историческо изследване има много важно познавателно и практическо значение за повишаване на нейната ефективност и за по-нататъшното укрепване и задълбочаване на животворната българо-съветска дружба.

Основанията ни за изследване на поставената тема са няколко. Първо, времето от 1949 до 1958 г. обхваща етапа на разгърнатото изграждане на основите на социализма у нас. Второ, участието на съветските специалисти през този етап в изграждане на материално-техническата база на социализма у нас беше най-голямо в областта на социалистическата индустриализация. Трето, досега тази тема не е била предмет на по-специално, по-цялостно, задълбочено и системно научно изследване в исторически аспект, на основата на богати и конкретни исторически източници.¹ Този проблем само бегло е засяган в публикации от общ икономически характер, посветени на българо-съветското икономическо и научно-техническо сътрудничество², или на икономическото и научно-техническото сътруд-

¹ Единственото по-пълно изследване от този род е на *Горанов, П. Ст.* Участие на съветски специалисти в социалистическото строителство на НРБ (1944—1970). Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“, т. XI, кн. 2, В. Търново, 1974, с. 109—147. Както показва самото заглавие, авторът е имал за обект на изследване участието на съветските специалисти във всички отрасли на социалистическото строителство и за един по-дълъг период от време. Големият обхват и ограниченият обем на изследването не са му позволили да се спре по-подробно и по-пълно на проблема за участието на съветските специалисти в социалистическата ни индустриализация от 1949 г. до 1958 г.

² Вж.: *Горанов, П. Ст.*, Научно-техническото сътрудничество със Съветския съюз — фактор за развитието на нашето народно стопанство. — Известия на ВФСИ Свищов, 1958, № 4, с. 377—401; Същият, Икономическата помощ, оказана от СССР за развитието на нашето народно стопанство. — Истор. преглед, 1959, № 4, с. 65—94; Същият, Помощта на СССР за развитието на нашия железопътен транспорт. — Транспортно дело, 1960, № 8, с. 7—15; *Каменов, Е.*, Икономическата помощ на Съветския съюз — решаващ фактор за изграждането на социализма в България. С., 1955; *Георгиев, Г.*, Икономически връзки между НРБ и СССР. С., 1965; *Пописаков, Гр.*, Икономически отношения между НР България и СССР. С., 1968; *Петров, К.*, Техническият прогрес в българското стопанство и решаващата помощ на Съветския съюз. — В: *Летопис на дружбата*, Т. I. С., 1969, с. 312—336; *Сохан, П. С.*, Социалистическият интернационализъм в действителност. Киев, 1969; *Петров, М.*, Научно-техническото сътрудничество на НРБ със СССР и другите социалистически страни и неговата роля за ускоряване на научно-техническия прогрес. — В: *Марксизъм-ленинизъмът за научно-техническата революция и нейните социални последици*. С., 1971 г. с. 3—49; *Смилянков, В.*, Българо-съветското сътрудничество за развитие на материално-техническата база на НР България (1971—1973). — Истор. преглед, 1981, № 3—4, с. 22—39.

ничество между социалистическите страни.³ В нито една от тези публикации участието на съветските специалисти в социалистическата индустриализация на България не е разгледано като самостоятелен проблем. Досегашното му осветляване не отива по-далеч от откъслечно посочване на отделни примери. Те не могат да очертаят в хронологически порядък многостранното участие и роля на съветските специалисти в социалистическата ни индустриализация през разглеждания исторически етап.⁴

И така приведенят доказателствен материал в досегашните публикации за българо-съветското сътрудничество и за сътрудничеството между социалистическите страни не ни дава представа за богатата картина на конкретното участие и роля на съветските специалисти в изграждането и развитието на отделните отрасли и подотрасли на социалистическата индустриализация на България през етапа на изграждане основите на социализма. Те илюстрират най-общо помощта, оказвана от съветските специалисти на България, но не могат да послужат за основа на по-конкретни и задълбочени анализи и изводи относно нейния обем, конкретни проявления и значение за осъществяване на социалистическата индустриализация на нашата страна през разглеждания етап.

Настоящата студия е опит да се запълни тази празнина в изследването на българо-съветското икономическо и научно-техническо сътрудничество. Поставената цел ще се опита да постигнем чрез привеждане, систематизиране, анализиране и обобщаване на богат конкретен исторически материал, издирен в архивохранилищата.

³ Вж.: *Степаненко, С. И.*, Научно-техническо сътрудничество социалистических стран. М., 1962; *Петров, М.*, Научно-техническо сътрудничество социалистических стран, его значение для развития народного хозяйства Болгарии. — В: Развитие экономического сотрудничества социалистических стран. М., 1969, с. 109—135; *Федоренко, В.*, Роль экономического сотрудничества в индустриализации социалистических стран. — В: Развитие экономического сотрудничества социалистических стран. М., 1969, с. 136—153; *Шевяков, Ф. Н.*, Некоторые вопросы развития международного социалистического разделения труда. — В: Развитие экономического сотрудничества социалистических стран. М., 1969, с. 3—47; *Биков, А. П.*, Научно-технические связи стран социализма, этапы, формы, методы и тенденции развития. М., 1970; *Петров, Ф.*, Международное научно-техническое сотрудничество. Состояние, цели, перспективы. М., 1971; *Петров, М.*, Научно-техническая интеграция в стране на СИВ. С., 1971; *Никова, Г.*, Научно-техническо сътрудничество на България със страните от Съвета за икономическа взаимопомощ (1949—1956). — Истор. преглед, 1977, № 2, с. 47—58.

⁴ Така например в цитирания труд на Гр. Пописаков, който е в обем 346 стр., на проблема за „Изпращане на специалисти (съветски — б. м. П. Г.) за предаване на опит“ са отделени по-малко от две страници. Повече примери за него се съдържат в Летопис на дружбата, т. 3. С., 1973. Повечето от тях обаче не се отнасят за интересувания ни период. Вж. там: *Кирацов, П.*, Техническият прогрес в българското машиностроене и сътрудничеството със СССР, с. 42—79; *Тодориев, Н.*, Помощта на Съветския съюз за изграждане на българската енергетика, с. 80—90; *Гаврилов, Ив.*, Съветската научно-техническа помощ за българската химия и металургия, с. 91—108.

* * *

Участието на съветски специалисти в социалистическата ни индустриализация е многопосочно. Преди всичко то представлява включване на допълнителна висококвалифицирана работна сила за осъществяването на нейните най-сложни и най-отговорни задачи, за изграждането на най-важните промишлени предприятия и за усвояването на нови промишлени производства и технологии на съвременен световно ниво. Техният труд беше труд на най-добри ръководни и производствени технически кадри — инженери, проектанти, монтажници, технолози и др., с каквито тогава не разполагахме и от каквито имахме остра нужда. Те предаваха у нас най-добрия съветски опит, участваха с труда, знанията, уменията си в проектирането, строителството, монтажа, настройката, изпробването и пускането в редовна експлоатация на нашите социалистически заводи, електростанции, рудници, обогатителни фабрики и др. Наред с това те даваха ценни указания за реконструкцията и модернизацията на нашите промишлени предприятия, за усвояване на ефективни технологии. Без тяхното участие не бихме построили така бързо и успешно новите предприятия на социалистическата ни индустрия и не бихме усвоили така бързо и така добре хиляди промишлени производства на съвременен световно равнище. Без тях бе невъзможно да подготвим така бързо необходимата ни огромна армия от строителни, монтажни и експлоатационни промишлени кадри, да подобрим технико-икономическите показатели и рентабилността на старите промишлени производства.

По-пълна представа за ролята и размера на помощта, която Съветският съюз оказва на нашата страна по пътя на социалистическата ѝ индустриализация, по линията на изпращане на висококвалифицирани специалисти и производственици през периода 1949—1958 г., можем да добием от посочените данни в таблица 1.

Таблица 1

*Командировани съветски специалисти в НРБ
по линията на научно-техническото сътрудничество⁵*

Година	До 1953	1954	1955	1956	1957	1958	Всичко
Специалисти в брой	74	34	37	62	38	73	318
в т. ч. да оказват помощ: брой	59	30	31	33	19	46	218
%	79,7	88,2	83,8	53,2	50,0	63,0	68,6

⁵ Таблицата е съставена от автора по данни, взети от Комисията за икономическо и научно-техническо сътрудничество при МС на НРБ (КИНТС при МС); вж.: Горанов, П. Научно-техническото ни сътрудничество със Съветския съюз — могъщ фактор за развитието на нашето народно стопанство. — Известия на ВФСИ Свищов, 1958, № 4, с. 392; Същият, Участието на съветски специалисти в строителството на социализма в НРБ (1944—1970). — Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“, т. XI, кн. 2, В. Търново, 1974, с. 116.

От данните в таблицата могат да се направят редица основни изводи. Първо, помощта, оказвана от СССР на НРБ чрез изпращането на специалисти, беше един постоянен процес. Второ, броят на изпращаните специалисти за осъществяване на индустриализацията ни непрекъснато нараства. Само през 1957 г. той беше по-малък, отколкото през предшестващата година. Трето, сътрудничеството между НР България и Съветския съюз по тази линия не беше на паритетни начала. От посетилите до 1958 г. страната 318 специалисти 218 или 68,6% идваха, за да ни окажат научно-техническа помощ, а само 100 специалисти или 31,4% идваха, за да усвоят наш опит. Четвърто, броят на командированите специалисти растеше в съответствие с разгръщането на социалистическото строителство и нарастването на нуждите от тяхната помощ.

Наред с това за времето от 1952 до 1958 г. у нас бяха командировани още 1354 специалисти във връзка с изпълнението на сключените договори за оказване от Съветския съюз на България техническа помощ в строителството на нови обекти, инсталации, съоръжения и усвояването на нови технологии. По години те се разпределяха, както следва⁶:

Таблица 2

Години	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	Всичко
Командировани специалисти в брой	349	481	149	92	96	67	120	1354

От горните данни се вижда, че по тази линия най-много съветски специалисти бяха командировани у нас през 1952 и 1953 г. През следващите години техният брой намалява. Това означава, че най-големи нужди от помощта на съветски специалисти за ново промишлено строителство имахме в годините на Първия петгодишен народностопански план. Тогава трябваше да строим непознати за нас заводи и да усвояваме непознати ни производства, а нимахме за това собствени опитни кадри. През годините на Втората петилетка положението се измени. За сметка на постигането на определени успехи в подготовката на собствени кадри за новото строителство нуждата ни от съответната помощ на съветските специалисти намаля. За това повлия и неправилното намаляване на темповете на социалистическата ни индустриализация по време на култа към личността. Тогава пораснаха нуждите на страната от съветска научно-техническа помощ за усъвършенстване на съществуващите производства с оглед по-пълно използване на интензивните фактори в социалистическата индустриализация на страната.

⁶ По данни на Държавния комитет по външноикономическите връзки при Министерския съвет на СССР (по-нататък ГКЭС СССР).

С непосредствената помощ на съветските специалисти усвоихме хиляди нови най-ефективни технологични процеси в различните клонове на промишленото производство.

Разпределението на командированите специалисти по различните отрасли на стопанството, за да ни окажат помощ по линията на научно-техническото сътрудничество, се вижда от данните в таблица 3. Те дават основание за редица изводи. Първо, тогава нямаше отрасъл на народното ни стопанство, който да не получаваше ценна техническа помощ по линията на командироване на съветски специалисти. Второ, тази помощ беше насочена главно към развитието на най-важните отрасли на икономиката. Трето, най-много бяха командированите в отраслите на промишлеността. Заедно с командированите в строителството и в промишлеността за строителни материали те съставляваха средно 46,5% от всички командировани съветски специалисти. Ако към този процент се прибави и процентът на специалистите, които бяха командировани, за да ни окажат техническа помощ за усвояване нови технологии в машинно-тракторните станции по ремонта на селскостопанските машини, в ремонтните и в другите работилници на жп и на автомобилния транспорт, в предприятията на медицинската промишленост и в някои промишлени дейности, застъпени в графа „Други отрасли“, ще се види, че процентът на съветските специалисти, командировани, за да окажат помощ в областта на промишлеността, беше още по-голям. Това ни дава основание да направим извод, че през разглеждания етап основна

Таблица 3

Командировани в НРБ съветски специалисти, за да окажат помощ (в брой по отрасли и години)⁷

Отрасли	1951 1953	1954	1955	1956	1957	1958	Всичко в бр. в %	
1. Руди и металургия	3	1	1	—	—	4	9	4,1
2. Енергетика	8	2	2	2	2	1	17	7,8
3. Електропромишленост	4	—	1	—	1	—	6	2,8
4. Машиностроене	3	2	4	4	3	10	26	11,9
5. Хим. промишленост	1	2	1	—	2	2	8	3,7
6. Строит. и стр. м-ли	1	—	2	1	1	2	7	3,2
7. Лека и хранителна промишленост	11	4	3	3	1	7	29	13,3
8. Селско и горско стопанство	13	1	2	5	3	3	27	12,4
9. Здравеопазване и мед. промишленост	1	4	2	3	4	10	24	11,0
10. Транспорт и съобщения	6	7	4	1	—	2	20	9,2
11. Други отрасли	8	7	9	14	2	5	45	20,6
Общо за годината	59	30	31	33	19	46	218	100,0

⁷ Таблицата е съставена от автора по сумирани от него данни, извлечени от годишните сведения на КИНТС при МС. Процентите са изчислени от автора.

част от научно-техническата помощ, оказвана ни чрез командироването на съветски специалисти, беше насочена към осъществяването на социалистическата индустриализация на страната. Делът на специалистите, които идваха, за да окажат помощ на социалистическото селско стопанство, беше най-голям в периода до 1953 г., когато трябваше да се окаже организационна и друга помощ на още неукрепналите ТКЗС и МТС. Тогава придоби голямо значение съветският опит на организиране и ръководене на колективното селскостопанско производство. В следващите години, когато тези нужди намаляха, намаля и съответната помощ. Четвърто, основната част от специалистите, командировани, за да ни окажат помощ в областта на индустриализацията, бяха изпратени в отраслите на тежката промишленост. Ако приемем, че отраслите от № 1 до № 7 се покриват от понятието индустрия, и приемем командированите в тези отрасли за 100%, ще видим, че само 28,4% от тях бяха командировани в отраслите на леката и хранителната промишленост, а 71,6% бяха командировани, за да окажат помощ в развитието на отраслите на тежката промишленост. От всички специалисти, командировани, за да окажат помощ в развитието на промишлеността, 25,5% работиха в отраслите на машиностроенето, което съставлява сърцевината на тежката индустрия. Ако вземем пък командированите в областта на тежката промишленост за 100%, то от тях 35,6% бяха командировани в отрасъла машиностроене, 23,3% — в отрасъла енергетика, 12,3% — в рудодобива и металургията, 11% — в областта на химическата промишленост, 9,6% — в строителството и в областта на промишлеността за строителни материали и т. н. От това следва изводът, че командированите специалисти се разпределяха по стопански отрасли в съответствие с необходимостта да се осигури изпълнението на програмата на Петия конгрес на БКП за осъществяване социалистическата индустриализация на България чрез най-бързо развитие на отраслите на тежката индустрия. Същите съставляват сърцевината на материално-техническата база на социализма, но до установяването на народнодемократичната власт почти не съществуваха или се намираха в зародишно и крайно примитивно състояние.

През този период съветските специалисти ни оказаха огромна помощ за подготовката на десетки хиляди висококвалифицирани научни, проектантски, конструкторски и изпълнителски кадри за различните отрасли на промишлеността. Без тази помощ беше невъзможно срочно да се построят и пуснат в експлоатация новите крупни социалистически заводи и да се усвоят новите високоефективни производства на машиностроенето, металургията, тежката химия и другите промишлени отрасли, които сега определят новия индустриален облик на родината.

Важно значение за подготовката на български кадри за редицата решаващи отрасли на промишлеността по линията на усвояване знанията и уменията на съветските специалисти изигра създаването и дейността на смесените българо-съветски стопански предприятия „Корбсо“, „Горубсо“, „Совболстрой“, „Табсо“. За подобряване

технико-икономическите показатели на тези предприятия и за увеличаване и поевтиняване на производството им Съветският съюз изпрати на работа в тях едни от най-добрите си специалисти. С висококвалифицирания си труд и организационен опит те оказаха решаваща помощ за бързото развитие на добива на железни и цветнометални руди и концентрати, на корабостроенето, строителството и др.⁸

Под непосредственото ръководство на съветските специалисти и в непосредствено общуване с тях в процеса на работата израснаха хиляди наши висококвалифицирани специалисти. Те усвоиха най-ефективните съветски методи на работа. Научиха се да проектират и осъществяват крупно индустриално строителство, да провеждат геоложки изследвания, да ръководят крупни предприятия и сложни производства. С това беше поставено солидно начало за изграждане материално-техническата база на социализма у нас.

През годините на капитализма в България понякога идваха специалисти от развитите капиталистически страни да извършват проектиране на предприятия или монтаж на доставени от техни фирми машини и съоръжения за предприятията на българските капиталисти. Възпитани в условията на капиталистическите експлоататорски отношения, те се отнасяха с пренебрежение към българските си колеги и особено към обикновените работници, не споделяха с тях знанията и специалната си подготовка.

Съвсем други са отношенията на съветските специалисти към българските им колеги и обикновените работници. Те се ръководят от принципите на пролетарския и социалистическия интернационализъм, от чувствата на социалистическия хуманизъм и на традиционната братска дружба между българския и съветския народ. Между тях се установиха искрени душевни отношения. Съветските специалисти от сърце и душа, с неизмерима щедрост предават знанията и уменията си. Благодарение на това нашите социалистически строежи се превърнаха в огромни кадрови школи, където в ежедневната съвместна работа със съветските специалисти и в ръководените от тях специални курсове, школи, лектории и други бяха подготвени хиляди висококвалифицирани български кадри за всички клонове на социалистическата икономика и особено за непознатото ни дотогава индустриално строителство. Така повишиха квалификацията си и придобиха високо професионално майсторство хиляди способни български инженери, техници, ръководни кадри и производственици.

По-реална и по-конкретна представа за огромните мащаби, същността и значението на оказаната ни от съветските специалисти помощ в социалистическата индустриализация можем да добием, като се запознаем с една част от нейните конкретни прояви в различните промишлени отрасли.

⁸ Вж. ЦДА на НРБ, ф. 343, 414, 415 и ОДА Варна, ф. 21. В настоящата студия няма да се спираме на създаването и дейността на тези дружества. Тя е предмет на отделно наше изследване.

* * *

Преди всичко *те ни оказаха много ценна научно-техническа помощ в провеждането на разнообразни геологопроучвателни работи.* Без разкриване природните богатства на страната не беше възможно изграждането на суровинната база за развитието на най-важните отрасли на тежката индустрия. В това отношение наследството от капитализма беше нищожно. Тогава България нямаше необходимите сондажни и други съоръжения, машини и апаратура за провеждането на сложни геоложки изследвания. Тя не разполагаше и с необходимите за тази цел висококвалифицирани научни и изпълнителски кадри. Нямаше създадена нито организация, нито методология на такива проучвания.

Още през 1946 г. с помощта на съветски специалисти бяха направени първите оценки относно перспективността на търсенето на нефт и газ в нашата страна. На първи април 1948 г. беше сключена между правителствата на НРБ и СССР Спогодба за оказване техническа помощ на нашата страна. Договорено беше Съветският съюз да окаже техническа помощ на България: „1) За геолошко изучаване полезните изкопаеми чрез изпращането на съветска геоложка експедиция в Народна република България, за извършване: а) търсене полезни изкопаеми (нефт, въглища, желязо, мед, хромова руда, злато, полиметали); б) подробни геоложки изследвания на отделни участъци.“⁹

В съответствие с тази спогодба още същата година у нас пристигна комплексна съветска геоложка бригада. От 1948 г. до 1955 г. тя извърши широки геоложки проучвания съвместно с българските геолози. Съставът на бригадата постоянно се попълваше в съответствие с разширяването на нейните задачи. Отначало тя имаше за задача да проучи Бургаското и Родопското находище на цветнометални руди, запасите на каменни въглища в Централнобалканския район и Варненския район за нефт.¹⁰ По-късно районите на нейните проучвания се разшириха. Още през 1950 г. бригадата откри нови залежи на медни и оловно-цинкови руди. На тази база започна проектирането и изграждането на рудодобивни предприятия. Тогава с доставени от Съветския съюз машини, съоръжения и апаратура и под непосредственото ръководство на съветски специалисти бяха разкрити най-крупните наши оловно-цинкови находища в Родопите, кремиковското железнорудно находище, меднорудното находище край Бургас, нефтените находища край Гиген, Шабла, Тюленово. Въз основа на тези проучвания беше съставена картотека на рудоносните райони на страната. Изтъкнатите съветски учени геолози академик Смирнов, професорите Котлар, Таврилідзе, Волфсон, Князев, Захаров и други бяха постоянни консултанти по прогнозиране перспективността

⁹ Българо-съветски отношения 1948—1970. Документи и материали. С., 1974, с. 16.

¹⁰ Вж. ЦДА на НРБ, ф. 166, оп. 1, а. е. 305, л. 6—9.

на големите ни рудни находища. При изясняване въпроса за златоносността на коренните и разсипните находища участваха геолозите Евгений Михайлович Некрасов, проф. Иван Сергеевич Рожков, ст. н. с. Александър Ал. Саприкин и др.¹¹

През 1956 г. специалистът Новиков оказа ценна помощ на Главното управление за геоложки и минни проучвания по интерпретацията на материалите за Панагюрското, Врачанското и Малкотърновското меднорудно находище, по подобряване геоложката документация на проучванията за медни руди и др. По указанията на специалиста Матвеев значително бяха разширени проучванията на обектите, въведен беше рудният каротаж, съставени бяха инструкции, с които значително бе подобрена работата на геофизичните групи.¹²

Ценна помощ получихме и по разкриване запасите от железни руди. Така например през 1953 г. специалистът геолог И. С. Литвиненко участва при разкриване на кремиковското и на други железнорудни находища. Под неговото методическо ръководство бяха уточнени рудните запаси на българската черна металургия. Той оказва голяма помощ на Министерството на тежката промишленост по насочване проучвателните работи за железните и мангановите руди, по уточняване обектите, обема и метода на работа.¹³

Под ръководството на съветските специалисти у нас бяха въведени шротовото пробиване и други нови методи на сондиране, които неколккратно повишиха производителността на труда на сондьорите. Така беше осигурена възможност за интензивно проучване подземните богатства на нашата страна и за изграждане суровинната база за развитието на собствена тежка индустрия. Още до 1957 г. бяха установени големи запаси от каменни въглища, железни руди, оловно-цинкови руди, медни руди, значителни запаси от хромови, манганови и полиметални руди и много други запаси от полезни изкопаеми.¹⁴

* * *

Много голямо значение имаше *помощта, оказана ни от съветските специалисти за развитието на въгледобивната промишленост*. Спогодбата между България и Съветския съюз от 23 август 1947 г. предвиждаше СССР да ни окаже помощ в проектирането и изграждането на въглеобогатителната фабрика „Марица“. Тя трябваше да осигурява суровини за Азотноторовия завод в Димитровград.¹⁵ През 1948 г. съветският минен инженер Ал. Павлович Белоусов направи заключение по проектирането на рудник „Република“.

¹¹ Вж. Гаврилов, *Ив.*, цит. съч., с. 96.

¹² По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹³ Вж. ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 134, л. 64; а. е. 138, л. 98.

¹⁴ Вж. Ново време, 1957, № 9, с. 48.

¹⁵ ЦДА на НРБ, ф. 166, оп. 1, а. е. 77, л. 325—326.

В продължение на 3 години под ръководството на специалиста В. М. Марческо бяха проучени и установени запасите на следните каменовъглени басейни: Балкански, Бобовдолски (участък „Берковица“), Маришки (участък „Раднево I“ и „Малка детелина“), Бургаски (участък „Черно море“). Той оказа неопценима помощ за повишаване квалификацията на нашите геолози и за съставяне на важни доклади за геологията на посочените каменовъглени находища, при което се уточниха обемът, методите на работа, въвеждането на отчетните форми за прираста на запасите.¹⁶

Специалисти от съветските минни проектантски институти помогнаха при проектирането на най-големите наши каменовъглени мини и за подготовката на кадри в тази област. Съвместната работа на български и съветски специалисти, предоставянето на информация, изготвянето на научно-техническа документация, консултации и др. позволиха на нашите проектантски институти да усвоят постиженията на съветската наука и практика в изготвянето на идейни и технически проекти на големи и сложни минни обекти за добив на каменни въглища. Така например, още когато започна проектирането на някои от рудниците на „Балканбас“, „Марбас“, „Бобов дол“, „Чукурово“ и други, в помощ на нашите проектанти пристигнаха редица най-добри съветски специалисти по минно проектиране. Инженер Рожков взе участие в проектирането на подземните рудници на минното предприятие „Бобов дол“. Инженер Фортунато участва в проектирането на вертикалните подеми уреди на новите рудници на „Балканбас“. Инженер Смирнов участва в проектирането на откритите рудници на мина „Чукурово“. Инженер-икономистът Наученко даде ценни указания и консултации по решаване икономическите проблеми на минното проектиране. Много полезна беше дейността на съветския инженер И. И. Руски като дългогодишен съветник при Министерството на тежката промишленост. Технико-икономическият доклад за развитието на комплекса „Марица-изток“ бе изготвен със съвместните усилия на специалистите от „Минпроект“ и група съветски специалисти под ръководството на инженер Простинюк.

Съветските специалисти участваха в проектирането и изграждането на въглеобогатителните фабрики в Перник, Твърдица, Димитровград, Бобов дол и др. Така например „Ленинградшахтпроект“ състави техническо задание за събиране на изходните данни.¹⁷ На 4 май 1949 г. то бе утвърдено от главния инженер на обединението Д. Ф. Борисов. Огромна предварителна работа трябваше да се извърши от специална съветска бригада на място, съгласувано с българската страна. За неин ръководител беше определен специалистът от „Ленинградшахтпроект“ инженер М. И. Каралев, който в края на същия месец пристигна заедно с инженер-геолога И. В. Дорохин.

¹⁶ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 134, л. 64.

¹⁷ Централный государственный архив народного хозяйства СССР (по-нататък ЦГАНХ СССР), ф. 8225, оп. 27, д. 1198, л. 50—61.

Освен събирането на данни за проектирането на въглеобогатителната фабрика в Димитровград Дорохин трябваше да проучи въглищните запаси за проектиране на нови рудници в Пернишкия, Маришкия, Софийския и Станянския басейн. Наред с това той трябваше да установи запасите на действащите рудници и перспективите за развитието на въгледобива в тези басейни.¹⁸ М. И. Каралев и И. В. Дорохин следваше да определят и количеството на пробите за всяка мина и на място да окажат помощ на българската страна по съставяне на техническия проект на рудник „Република“.¹⁹

През юли 1949 г. заедно с Каралев и Дорохин в работата по проучване на маришките въглища взе участие и Б. А. Музилев — асистент от Минно-геоложкия институт „Сталин“. Групата взе 12,5 т проби от рудник „Марица“ за изследване в института. Промислените изпитания бяха проведени в обогатителната фабрика в Перник.²⁰ В групата участваха още инженер-строителят Л. Б. Шлихтер и проф. И. А. Верховски.²¹ През 1950 г. инженер М. И. Каралев обоснова и защити проектното задание на въглеобогатителната фабрика в Димитровград пред Министерския съвет.

Както вече посочихме, съветските специалисти съставиха и проектното задание на Централната обогатителна фабрика в гр. Перник. То беше предадено на българската страна на 18 септември 1950 г.²² Главен инженер на проекта беше пак М. И. Каралев. Той проучи и нейната площадка, съгласува въпроса за прокарване на галерия между фабриката и ТЕЦ „Република“ и въпросите за водоснабдяването, електроснабдяването и транспорта, проведе защита на проектното задание на съвещание при заместник-министъра на промишлеността.²³

През 1950—1952 г. по искане на нашата страна бяха командирани съветски специалисти с цел да окажат конкретна техническа помощ по усвояване експлоатацията на нови въглищни находища, по работата с новите минни машини, по организирането и рационализирането на производствените процеси в мина „Чукурово“ и др. Те оказаха компетентна помощ на Държавното минно предприятие „Г. Димитров“ по експлоатацията, профилактиката, правилната работа с подкопната машина „КМП-2“ и въглекомбайна „Донбас“, по организацията на енергомеханичното стопанство, съставянето на графици за планово-предупредителните ремонти и схемите на електросъоръженията и др.²⁴

Съветските специалисти имаха заслуга и за изпълнение задачите за развитието на въгледобива през Втората петилетка. Така например през 1955 г. специалистите Захариев и Чуйков оказаха техническа помощ на „Управление въглища“ по организиране на електромеханич-

¹⁸ Вж. пак там, л. 66, 67 и 69.

¹⁹ Пак там, л. 69—71.

²⁰ Вж. пак там, л. 147—148.

²¹ Вж. ЦГАНХ СССР, ф. 8225, оп. 27, д. 1198, л. 157, 186 и 208.

²² Пак там, д. 957, л. 113.

²³ Пак там, д. 856, л. 109.

²⁴ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

ното стопанство във въглищните мини. В Държавното минно предприятие „Чукурово“ те внедриха нов начин на работа с въглекомбайн „Донбас“, който увеличи производителността му 2 пъти.²⁵ Други трима специалисти оказаха помощ на „Промпроект“ по проектирането на въглищни шахти и рудници за добиване на въглища по подземен и по открит начин и по проектиране на подземния транспорт в рудниците. Същата година „Минстрой“ получи помощ по монтажа и по експлоатацията на багер тип „ЕШ-41“.²⁶

През 1956 г. специалистите Захаров и Жарковски оказаха техническа помощ на „Управление въглища“ по предотвратяване на подземни пожари, като съставиха съответна инструкция. Те помогнаха при изработването на щит „Чинтал“ за работа в стръмни падащите пластове на рудник „Миньор“ при Държавното минно предприятие „Бобов дол“. През същата година пристигна друг специалист, за да окаже помощ по отводняване рудниците на Държавното минно предприятие „Черно море“.²⁷ През 1956—1957 г. пристигнаха други двама специалисти, за да ни окажат помощ при експлоатацията на въглищните находища.²⁸

Приведените факти налагат редица безспорни изводи за ролята на техническата помощ, оказана ни от съветските специалисти за развитието на въгледобивната ни промишленост през етапа на изграждане основите на социализма. Първо, тя имаше голямо значение за увеличаване проучените запаси на каменни въглища у нас, без което не можеше да се мисли и планира увеличаването на въгледобива. Второ, много голям беше нейният дял в проектирането, изграждането и усвояването на новите рудници. Трето, решаващо беше значението ѝ за проектирането, построяването и пускането в експлоатация на редицата нови крупни въглеобогатителни фабрики, без които нашите каменни въглища не можеха да се използват ефективно поради ниската им калоричност и високо пепелно съдържание.

Научно-техническата помощ, оказана ни от съветските специалисти по развитието на въгледобива, имаше огромно значение за ускоряване модернизиранието и ефективността на нашата въгледобивна промишленост. Така беше осигурено по-пълното задоволяване на нарастващите нужди на народното стопанство от тази основна суровина, която бе тогава от изключително значение за бързото развитие и на другите стопански отрасли. В информацията на Минния научноизследователски и проектантски институт „Минпроект“ за обема и ефекта на 20-годишното научно-техническо сътрудничество със Съветския съюз се съобщава: „Винаги при решаването на трудни, възлови задачи ние сме търсили мнението и помощта на съветските специалисти.“²⁹ Оказаната ни от тях помощ при изработване

²⁵ Пак там.

²⁶ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 8, а. е. 142, л. 22.

²⁷ Пак там, оп. 9, а. е. 123, л. 260 — Материали на КИНТС при МС на НРБ.

²⁸ Пак там, а. е. 128, л. 28.

²⁹ По материали на КИНТС при МС на НРБ.

идейните и техническите проекти на откритите рудници „Тева“, „Болшевик“, „Република“ и „Марица-изток“ донесе на страната годишна икономия в размер на 3 360 000 лв.³⁰

* * *

Много ценно беше участието на съветските специалисти в изграждането на електроенергийната база на нашата страна. С тяхна помощ бяха проектирани и изградени най-големите наши ТЕЦ, ВЕЦ и други електроенергийни съоръжения. По същия начин бяха подготвени и необходимите за страната собствени проектантски, монтажни, експлоатационни и други кадри за енергийната система.

Началото на научно-техническото сътрудничество между двете страни фактически беше поставено през 1946 г., когато беше подписан договор за оказване техническа помощ при проектирането и изграждането на ТЕЦ „Надежда“ (сега ТЕЦ „София“). Проектите за централата и за нейните четири разширения бяха изготвени от съветските организации „Проенергопроект“ и „Топлопроект“ — Москва, под ръководството на инж. Ракита.³¹ „Топлопроект“ проектира и ТЕЦ „Марица 3“ при Химкомбината в Димитровград. Авторския надзор осъществиха инж. Парусенко — по електрическата част, и инж. Аруин — по топлотехническата част.³²

Строителството на тези две топлоелектрически централи стана първата кадрова школа, където под ръководството на съветските специалисти стотици ентузиастични български младежи бригадери усвоиха професиите на строители, монтажници, електропроизводственици и придобиха висока професионална квалификация в строителството и в експлоатацията на ТЕЦ.³³

През 1947 г. по молба на нашата страна съветският специалист Алтовски проучи строящите се хидроенергийни комплекси и даде препоръки по изграждането им. На 1 април 1948 г. беше договорено Съветският съюз да окаже на България техническа помощ, като осигури: 1) Консултации по проектиране и строителство на най-спешните хидроенергийни обекти чрез експертиза на конкурсните им проекти. 2) Консултации за избиране конкурсен проект на Хидрокомбината „Родопи“ чрез експертиза на тези проекти. 3) Консултация по избиране на конкурсен проект по топлофикацията на гр. София чрез експертиза на указаните проекти.³⁴

Специалистите С. Н. Мойсеев и В. Н. Лофицки проучиха теренните условия на българските язовирни строежи и дадоха редица ценни указания. По този начин беше поевтинено строителството на

³⁰ Пак там.

³¹ По данни на КИНТС при МС на НРБ. При строителството на ТЕЦ „Марица 3“ за нейната експлоатация бяха обучени около 100 инженери, техници и други квалифицирани работници.

³² Пак там.

³³ Пак там.

³⁴ Българо-съветски отношения, 1948—1970. Документи и материали. С., 1974, с. 16.

язовир „Ал. Стамболийски“ с 4 800 000 лв. През 1948 г. Мойсеев даде ценни консултации при проектирането на язовир „Асеновец“, поречие „Тунджа“, язовир „Караш“, язовир „Румянец“, каскада „Пасарел“, каскада „Сестримо“ и др.³⁵

Помощта, оказана ни от съветските специалисти в областта на енергийното строителство, позволи още през 1948 г. да създадем организацията „Енергохидропроект“ за проучване и проектиране на енергийни и на мелиоративни обекти.

С напредването на социалистическата индустриализация на страната помощта добиваше нови измерения. През 1949 г. под ръководството на инж. Мойсеев специалистите по хидроенергийно строителство Лофицки, Терентиев, Разумовски, Головачески, Кузик и др. проучиха енергийните ни обекти, след което като консултанти оказаха методическа и техническа помощ по проектирането и строителството на обектите „Китка“, „Мездра“, „Въча“, „Асеница“, „Асеница 2“, „Разлог“, „Батошево“, „Петрово“, „Карагьол“, „Тополница“, „Студена“, „Росица“, „Г. Димитров“, „В. Коларов“. Те направиха оценка на проектно-проучвателните работи на обектите ВЕЦ „Пасарел“, канала „Панчерево-Княжево“, язовир „Гюрля“, каскада „Сестримо“, каскада „Арда“ и др. Тази група оказва методическа и техническа помощ и при проектирането на язовирите „Пасарел“, „Луда Яна“, „Пясъчник“, „Песнопой“ и „Белмекен“. Подобна помощ тя оказа и при проектиране схемата за напояване на земите край левия бряг на река Марица, канала „Лесичево-Карталтепе“, схемата на каскада „Батак-Добращица“. Тя даде технически указания и за подобряване използването на съществуващите централи, за избиране инсталираната им мощност, за проектиране на малки язовири и централи, бетонови стопанства, строителството на напорни земни диги и др.³⁶

Инженерите Мойсеев, Крегур и др. бяха ценни консултанти и при провеждане на инженерно-геоложки, хидроложки и водностопански проучвания. Те оказаха и друга разнообразна методическа и техническа помощ в областта на хидроенергетиката. Така например инж. Крегур помогна при изработване проекта за преустройство мрежата и за изработване методическо ръководство за подготовката на експлоатационни кадри по хидрометеороложка мрежа. Инж. Мойсеев изработи писмена инструкция за обема и съдържанието на проектно-проучвателните работи на хидроенергийните обекти. Тя позволи да се определят техническата възможност и икономическата ефективност на изграждането на даден обект. С това бе предотвратена стихийността в енергийното строителство. Извърши се степенуване на обектите по трудност на изпълнението и по икономическа ефективност.³⁷ Страната получи възможност да спести огромни средства и многократно да ускори изграждането на електроенергий-

³⁵ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

³⁶ Пак там.

³⁷ Пак там.

ната система, като започна от строителството на най-лесноизпълнимите и с най-голям икономически ефект енергийни обекти.

През 1950—1951 г. нашите специалисти получаваха методическа помощ от инж. Филимонов по проектиране топлофикацията на София. Той ги запозна с опита си по изчисляване на топлопреносните магистрали, бойлерите и другите елементи на топлофикацията. Три години по-късно по решение на четвъртата сесия на Българо-съветската комисия за научно-техническо сътрудничество специалистът А. Ф. Пименов даде подробни консултации по проекта на цялостната топлофикация на София и помогна за преработването му. Още през 1954 г. икономическият ефект от помощта му възлезе на 860 000 лв.³⁸

През 1951—1952 г. специалистите инж. Лофицки и инж. Шестоперов след обстойно проучване терена на обектите „Росица“, „Тополница“, „Пасарел“, „Г. Димитров“ и др. направиха писмени заключения и препоръки, които имаха голямо значение за изграждането им. Инж. Требулев оказва техническа помощ на нашите специалисти по усвояване проектирането и строителството на подстанции и особено на високоволтови електропроводи.³⁹ Тази помощ предпази нашите специалисти от лутания и грешки и спести на страната време и финансови средства.

Оказваната от съветските специалисти техническа помощ нарастваше успоредно с развитието на енергийното строителство. Така например през 1952 г. пристигна група от 20 специалисти, за да окаже техническа помощ на строителите на ТЕЦ „Марица 3“.⁴⁰ През 1953 г. други съветски специалисти оказаха помощ при организиране техническия отдел и отчетността в същата, проучиха хидровъзела „Ал. Стамболийски“ и написаха инструкции и заключения по въпросите за построяване на преливника на главния напоителен канал, за устойчивостта на тръбопровода на ВЕЦ „Ал. Стамболийски“ и по експлоатацията на съоръженията на хидровъзела.⁴¹ Те оказаха помощ при съставяне проектите на далекопроводи, подстанции, електромашинни части на ВЕЦ и др., по правилното избиране мястото на подстанция „Средец“ и за включването на ВЕЦ „Пасарел“ и на ВЕЦ „Искър“ към Софийската електросистема.⁴² През същата година нашата страна поиска да бъде командирован един съветски специалист по изследване стабилността на електрическите системи и един по топлофикационните системи и мрежи.⁴³

През 1952 г. инж. Шустик консултира българските енергетици по проблемите на язовирите „Росица“, „Баташки водносилон път“, „Студена“, „Искър“, „Г. Димитров“. Инж. Мамасахалисов, инж. Ломая и инж. Джигаури взеха участие в идейното проектиране на ВЕЦ „Батак“ и ВЕЦ „Пещера“. В техния монтаж наред с нашите

³⁸ Пак там.

³⁹ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 125, л. 151.

⁴⁰ Пак там, оп. 5, а. е. 76, л. 91.

⁴¹ Пак там, оп. 6, а. е. 134, л. 72.

⁴² Пак там, а. е. 138, л. 105.

⁴³ Пак там, а. е. 125, л. 151.

специалисти от „Енергомонтаж“ участваха и съветските инженери Пряниников, Бондаренко, Лежньов, Макаренко, Шабат и Евстатиев. В него участваха и специалисти от Чехословакия и Германската демократична република. Тази дейност имаше решаващо значение за изпълнение Постановление № 366 на ЦК на БКП и на МС на НРБ за ускоряване построяването на тези обекти.⁴⁴

През 1953 г. съветските специалисти проф. д-р Николай Михайлович Михайлов и инж. Сергей Петрович Циганков в продължение на цяла година провеждаха безброй изследвания в различни горивни инсталации у нас, за да установят най-ефективно изгаряне на източномаришките лигнитни въглища.⁴⁵ Техните изследвания имаха огромно значение за изграждане енергийната база на нашата страна. Поради недостига на водните и другите енергийни източници ние бяхме принудени да използваме за добив на електроенергия нискокачествени лигнитни въглища, каквито дотогава не бяха използвани никъде в света. Именно съветските специалисти ни помогнаха да използваме най-ефективно тези запаси на енергийни източници.

Дотук приведените факти налагат редица изводи. Преди всичко чрез командироването на специалисти в областта на енергетиката Съветският съюз оказва решаваща техническа помощ на нашата страна да изгради собствена енергийна база още в етапа на построяване основите на социализма. Тази помощ се прояви в следното: проучване на теренните условия, проектиране, експертизи на конкурсни проекти, консултации, участие в строителството, монтажа, настройката и пускането в експлоатация на новите енергийни обекти. Почти няма по-крупен наш енергиен обект, в проектирането или в строителството на който да не са взели участие съветски специалисти. Тяхната помощ улесни създадената през 1946 г. наша проектантска организация да развие широка дейност и да се превърне в мощен научноизследователски институт „Енергохидропроект“, който разполага с над 2000 висококвалифицирани специалисти — инженери, техници и други кадри. Сега този огромен научно-кадрови потенциал е способен да проектира и строи всички видове енергийни обекти.

Участието на съветските специалисти в енергийното ни строителство спести на страната десетки милиони левове, които тя трябваше да заплаща на чуждестранните организации по проучване и проектиране енергийните обекти на първата и втората петилетка.

* * *

Не по-маловажно беше и участието на съветските специалисти в развитието на рудодобива и в изграждането на цветната и черната ни металургия. В строителството на новите рудници голяма помощ ни оказаха инженерите Рожков, Фортунатов, Руский, Смирнов, Нау-

⁴⁴ ОДА Пазарджик, ф. 798, оп. 2, а. е. 2; ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 125, л. 151.

⁴⁵ Вж. Тодориев, Н., цит. съч., с. 88.

ченко и др. По решение на Българо-съветската комисия за научно-техническо сътрудничество инж. Наученко помогна на „Минпроект“ по комплексното проектиране на руднично строителство и при съставяне икономическите обосновки на „Баритни мини“ в Старозагорско и „Алдомировци“.⁴⁶ Инж. Волков дълго време работи като съветник в Министерството на мините и подземните богатства и в Министерството на промишлеността и направи редица разработки с конкретни предложения по експлоатацията на рудниците „Росен“, „Върли бряг“, „Персенк“, „Радка“, „В. Коларов“, „Елисейна“, „Чипровци“ и др. Особено ценни бяха препоръките му по подобряване организацията на проучвателните работи в най-перспективните райони — „Устрем“, „Батуа“ и др., и по подготовката на кадри в областта на рудодобива.⁴⁷

Инж. Крумилини оказва ценна помощ за усъвършенстване технологичните схеми и реагентовите режими във флотационните фабрики „Рудозем“, „Кърджали“, „Седмочисленици“, „Устрем“ и „Маджарово“. В резултат на това бяха подобрени технологичните показатели и беше постигната икономия на реагенти.⁴⁸

През 1950—1952 г. съветски специалисти оказаха техническа помощ за подобряване организацията на производството и механизацията на товаренето на рудата и решаването на редица други проблеми в „Панагюрски медни рудници“ и др. През 1952 г. в Съветския съюз бяха изследвани медни руди от Бургаското находище с оглед да се изяснят данните за строителството на Росенската обогатителна фабрика. Съветски специалисти експертираха проектите на обогатителните фабрики при рудник „Росен“ и рудник „Върли бряг“.⁴⁹ През с. г. съветски специалист-технолог оказва помощ на българските фабрики за флотация на медни, цинкови и кобалтови руди. Строителите на фабриките „Росен“ и „Върли бряг“ бяха подпомогнати при монтажа на съоръженията и по усвояване технологията на обогатяването на рудите. Това допринесе за бързото увеличаване производството на медни руди и концентрати, което имаше много голямо значение за икономиката на страната изобщо и в частност за развитието на цветната металургия, машиностроенето, електротехническата, химическата и други отрасли на промишлеността. Така например само помощта, оказана от специалиста Солдатенко при изработване идейните проекти на флотационните фабрики „Росен“ и „Върли бряг“, донесе икономически ефект в размер на 2 000 000 лева.⁵⁰

До закриването на българо-съветското минно-рудно дружество „Горубсо“ в него работиха голям брой съветски специалисти. Те

⁴⁶ ЦДА на НРБ, ф. 166, оп. 1, а. е. 238, 239, 241, 248, 255.

⁴⁷ Вж. *Сохан, П. С.*, Экономическое, научно-техническое и культурное сотрудничество СССР и НРБ и участие в нем Украинской ССР (1944—1970), Киев, 1972, с. 196.

⁴⁸ *Гаврилов, Ив.*, цит. съч., с. 96.

⁴⁹ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

⁵⁰ Пак там — Справка на Министерството на външните работи за научно-техническото сътрудничество между НРБ и СССР, л. 2.

допринесоха изключително много за проучването и организирането експлоатацията на рудните богатства на Родопите.

И след преустановяване дейността на дружеството и предаването на съветската част на България съветските специалисти продължиха да ни оказват помощ в областта на рудодобива. Така например през 1956 г. двама специалисти по обогатяването на оловно-цинкови руди оказваха техническа помощ на комбината „Горубсо“, както и за изследване на проби от оксидирана оловно-цинкова руда.⁵¹

Съветските специалисти ни помогнаха за повишаване хигиената и безопасността на труда в рудодобивните предприятия. През януари 1956 г. при комбината „Горубсо“ беше организиран курс по проблемите на борбата срещу силикозата. За лекции беше поканен професор Павел Николаевич Торский.⁵²

Техническата помощ на съветските специалисти по проучване запасите на оловно-цинкови руди в Родопите позволи да се постави въпросът за създаване на родна цветна металургия чрез изграждането на оловно-цинков завод. На 15 юли 1948 г. в Москва бе обсъдено съответно наше искане. В обсъждането участваха специалисти от съветска страна Пушкив и Колибалов от всесъюзното обединение „Машинимпорт“, Г. А. Шерер, Горяго и Чоговец от института „Гипроцветмет“ при Министерството на металургическата промишленост на СССР и от българска страна Волентиров и Панайотов. Главният инженер-проектант Шерер постави въпроса за капацитета на завода с оглед постигането на по-голяма рентабилност.⁵³ На 14 януари 1949 г. беше проведено съвещание в Министерството на мините и подземните богатства на България по въпросите за запасите на рудните находища, които трябваше да осигурят работата на бъдещия оловно-цинков завод в Родопите. В работата на съвещанието взеха участие ръководителят на проекта за изграждането на завода инж. Шерер и главният инженер-геолог на съветската комплексна геоложка експедиция Сластуженски. Реши се първата задача да бъдат форсирани геоложките изследвания на запасите на оловно-цинковите находища в Родопите. Още същия месец пристигнаха 6 съветски специалисти. На 20 април с. г. заедно с българските геолози те проведоха проучвания, необходими за проектите на завода.⁵⁴ Тази група прегледа и проектите на Министерството на електрификацията и металургията относно корекцията на река Арда и се изказа в полза на варианта за корекцията в участъка между жп моста при гр. Кърджали и с. Остроговец, понеже същият представляше по-добри условия за строителството и експлоатацията на завода (по-специално по отношение на неговото водоснабдяване и канализация) в сравнение с проекта, утвърден през 1941 г.⁵⁵

В тази връзка на 9 август 1949 г. между правителствата на България и СССР бе сключена спогодба за кредитни доставки на

⁵¹ Вж. ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 135, л. 130.

⁵² Пак там, л. 4.

⁵³ ОДА Кърджали, ф. 584, оп. 1, а. е. 1, л. 1.

⁵⁴ Вж. пак там, а. е. 8, л. 5 и а. е. 1, л. 14.

⁵⁵ Пак там, а. е. 1, л. 38.

промишлени съоръжения на България. Съгласно чл. 1 на Спогодбата СССР трябваше да достави на България комплектни съоръжения за Оловно-цинковия завод за производство на олово, цинк и сребро. Съгласно чл. 2 СССР поемаше задължението да окаже техническа помощ при строителството на завода чрез извършване проучвателски и изследователски работи, съставяне на проектно задание, на технически и работни проекти, осъществяване техническо ръководство на монтажа на съоръженията и пускането на предприятието в експлоатация.⁵⁶

На 4. XI. 1949 г. проектното задание, изготвено от „Гипроцветмет“ под ръководството на главния проектант инж. Г. А. Шерер, бе обсъдено в Министерството на мините и подземните богатства от специално назначена за целта комисия. Тя констатира, че то е изработено с голяма вещина и при спазване на последните постижения на металургическата наука и техника.⁵⁷

С постановление от 26 май 1950 г. МС одобри проектното задание и площадката за построяването на ОЦЗ до гара Кърджали.⁵⁸ Техническият проект на завода беше изработен до началото на 1951 г. пак от института „Гипроцветмет“. На 23 май с. г. със Заповед № 512 министърът на промишлеността назначи експертен съвет за проучването му. Съветът констатира, че в отоплението и вентилацията, а също и в другите части проектът е изпълнен в съответствие с проектното задание и е съобразен с научните изисквания и богатия опит на СССР. Направено бе заключение, че „ . . . технологичният проект на ОЦЗ е изпълнен много добре, като приетите в него решения са основани на най-новите научни и технически достижения и производствен опит на СССР.“⁵⁹ От своя страна Министерството на металургическата промишленост на СССР се съгласи с желанието на нашата страна по-нататъшното проектиране на телефонната връзка, на сигнализацията, кантората с лабораторията, пожарното дело, гаража, столовата, зданието за битово обслужване на ОЦЗ да бъде изпълнено от българската проектантска организация.⁶⁰

На 11 май 1953 г. при тържествена обстановка началникът на Централното строително-монтажно управление на „Совболстрой“ инж. Сергей Жалков направи първата копка на комбината, а на 5. IX. 1955 г., т. е. само след две години и 4 месеца, той вече беше пуснат в редовна експлоатация.⁶¹ В строителството и монтажа му участваха голям брой съветски специалисти. Те оказаха ценна помощ и за подготовката на необходимите експлоатационни кадри за различните цехове на завода чрез ръководството на съответни курсове.⁶²

⁵⁶ ОДА Кърджали, ф. 584, оп. 1, а. е. 1, л. 29.

⁵⁷ Пак там, а. е. 8, л. 17. В работата по проучване материалите за определяне площадката на завода участва и група съветски специалисти начело с представителя на Министерството на цветната металургия на СССР инж. Крилов и геолога Семидоцки от „Гипроцветмет“ — Москва, вж. пак там, а. е. 2, л. 30.

⁵⁸ Пак там, а. е. 2, л. 5.

⁵⁹ Пак там, а. е. 8, л. 19.

⁶⁰ Пак там, а. е. 1, л. 109.

⁶¹ Левов, Б., Петков, Й., Имаме, а нямахме. С., 1970, с. 12.

⁶² Вж. ОДА Кърджали, ф. 584, оп. 1, а. е. 15, л. 43.

След откриването на завода, в трудните месеци на мъжествената борба на колектива за овладяване на сложната техника, за достигане на производствените мощности и зададените технически показатели на продукцията квалифицираната техническа помощ на съветските специалисти отново беше истинската опора за българските работници. Тя им вдъхваше смелост и вяра в успеха, помагаше им в борбата за постигането на по-нататъшен технически прогрес. Така например специалисти от „Гипрохим“ посетиха завода и дадоха указания за преобразуване на маслосатворите на електрофилтрите в затвори с кварцови тръби, за да се предотвратят честите им повреди и спирания.⁶³ Специалисти от съветския завод „Електроцинк“ оказаха техническа помощ за реконструкцията на многоподовите пещи в пържилното отделение. Особена помощ на заводския колектив оказа Сергей С. Карапетов от гр. Орджоникидзе.⁶⁴ Поставената пред завода задача за усвояване производството на бисмут бе решена с помощта на специалиста М. П. Смирнов от „Гипроцвет“ — Москва. И резултатите не закъсняха. Още на XVIII международен панаир в Пловдив през 1958 г. колективът на завода беше награден със златен медал и грамота за производството на качествен цинк, олово и бисмут.⁶⁵

Технико-изпълнителският персонал на ОЦЗ получава постоянно ценна помощ от съветските специалисти за подобряване основните технико-икономически показатели на заводското производство. Така например специалистът Г. И. Гордон помогна за решаване на проблема по прахоулавянето. Специалистите от „Гипроцветмет“ — Москва, Баротитская и Даводовская, помогнаха по подобряване работата по производството на цинк. Бригада специалисти от „Гиретмет“ — Москва, под ръководството на инж. Пахомов помогна при съставяне на металните баланси и т. н.⁶⁶ С помощта на съветските специалисти се постигнаха значителни успехи в автоматизирането на технологическите процеси в завода. Сега той произвежда олово, цинк, сярна киселина, кадмий, сребро, бисмут, оловна глеч, оловен минимум, натриев бисулфид, безводен натриев сулфид, кристален натриев сулфид, оловно-меден камък, меден кек, цинков кек, цинков сулфат и др. Продукцията му непрекъснато нараства. Поради високото си качество тя е търсена на световния пазар.

Съветските специалисти активно участваха и в развитието на медодобивната ни металургия, което осигури по-ефективно използване на богатите меднорудни запаси на страната. През 1953 г. група от 5 специалисти оказва научно-техническа помощ по събиране изходните данни за определяне площадката на бъдещия Медодобивен комбинат „Г. Дамянов“. Тя беше избрана с оглед близостта ѝ до залежите на медна руда в Средна гора и Стара планина, удобната жп връзка с линията София—Бургас, както и със съображението да се

⁶³ Пак там, а. е. 4, л. 154.

⁶⁴ Бечев, Г., ОЦЗ — рожба на велика дружба. Металургия, 1975, № 8.

⁶⁵ Пак там.

⁶⁶ Пак там.

създаде поминък на населението в Златица и Пирдоп и условия за обединение на двата града.

Историята на комбината започна с Постановление № 251 на МС на НРБ от 27 май 1953 г., което утвърди заданието за проектирането му. Техническият проект изцяло бе подготвен от Уралския научно-изследователски и проектантски институт за медна промишленост „Унипромедь“ — гр. Свредловск. Главен инженер на проекта беше Ал. Г. Мелников. Български инженери от „Заводпроект“ — София, под ръководството на инж. Динко Генчев Генчев проектираха помощните сгради. След обсъждането и одобряването на проекта МС на НРБ с разпореждане от 3. XI. 1955 г. разреши започването на строителните работи. Обектът беше включен в плана на капиталовложенията за 1956 г. на стойност 28 030 000 лв. На 29. IX. 1956 г. беше направена първата цехка на цеха за син камък, а скоро започна строежът и на другите цехове. Строителството беше извършено под ръководството на инж. Зинови Аврамович Полуи — пълномощник на проектантската организация „Унипромет“ в гр. Свредловск. Той беше денонощно на строежа.⁶⁷ В строителството и в монтажните работи участваха общо 41 специалисти от различни краища на съветската страна — от московските предприятия „Тяжпромекспорт“, „Гипроцветмет“, „Гинцветмет“, „Гипрохим“, „Монтажхимзащита“, „Гипрогазочистка“, „Гипрозолото“, „Войкова“, от свредловския „Унипромет“, от Кишимския завод за електролитна мед, от Мончегорския завод „Североникел“, от Орджоникидзкия „Електроцинк“ и т. н. Всички те проявиха голямо усърдие, търпение и възкрателност в обучението на българските кадри.⁶⁸

Работниците от цех „Син камък“ с особена благодарност си спомнят за оказаната им помощ от инженерите Евгений Н. Лобанов и Ив. Михайлович Дашин, за инж. Дмитрий Павлович Зайцев — ръководител на група специалисти, предложил важни изменения в технологичната схема на електролитния цех, за старши-майстора на пещите М. П. Игоркин от Мончегорск, обучил първите работници за металургичния цех на комбината.⁶⁹

Сърдечното отношение на съветските специалисти ентузиазира колектива на комбината за трудови подвизи. На 26 юни 1957 г. е произведен първият син камък. На 14 ноември с. г. е излят последният бетон на комбината. През месец юни 1958 г. колективът изпраща телеграма-обещание до VII конгрес на БКП за предсрочно завършване на строителните работи. На 8 септември с. г. бе произведена първата отливка, а на 6 декември стана тържественото откриване на комбината. Огромна помощ получихме и за усъвършенстване металургията на цветните метали. Само помощта на А. Кисляков и на специалиста Дебривни за подобряване металургията на медта донесе годишен икономически ефект в размер на 1 500 000 лв.⁷⁰

⁶⁷ По данни от Комбината.

⁶⁸ Пак там.

⁶⁹ Пак там.

⁷⁰ По данни на КИНТС при МС на НРБ; вж. също *Гаврилов, Ив.*, цит. съч., с. 96.

Не по-малък беше приносът на съветските специалисти и в изграждането и бързото развитие на черната ни металургия. През 1950 г. беше подписана спогодба, по която съветската страна се съгласи да ни окаже техническа помощ за построяване първенеца на черната ни металургия — завод „В. И. Ленин“.⁷¹ В съответствие с нея пристигнаха специалисти за определяне строителната площадка и за събиране изходните данни за проектирането му. Строежът беше възложен на съветско-българското дружество „Совболстрой“. Проектното задание беше изготвено от съветската организация „Гипромед“.⁷²

Строителството на корпусите на завода се осъществи под ръководството и с техническата помощ на съветски специалисти. През 1952 г. пристигнаха 6 души, за да ръководят монтажа на съоръженията. Трима от тях в продължение на 6 месеца помагаша по монтирането на мартеновите пещи. През 1951—1952 г. във връзка с решението за създаване на доменно производство пристигна бригада от специалисти, за да събере изходни данни за определяне площадката на първата доменна пещ.⁷³ Съветската страна се съгласи да извърши проектантската работа по разширението на завода. То включваше: доменен цех с две доменни пещи, мартенов цех с четири мартенови пещи, прокатен цех със сортопрокатни и листопрокатни станове, рудообогатителна фабрика и коксохимически цех.⁷⁴

През 1953 г. пристигнаха нови 6 специалисти за монтажа на съоръженията на разширението. Само за настройката и пускането им в експлоатация в продължение на 6 месеца работиха 20 специалисти.⁷⁵ През 1953 и 1954 г. 5 специалисти взеха участие в монтирането на прокатните станове 250 и 500.⁷⁶ Освен тях за оказване техническа помощ за завършване строежа и пускането в експлоатация на мартеновия и на прокатния цех, както и за обучаване на съответен наш работнически и инженерно-технически персонал, на обекта пристигнаха още две групи специалисти от различни специалности — стоманодобивници, валцовчици, механици, майстори по разливки, лаборанти и др., под ръководството на К. Р. Бубнов и Т. М. Климов.⁷⁷ Монтажът, настройката и пускането на завода в действие се проведе в пълно съответствие с техническите указания на съветските специалисти. На 17 ноември 1953 г., след изпробване под товар беше предаден за експлоатация стан 500.⁷⁸

Следващите разширения и реконструкцията на Металургичния завод „Ленин“ бяха извършени отново с техническото съдействие на съветските специалисти. През 1957 г. под ръководството на А. М.

⁷¹ Вж. ЦДА на НРБ, ф. 116, оп. 1, а. е. 442, л. 25—49 и ф. 77, оп. 1, а. е. 418, л. 50—52.

⁷² Вж. ОДА Перник, ф. 658, оп. 1, а. е. 125, л. 1.

⁷³ Вж. пак там, а. е. 121, л. 16.

⁷⁴ Пак там, л. 15.

⁷⁵ Пак там, л. 98.

⁷⁶ Вж. пак там, а. е. 100, л. 138.

⁷⁷ Вж. пак там, л. 190.

⁷⁸ Пак там, л. 139.

Сухачев голяма група инженери, старши майстори и др. взеха участие в монтажа, настройката и пускането в експлоатация на втората доменна пещ.⁷⁹ Освен това главен инженер Б. В. Воеводин участва в защитата на проектното задание за реконструкцията на завода.⁸⁰

Впоследствие на заводския колектив беше оказана ценна помощ и за усвояване специализираното производство на някои видове висококачествени стомани и легирани стоманени отливки за нуждите на машиностроенето у нас и в страните на СИВ.⁸¹

Изброените факти налагат извода, че съветските специалисти оказваха голяма и разнообразна техническа помощ за изграждането и бързото развитие на нашата черна и цветна металургия. Под тяхното непосредствено ръководство се извършиха проектирането, строителството, монтирането, пускането в експлоатация и последвалите реконструкции на множеството рудници, флотационни фабрики и първите заводи на цветната и черната ни металургия, които бяха построени през първата и втората петилетка. Навсякъде, ръководени от принципите на социалистическия интернационализъм и на традиционната българо-съветска дружба, те проявяваха висока трудова дисциплина и всеотдайност, щедро предаваха своите знания и умения на българските си колеги. Това спомогна за много кратко време по минните и металургическите обекти на социалистическата ни родина и в Минния научно-изследователски и проектантски институт „Мин-проект“ да израснат хиляди наши висококвалифицирани кадри, способни да проектират, строят и експлоатират на съвременен техническо и технологическо равнище рудници, флотационни фабрики и металургични заводи.

Анализът на фактите показва, че в областта на рудодобива и металургията съветските специалисти бяха командирани предимно за да ни оказват техническа помощ при проектирането, строителството и пускането в експлоатация на нови предприятия. Съвсем незначителен беше броят на специалистите, командирани, за да оказват техническа помощ за подобряване на остарели технологии. Този факт се обяснява с обстоятелството, че предприятията в този отрасъл на промишлеността бяха нови. Те бяха изградени с най-съвременна техника и по най-новите съветски технологии на металургическите процеси.

* * *

Още по-голямо, по-разнообразно и ефективно беше участието на съветските специалисти в развитието на нашето машиностроене — сърцевината на тежката индустрия. То се констатира в проектирането, построяването и пускането в експлоатация на почти всички нови машиностроителни заводи, както и в тяхната реконструкция и

⁷⁹ Пак там, л. 190; а. е. 106, л. 104, л. 375, л. 377.

⁸⁰ Пак там, а. е. 106, л. 402.

⁸¹ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 127, л. 47—48.

разширяване. С тяхна помощ се въведоха стотици нови технологии, многократно се съкратиха сроковете за усвояване производството на нови машини, решително се намалиха разходите на време, труд, енергия и материали за единица продукция, намали се бракът, повишиха се качеството на машиностроителната продукция и нейната конкурентоспособност на международния пазар. Не по-малко значение имаше и техническата помощ на съветските специалисти за подготовката на многохилядна армия от висококвалифицирани машиностроителни кадри — конструктори, технолози, изпълнители и ръководители. Важно значение имаше съдействието им за създаването и развитието на нашата централна организация за проектиране и конструиране на съвременни машини. Благодарение на него тя отбеляза бързо развитие и още през 1951 г. изработи конструктивни чертежи на 360 вида машини, които дотогава не се произвеждаха у нас. Снемането им от листата на вноса икономиса на страната валута за около 40 000 000 лв. годишно.⁸²

През годините на първата петилетка от голямо значение беше и конкретният технически принос на съветските специалисти при построяването и пускането в действие на авторемонтните заводи в София, Пловдив, Плевен, Толбухин.⁸³

Още тогава ценна помощ получиха и железопътните заводи. Така например съветски специалист оказа техническа помощ за организиране цеховете за производство на ресори и колела в жп заводи в Русе, Дряново, Бургас. По негови указания беше внедрен по-ефективен начин за производство на ресорни скоби, бяха проведени курсове с наши работници и специалисти по термичната обработка на стоманата. Друг специалист направи ценни препоръки за подобрения в новостроящата се тогава стоманолейерна и състави график за ускореното ѝ завършване. Под негово ръководство беше внедрена нискокалената композиция. Общият годишен икономически ефект от внедряването на указанията му възлезе на 3 200 000 лв.⁸⁴ През 1952 г. съветски специалист в продължение на 9 месеца помагаше на нашите специалисти и работници по съставяне плана за реконструкцията на Завода за товарни вагони.⁸⁵

Особено ценна помощ получихме за създаване и бързо развитие на собственото селскостопанско машиностроене. Изключителна заслуга за превръщането на Държавния машинен завод „Г. Димитров“ в Русе в най-големия у нас завод за съвременни селскостопански машини принадлежи на Московския държавен съюзен проектантски институт. ЦК на БКП взе решение на територията на стария завод да се построи нов модерен машиностроителен завод без прекъсване на производството. Създадена беше комисия, която да изработи съответното задание до края на 1948 г. Договорено беше строителните планове на

⁸² По данни на КИНТС при МС на НРБ. Посочванията на икономическия ефект в левове са по курса на лева за съответната година.

⁸³ За кооперативно земеделие, 18 март 1953.

⁸⁴ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

⁸⁵ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 5, а. е. 76, л. 94.

новия завод да бъдат изработени от споменатия московски институт.⁸⁶ През февруари 1949 г. ръководството на института съобщи, че е провело обсъждане на изпратеното му проектозадание. Проектантската група начело с инж. Иван Федорович Панфилов констатира, че проектното задание неправилно набляга на производството на дребен прикачен селскостопански инвентар, предназначен за конска тяга в едноличните селски стопанства, и препоръча ударението да се постави върху производството на прикачни тракторни машини, за да отговаря проектът на основната тенденция на селскостопанското машиностроене в условията на социализма.⁸⁷

Съветските проектанти работиха почти цяла година върху проекта на завода с амбицията да създадат едно крупно и модерно предприятие на селскостопанското машиностроене. Перспективното им виждане осигури най-съвременни профили на селскостопанското ни машиностроене.

В края на 1949 г. група от 6 съветски специалисти под ръководството на инж. Иван Федорович Панфилов пристигна в Русе, за да обсъди на място план-проектите с българските си колеги и да направи последни уточнявания за всеки работен чертеж. Тя засне нивелацията на терена, изследва здравината на почвата. След това в Съветския съюз бяха изработени строителните планове, монтажните планове на машините и съоръженията, плановете на електрическата мрежа, на водоснабдяването и на канализацията. В края на 1950 г. групата на Панфилов отново беше у нас. Тя предостави за уточняване план-проекта на завода. Той беше утвърден от българското правителство. През 1954 г. съветските специалисти представиха окончателните планове за съоръжаването и графика на строителните работи, според които още същата година трябваше да започне строителството на сградата на механично-монтажния цех, а до 1955 г. следваше да бъдат построени всички основни цехове, складове, газгенераторната, котелната и компресорната инсталация и административните блокове. За целта през 1951 г. пристигнаха: ръководителят на проектантската група инж. Николай Иванович Утяков и неговите помощници, инженерът от генералния план Алексей Мироненко, архитектът Димитрий Димитрич Широкоград, инженерите технолози Виктор Курбаткин и Иван Солнишки и инж. Пьотър Иванович. Те представиха на нашите специалисти прецизно изработена документация и им дадоха ценни съвети за строителството на всеки цех на новия завод.⁸⁸ Анализирани бе машинният парк. Съставена бе нова технология на производството на машините. С тяхна помощ през 1951 г. започна строителството на завода. По указанията на инж. Пьотър Иванович беше построена и пусната в действие пещта за темперован чугун. Така за пръв път у нас беше усвоено производството на темперовани отливки за нуждите на селскостопанското машиностроене.⁸⁹ Същият

⁸⁶ ОДА Русе, ф. 532, оп. 2, номенклатурен № 12, а. е. 7.

⁸⁷ Пак там, оп. 1, номенклатурен № 262—XI, а. е. 1.

⁸⁸ Пак там, оп. 2, номенклатурен № II—5, а. е. 37.

⁸⁹ Пак там, номенклатурен № I—5, а. е. 11.

специалист обучи 3 наши инженери за това производство и оказа ценна техническа помощ за подобряване качеството на стоманените и чугунените отливки.⁹⁰ С тази техническа помощ фактически се постави началото на нашето модерно селскостопанско машиностроене.

Друга група съветски специалисти под ръководството на инж. В. Курбаткин участва продължително в монтажа на производствените мощности и в запознаването на специалистите от завода с новата техника и технология. Тя проконтролира монтажа и пускането в действие на новите съоръжения и машини, подпомогна майсторите и инженерите в усвояването на новото производство.⁹¹ В едно от заседанията си директорският съвет на завода взе решение да се окаже съдействие на съветските специалисти начело с Виктор Курбаткин за организиране на курс за квалификация на майсторите и инженерите от завода.⁹²

През 1952 г. група специалисти цели 10 месеца предаваше на завода опита си по въпросите на технологията на селскостопанското машиностроене. Сред тях бяха инж. Владимир Александрович Агатов — конструктор на приспособления за студено и топло пресоване, инж. Леонид Григориевич Турлесов — технолог по студено и топло пресоване, инж. Николай Ушаков — технолог по механичната обработка.⁹³

С помощта на съветските специалисти един след друг израстваха новите цехове на завода. Наред с това те полагаха бащински грижи и търпение, за да подготвят способни ръководни и изпълнителски кадри, познаващи и владеещи безупречно новата техника и технология на съвременното машиностроене.⁹⁴

През 1952 и 1953 г., в продължение на около 8 месеца, в помощ на заводския колектив работи бригада от 7 съветски специалисти. На леярския цех помагаша трима специалисти по моделите, по леярските работи и по термичната обработка. Под тяхно ръководство бяха обучени двама конструктори по модели, изработени бяха стандарти за каси, моделци блани и др. От това се подобри качеството, намали се бракът с около 10% и се постигна годишен икономически ефект в размер на 65 000 лв. Внедрено бе формоването с блана, в резултат на което производителността на труда се увеличи с 50%, нуждата от формовъчна площ се намали с 20%, разходът на метал — с 25% и се постигна годишен икономически ефект в размер на 162 000 лв. Създадох се образци на писана технология по отливането. Въведоха се пресовото формоване, многоетажното леене, отливането на модифициран чугун и др. Само при изработването на комбайн „Димитровец 6“ през 1954 г. прилагането на този метод донесе икономия в размер на около 198 000 лв. Технологическият отдел на завода беше подпомогнат и в областта на термичната и на

⁹⁰ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

⁹¹ ОДА Русе, ф. 532, оп. 2, номенклатурен № II—5, а. е. 37.

⁹² Вж. пак там, оп. 1, номенклатурен № 1—4, а. е. 7.

⁹³ Пак там, оп. 2, номенклатурен № II—5, а. е. 39.

⁹⁴ Пак там, ф. 371, оп. 1, а. е. 14, л. 9—10.

механичната обработка на машинните детайли. Съставена беше технология на механичната обработка на детайлите на тракторни плугове, лющилници, култиватори. Техническата помощ беше насочена главно за подпомагане процеса на усвояване производството на нови видове машини. През 1954 г. тя донесе икономически ефект около 250 000 лв.⁹⁵

Много ценно съдействие получихме и в областта на усвояване пресовата обработка. До края на 1954 г. бяха разработени 490 бр. шампи. Обучени бяха един технолог по хладна шамповка, трима конструктори и един чертожник да разчертават шампи и приспособления. По препоръка на съветските специалисти шампите за хладно шамповане започнаха да се изработват от въглеродна стомана, която струваше 3,5 пъти по-евтино, отколкото използваните дотогава специални легирани стомани. Нововъведенията донесоха приблизителен годишен икономически ефект в размер на около 500 000 лв.⁹⁶

Техническата помощ при термичната обработка се изрази във въвеждането на писана технология и в подобряване квалификацията на термиста (инженер-химик) и на трима работника.⁹⁷

По съветски данни през 1954 г. на завода са оказвали техническа помощ общо 15 специалисти.⁹⁸ По решение на петата сесия на Българо-съветската комисия за научно-техническо сътрудничество от с. г. у нас бе командирован специалистът С. И. Уткин. Той помогна за подобряване технологията на отливането и механичната обработка на чугунени и стоманени автотракторни части, предложи наред с конверторите за получаване на стомана да се поставят и две дъгови електрически пещи, с което се подобри производството на дребни стоманени отливки. Дъговите пещи се използваха и за производство на temperovan чугун. Тези и някои други предложения на С. И. Уткин донесоха икономически ефект в размер на 66 000 лв.⁹⁹ През 1955 г. заводът получи допълнителна техническа помощ. Например инж. А. Зарубин в продължение на 9 месеца консултира заводските специалисти по проблемите на термичната обработка на режещите инструменти на селскостопанските машини.¹⁰⁰

Наред с казаното техническата помощ се изрази и в следното: създадох се инструкции по заводското планиране и управление, проведе се едномесечен курс за технологи и др. кадри от предприятията на машиностроенето, проведе се курс за ръководни кадри, който бе посетен от целия инженерно-технически персонал, предоставени бяха на завода образци от технологии, технологически карти и др. за типични детайли.¹⁰¹

⁹⁵ Вж. ОДА Русе, ф. 160, оп. 1, а. е. 18, л. 7—8.

⁹⁶ Пак там, л. 8—9.

⁹⁷ Пак там, л. 9.

⁹⁸ ЦГАНХ СССР, ф. 8469, оп. 11, д. 5, л. 29.

⁹⁹ По материали на КИНТС при МС на НРБ.

¹⁰⁰ ЦГАНХ СССР, ф. 8469, оп. 11, д. 5, л. 40.

¹⁰¹ ОДА Русе, ф. 160, оп. 1, а. е. 18, л. 9; ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 138,

С помощта на група съветски специалисти под ръководството на инж. А. Перельман от 1 април 1958 г. в завода бе внедрена система за непрекъснато производствено планиране.¹⁰²

И така от приведените факти се установява, че не само отделни специалисти, но и цели бригади от съветски специалисти активно и продължително участваха във всички етапи на проектирането, изграждането, монтирането, пускането в експлоатация на всички цехове на Завода за селскостопанско машиностроене „Г. Димитров“ в гр. Русе, в борбата за по-нататъшно усъвършенстване на техните производства. Те имаха голяма заслуга и за квалификацията на ръководните, инженерно-техническите и изпълнителските кадри. С тяхна помощ завод „Г. Димитров“ бе изграден като крупен и модерен съвременен завод за производство на селскостопански машини по най-нови технологии и конструкции.

Подобна техническа помощ получиха и другите машиностроителни предприятия, част от които нямаша написана технология на производството си. Още през годините на първата петилетка съветски технолог след продължителна работа написа технология на производството на Държавния механичен завод в София. Под негово ръководство бяха разработени и внедрени много приспособления, които съкратиха производствените процеси с 50—70%. Същевременно беше постигната взаимна заменяемост на частите на много от машините и бе подобро качеството им. Друг специалист помогна за разработката на конструкции на модерен бързоходен струг и на фреза, за оформянето на самото конструкторско бюро на завода и за подготовката на трима конструктори.¹⁰³

По решение на третата сесия на Българо-съветската комисия за научно-техническо сътрудничество през 1952 г. специалистът Е. Г. Бородулин оказва помощ на машиностроителните ни заводи за усъвършенстване технологията на термообработката на закалени ризи за моторите на тракторите „ДТ—54“ и „КД—35“. Той помогна за въвеждане в тези заводи на пълна писана технология на производството и подобри технологията на хоризонталното леене на цилиндрови ризи в пръст. Тези нововъведения донесоха годишна икономия на труд и на материали в размер на 220 000 лв. Наред с тях се подобри и качеството на отливките.¹⁰⁴

През 1953 г. съветски инженер-механик помогна на нашите машинно-тракторни станции да организират ремонта на машините по възловия метод. Така се подобри качеството на ремонтите и се съкрати престоят на машините в ремонт. Друг специалист-хидротехник

¹⁰² ОДА Русе, ф. 532, оп. 2, номенклатурен № П—5, а. е. 38.

¹⁰³ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹⁰⁴ Пак там. По плана за научно-техническото сътрудничество между НРБ и СССР през 1952 г. бе предвидено да се командирова за 6 месеца у нас специалист-технолог по дребносерийното производство на машинни части за консултант към Института за проектиране на промишлено строителство при изработване технологията и плановете на бъдещия завод за автотракторни резервни части. Вж. ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 5, а. е. 77, л. 3.

помагаше за подобряване организацията на ремонта на машините за напояване.¹⁰⁵

Съветските специалисти оказаха ценна техническа помощ и на Котлостроителния завод „Г. Кирков“ в София. Един от тях участвува в подобряване проекта на завода и в организиране контрола на изпълнението му от строителите. Така се увеличи производствената площ на завода, подобриха се условията на труда, а производителността му почти се удвои. Наред с това бе подобрена възможността за маневриране на крановете. По този начин се реализира икономически ефект в размер на 800 000 лв. По чертежи и указания на съветски специалисти за подобряване технологията и разработване на редица автомати и приспособления заводът реализира до 1956 г. 3 000 000 лв. икономии от прекратяване вноса на специални машини.¹⁰⁶

Споменатият вече специалист С. И. Уткин през 1954 г. оказва техническа помощ и на Завод „А. Иванов“ в Пловдив, и на Завода за металорежещи машини в София за подобряване технологията на отливането и механичната обработка на чугуни и стоманени автотракторни части. Под негово ръководство в ДМЗ „А. Иванов“ беше изработена и пусната в експлоатация бъркачка за сърцевинни и формовъчни смеси. Тези мероприятия облекчиха труда на леярите, подобриха качеството на отливките и намалиха брака в леярския цех с 6%. Икономическият ефект от тях възлезе на 254 760 лв. Инж. Уткин помогна и на Завода за металорежещи машини в София по подготовката и контрола на изходните формовъчни материали и по приготвяването на формовъчните и сърцевинните смеси. Помощта донесе на завода икономически ефект в размер на 100 000 лв.¹⁰⁷

През 1955 г. началникът на Главното управление на ремонтните предприятия при Министерството на селското стопанство на РСФСР И. П. Криспи се запозна със селскостопанското машиностроене у нас и даде ценни съвети за работата на леярните, инструменталните и други цехове на съответните машиностроителни предприятия и по организацията на труда в тях. Специалистът Н. Я. Беляев пък беше консултант в „Заводпроект“ в София от януари до юни 1956 г.¹⁰⁸

По решение на шестата сесия на Българо-съветската комисия за научно-техническо сътрудничество специалистът Пхакадзе оказва техническа помощ на ДМЗ в гр. Перник в производството на феросплави и за подобряване електромонтажните челюсти на електропещите. С негово участие бяха съставени технологии за производство на чугун, силикоманган и средновъглероден манган. Той помогна и за уточняване химическия състав на нашите манганови руди. Икономическият ефект от усвояването на помощта беше около 400 000 лв.¹⁰⁹ Само от помощта, която специалистът Плеханов оказва

¹⁰⁵ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 134, л. 69.

¹⁰⁶ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹⁰⁷ Пак там.

¹⁰⁸ *Песчани, Д. Г.*, О сотрудничестве Советского Союза и Народной Республики Болгарии в создании материально-технической базы социалистического сельского хозяйства Болгарии 1948—1958 г. — В: Исторические науки, Краснодар, 1969, с. 123.

¹⁰⁹ Пак там.

на същия завод за подобряване производството на детайли от стомана, през 1956 г. беше реализиран икономически ефект в размер на 700 000 лв.¹¹⁰

През 1955 г. специалистите Зарубин и Харин с още двама свои колеги оказаха много ефективна помощ на Инструменталния завод „Болшевик“ в Габрово за усъвършенстване производството чрез подобряване термообработката и механичната обработка на произведените инструменти. В резултат на нейното усвояване производството на завода се увеличи с 80%.¹¹¹ Освен това специалистът Харин помогна и на Завода за металорежещи машини в София за организиране на систематичен контрол по съхраняване на измерителните инструменти. Създадени бяха инструментален отдел, инструментален склад и бяха разработени разходни норми за инструментите. Тези подобрения на организацията на производството донесоха на завода икономически ефект в размер на 110 000 лв. Харин оказва техническа помощ и на ДМЗ в гр. Перник по подобряване технологическия отдел, инструменталното стопанство, организацията на производството и ОТК по приемане на изработените детайли, възлите и машините. Такава помощ той оказва и на ДМЗ „В. Коларов“ във Варна.¹¹² Специалистът Зарубин помогна за подобряване термичната обработка на металите и в Завода за металорежещи машини в София и в Завода за селскостопански машини в Русе.¹¹³

Ценна техническа помощ получи и Завод 13 в Казанлък. Така например специалистът Шелпанов коригира работните чертежи на въздушнопробивните чукове „ПМ—508“, „РПМ—17Л“ и „ОМСП—5“. Той участва и в организирането на механичен, термичен, инструментален и шлайфучастък, като набеляза и необходимите за тях машини. С негова помощ бяха уточнени потребностите на страната от пневматични машини и номенклатурата на завода за тяхното задоволяване. Шелпанов направи икономическа обосновка на необходимостта от разширяване производството на пневматични машини. По решение на Българо-съветската комисия за научно-техническо сътрудничество специалистът Кизимов оказва на завода помощ по организиране изпитанията на взривобезопасни руднични електросъоръжения, като състави и съответна методика за тяхното произвеждане.¹¹⁴

По решение на СИБ България трябваше да усвои специализирано производство на индустриални шевни машини, с които да задоволява и потребностите на другите страни—членки на тази организация. Задачата бе възложена на Машиностроителния завод „Янтра“ в Габрово, но заводският колектив нямаше опит, за да се справи с нея. Техническа помощ по конструирането и усвояване производството на машините му оказаха съветските специалисти Пичугин и Комаров. Икономическият ефект от нея възлезе на около 300 000 лв.¹¹⁵

¹¹⁰ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹¹¹ ОДА Габрово, ф. 496, оп. 1, а. е. 56, л. 138 и 139.

¹¹² По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹¹³ Пак там.

¹¹⁴ Пак там.

¹¹⁵ Пак там.

Голям дял имаха съветските специалисти и в изграждането на завод „Мадара“ в Шумен. Той беше проектиран и построен от 1954 до 1958 г. с техническата помощ на Съветския съюз като завод за производство на резервни части за съветските автомобили ГАЗ и ЗИЛ. В строителството и съоръжаването му участваха 10 съветски специалисти с общо 2000 човекодни.¹¹⁶ Особено се прояви групата, която работи под ръководството на главния инженер на техническия проект А. А. Кобалов от Харковския институт „Гехпоселмаш“. Заедно с инж. В. В. Чукуин той даваше много ценни консултации на нашите специалисти.¹¹⁷ През 1958 г. в завода трябваше да се въведе поточният метод на работа, за да се повиши силно производителността на труда. Задачата беше много отговорна и сложна. Нашите специалисти и работници нямаха опит за нейното изпълнение, а почти цялата продукция беше предназначена за износ. Тогава (през 1958—1959 г.) на помощ на младия заводски колектив се притекоха съветските специалисти Степанов и Демидов от московския завод „ЗИЛ“.

През 1955 г. други двама съветски специалисти оказаха помощ на Управление „Машиностроене“ при Министерството на тежката промишленост за усъвършенствуване технологията на отливане чугунени и стоманени автотракторни части и на механичната им обработка.¹¹⁸ Благодарение на оказаната им разнообразна техническа помощ и на предоставената им съветска техническа документация българските машиностроителни предприятия можаха още до края на 1956 г. да усвоят производството на около 2500 вида запасни части на трактори и селскостопански машини, които преди се внасяха от чужбина.¹¹⁹ В предприятията на машиностроенето работиха 15% от общия брой на командированите у нас съветски специалисти за времето от 1951 до 1960 г.¹²⁰

Те имат голям дял и в създаването на съвременното българско корабостроене. Още през септември 1944 г. в „Кораловаг“ бяха изпратени капитан III ранг Голденберг — инженер-корабостроител, инж. Внуков, инж. Фалтенберг, инж. Осипов и много други съветски специалисти по конструирането и строителството на различни кораби със задача спешно да възстановят дейността на завода. Под тяхното ръководство бяха подготвени способни наши специалисти по конструиране и строителство на различни кораби. Особено големи заслуги за създаването на традиции в борбата за високо качество на нашето корабостроене има инж. Осипов.¹²¹

¹¹⁶ Пак там.

¹¹⁷ Вж. ЦГАНХ СССР, ф. 8469, оп. 11, д. 63 и 65; Драгойчева, Ц., Данни за работата по прилагане на съветския опит у нас. С., 1960.

¹¹⁸ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 8, а. е. 142, л. 22.

¹¹⁹ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹²⁰ Воробьова, К. И., Экономическое сотрудничество Народной Республики Болгарии с Советским союзом. М., 1962, с. 103.

¹²¹ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

Много съветски специалисти работиха в българо-съветското дружество „Корбсо“. Под тяхното ръководство бяха решени основните проблеми на модернизацията и бързото развитие на нашето корабостроене. По инициативата и под ръководството на инж. В. П. Сергеев бе организирано Централно конструкторско бюро по корабостроене, което стана прещественик на днешния Научноизследователски и проектно-конструкторски институт по корабостроене.¹²²

Съветски специалисти проектираха Сухия док във Варна. Те участваха в неговото строителство и предадоха на нашите работници и специалисти опита и знанията си по докуването на корабите. През 1954 г. специалистът В. В. Бицински оказа техническа помощ за подобряване ремонта на корабите, която донесе на завода икономически ефект в размер на 400 000 лв. Той участва и в изработване идейния проект на Корабостроителния завод в Русе. През 1958 г. пак със съветска помощ нашите корабостроители усвоиха и производството на танкери с товароподемност 4000 т.¹²³

Успоредно с бързото развитие на социалистическата ни икономика растеше и потребността на страната от модерна корабостроителна промишленост за производството на многотонажни кораби. Това наложи пълната реконструкция на Корабостроителния и кораборемонтен завод „Г. Димитров“ във Варна. За изработване на проекта на реконструкцията към „Машелектропроект“ и „Транспроект“ бяха привлечени като постоянни консултанти група съветски специалисти начело с инж. Константин Шевченко. С тяхно участие успешно бяха построени новите цехове на завода — изградени бяха нови камери, стапелни площадки, краново стопанство. По този начин завод „Г. Димитров“ се превърна в един от най-модерните корабостроителни заводи в Европа.¹²⁴

От казаното следва изводът, че съветските специалисти имат огромен дял в създаването, техническото усъвършенстване и развитието на съвременната българска корабостроителна промишленост. Тяхната помощ беше еднакво важна както за проектирането, изграждането и технологическото усъвършенстване на корабостроителните предприятия, така също и за подготовката на многобройна армия от квалифицирани наши корабостроители — инженери, техници, работници. Сега тази армия е способна да решава най-сложни задачи в областта на корабостроенето на съвременен ниво. Благодарение на братската съветска помощ България от вносител на кораби се превърна в страна с модерно корабостроене, която получава поръчки и строи кораби включително и за високоразвити страни. През 1958 г. СССР се съгласи да помогне на България, в т. ч. и със специалисти за организиране в нейните машиностроителни предприятия производството на някои видове химически съоръжения и апаратури с оглед осигуряване вътрешните ѝ потребности и за износ

¹²² Дейността на „Корбсо“ разглеждаме в отделна статия.

¹²³ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹²⁴ Вж. *Джонев, А.*, Транспортът в НРБ и съветската научно-техническа подкрепа. — В: *Летопис на дружбата*, т. 3, С., 1972, с. 126.

в Съветския съюз и в други страни. Така се постави началото на специализирането на България в производството на определени видове съоръжения и апаратура за химическата промишленост.

Дотук приведените данни показват, че съветските специалисти участваха с труда, знанията и уменията си в проектирането, строителството, монтирането и пускането в експлоатация на новите машиностроителни предприятия на първата и втората петилетка. Няма подотрасъл на нашето машиностроене, който да не получи техническа помощ по линията на командироването на съветски специалисти. Тази помощ беше насочена както към усвояване производството на нови машини, съоръжения и апаратури, така и към подобряване организацията, технологията и конструкцията на остарелите машиностроителни производства, за издигането им на съвременен световно технико-икономическо ниво. Тя помагаше за реконструкцията и модернизацията на старите предприятия и за повишаване качеството на машиностроителната им продукция. Осигуряваше огромен ефект от икономия на конструкторски труд, скъсяване сроковете за усвояване производството на новите машини, съкращаване производствения процес, икономия на работна площ, намаляване разходите на материали и труд за единица машиностроителна продукция и т. н. Тази помощ има много голям дял в борбата за превръщането на НРБ от вносител в износител на редица типове и видове машини, за увеличаване на възможностите за ефективно участие в международното социалистическо разделение на труда по линията на разширяване и задълбочаване на специализирането и кооперирането на машиностроителното производство в рамките на СИВ. Така още тогава нашата страна успя в значителна степен да създаде и развие на съвременен ниво един от най-съществените елементи на материално-техническата база на социализма, който осигурява машинизирането и техническия прогрес на всички клонове на социалистическото стопанство.

* * *

Изключително голямо значение имаше *командироването на съветски специалисти за подпомагане изграждането и бързото развитие на нашата тежка химическа промишленост*. Те участваха в проектирането, строителството, монтажа, настройката и пускането в действие на нейните основни предприятия. Още през 1946 г. по молба на българското правителство Министерството на химическата промишленост на Съветския съюз командирова специалиста Иван Иванович Рябцев да ръководи работата по изследването и събирането на материали и данни за проектиране първенеца на тежката ни химия — Азотно-торовия завод в Димитровград.¹²⁵ На 25 декември с. г. Г. Димитров като министър-председател се обърна към министъра на външната търговия на СССР с молба да бъдат командирвани

¹²⁵ Советско-болгарские отношения 1944–1948 г. Документы и материалы. М., 1969, с. 269.

специалисти по суперфосфата, сярната киселина и содата, за да проучат условията за построяване на съответни заводи у нас и да направят изводи за техните системи и други технически детайли.¹²⁶

Съгласението между България и Съветския съюз от 23.VIII.1947 г. за доставката на кредит на промишлени съоръжения от СССР предвиждаше съветски специалисти да участвуват в провеждането на проучвателните работи, съставянето на проектните задания, техническите и работните проекти, на опитна инсталация за полукоксуване на въглища и на азотно-торов завод. Те трябваше да осъществяват техническото ръководство на монтажа и пускането на предприятията в експлоатация, запознаването на българските работници и специалисти с технологическите процеси на производството на синтетичен амоняк, разредена азотна киселина, амониева селитра, калциева селитра, сярна киселина, течно гориво от въглища и др.¹²⁷

В съответствие със сключените договори и допълнителното съглашение по монтажа от 5.I.1950 г. Съветският съюз пое задължението да извърши монтажа на всичките съоръжения на Химкомбината в Димитровград. За целта той създаде специална монтажна организация. Наред с монтажа тя контролираше и изработването на нестандартното обзавеждане на Ремонтно-механичния завод при комбината.¹²⁸ Още през лятото на с. г. пристигнаха първите съветски монтажници. От тях 14 души начело с инж. Щербак бяха от монтажната организация „Центроелектромонтаж“, а 30 души начело с инж. Исак Юсилевски — от монтажната организация „Союзпромонтаж“. Те започнаха монтажа на цеха за сярна киселина и изработването на нестандартното оборудване. В началото на 1951 г. пристигнаха още 30 специалисти от монтажната организация „Сталомонтаж“. Общо на Химкомбината работиха над 500 съветски специалисти.¹²⁹ Те изпълняваха своите задачи сръчно и с вещина.

В съгласението между България и Съветския съюз от 23.III.1947 г. се предвиждаше: съоръженията на Химкомбината да се доставят от 1949 до 1951 г.,¹³⁰ монтажът им да се извърши през 1952 г., а предприятието да влезе в експлоатация през 1953 г. Преломът в кооперирането на селското стопанство през 1949–1950 г. увеличи нуждите от изкуствени торове и наложи да се съкрати срокът на строителството. На 21.IV.1950 г. ЦК на БКП взе решение срокът за монтажа и предаването на АТЗ и на ТЕЦ „Марица 3“ в експлоатация да се съкрати с една година.¹³¹ Отправена бе молба до съветското правителство да съкрати сроковете за доставките и монтирането на съоръженията с оглед комбинатът да влезе в експлоатация през

¹²⁶ Пак там, с. 269–270.

¹²⁷ Пак там, с. 345–346.

¹²⁸ Иванов, Д., Първенецът. С., 1976, с. 55.

¹²⁹ Пак там, с. 67.

¹³⁰ Советско-българские отношения 1944–1948 г. Документы и материалы. М., 1969, с. 345.

¹³¹ ОДА Хасково, ф. 13, оп. 1, а. е. 105, л. 257.

ноември 1951 г. Съветското правителство посрещна молбата с пълно разбиране, което беше ярка проява на социалистически интернационализъм в действие.

За изпълнението на поставената задача работеше всеотдайно целият колектив на обекта. И съветските специалисти, и българските инженери и работници работеха с удвоени и утроени усилия. Въведоха се нови съветски методи и почини на ускорена работа. Веднага след изливане основите на корпусите на цеховете монтажниците тръгнаха след строителите и започваха монтажа на съоръженията. Ръководителят на съветските монтажници Сергей Ромашко и неговите помощници Юсилевски, Зродников, Жилък и др. даваха пример на нашите инженерно-технически кадри как трябва да се ръководят енергично и точно работниците, за да изпълнят поставените им задачи. Отличният заварчик Володя Безсонов обучаваше нашите младежи на окисженна заварка. Специалистът Гласков обучи първите оловопоялчици, Артемиев обучи първите футировчици, Еремиев и Шевченко оказаха решаваща помощ на монтажните бригади за срочното монтиране на цеха за сярна киселина.¹³²

Така под ръководството на опитните и щедри съветски специалисти израстваха десетки и стотици български специалисти монтажници. Това даде основание на съветския специалист Юсилевски да заяви: „Подпомогнати от нас, др. Гергов, Ганев, Флоров, Илиев, Велев и др. станаха добри специалисти. Ние спокойно им поверяваме и най-трудните обекти. . . Не жалихме и няма да жалим силите си да повишим тяхната квалификация, да подготвим всички работници.“¹³³ Нашите работници се възхищаваха и учеха от сръчността на монтажника Пивоваров, който за една седмица монтира 150 т апаратура,¹³⁴ от монтьора Еремиев и от шлосера Дядлов, от инж. Кулагин и от много други съветски специалисти.¹³⁵ Те се учеха и от Лидия Кодрявцева, която правеше заварките на 80-метровата кула на производство „200“.

Под ръководството на съветските монтажници работеха и нашите монтажници на всички обекти на завода — при ускорения монтаж на газгенераторния цех, на цеховете за азотна киселина, амониева селитра, обединения корпус и др. Голяма част от съоръженията, които се монтираха, бяха изработени в Ремонтно-механичния завод под ръководството на съветски специалисти. Монтажът на въглеобогатителната фабрика към завода беше извършен предимно от наши монтажници под ръководството на специалиста Жижерун.

С обединените усилия на нашите и на съветските специалисти към ноември 1951 г. монтажът на основната част от обектите на първия пусков срок беше завършен. Част от съветските специалисти заминаха за родината си, а други останаха до окончателното завършване на

¹³² Сталинец, 5.1.1950 г.

¹³³ Сталинец, 5.1.1951 г.

¹³⁴ Сталинец, 6.VII.1951 г.

¹³⁵ Сталинец, 10.II.1951 г.

монтажните работи през пролетта на 1952 г. Тогава пристигнаха нови 174 съветски специалисти-химици, за да осъществят пускането на комбината в пробна експлоатация.¹³⁶

Едновременно с монтажните работи остро се постави и проблемът за подготовката на експлоатационните кадри. Само за първия етап на експлоатацията на Комбината бяха необходими 415 инженери и техници, 980 производственици, 493 работници по поддържането и ремонта, 272 за спомагателните дейности и 195 административни и от други специалности работници.¹³⁷ Страната не притежаваше толкова квалифицирани инженери и технически кадри за пускането в експлоатация на този тогава най-крупен комбинат на химическата и промишленост. Строителството на неговите цехове, на въглеобогатителната фабрика и на електрическата централа трябваше да стане и школа за усвояването на нови професии. С помощта на съветските специалисти, които от сърце и душа предаваха своите умения, знания и опит, още до ноември 1952 г. бяха организирани 71 курса, семинари и школи по усвояване на различните професии.¹³⁸ Административното, партийното, профсъюзното и комсомолското ръководство разгърна огромна организационна и партийно-политическа работа по набирането на курсисти из средата на участниците в строителството и в монтажа на комбината. По този начин бяха подготвени първите 1700 наши инженери-техници, апаратчици, монтажници, електроженисти и други работници за усвояване новите производства на Химкомбината.¹³⁹ Специалистите Володя Безсонов и Димитрий Рязанцев обучиха близо 100 заварчици.¹⁴⁰ Под ръководството на съветските специалисти започнаха да функционират и курсове за повишаване квалификацията на работниците и на инженерно-техническия персонал.¹⁴¹

Всеки работник се старееше да овладее избраната от него професия и в най-кратко време да премине на самостоятелна работа. За високата резултатност от работата на съветските специалисти по подготовката на младите химици говори фактът, че още в ударните дни пред празника на труда през 1952 г. 80% от работниците на комбината преминаха на самостоятелна работа,¹⁴² а до ноември с. г. постъпиха 82 рационализаторски предложения. От тях 25 бяха внедрени с голям икономически ефект. През първата година от въвеждането му в действие комбинатът произведе повече изкуствени торове, отколкото използваното количество за десетилетието преди 9.IX.1944 г. Още тогава надпланово бяха произведени 3170 т торове и 1350 т киселини.¹⁴³

¹³⁶ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹³⁷ ЦДА на НРБ, ф. 47, оп. 12, а. е. 156, л. 76.

¹³⁸ Сталинец, 6.XI.1952 г.

¹³⁹ Вж. ЦГАНХ СССР, ф. 8115, оп. 3, д. 996, л. 46; Григоров, М. Нашите социалистически строежи. С., 1954, с. 15–16; Гаурилов, Ив. Цит. съч., с. 98.

¹⁴⁰ Димитровградска правда, 18 март 1958 г.

¹⁴¹ ЦДА на НРБ, ф. 166, оп. 1, а. е. 1102, л. 28–31 и 281.

¹⁴² Сталинец, 1.V.1952 г.

¹⁴³ Сталинец, 6.XI.1952 г.

По инициатива на специалистката Сухарьова през май и юни 1952 г. Заводският профкомитет проведе месец на обществения преглед на охраната на труда. Под нейно ръководство бяха създадени специални комисии, които изследваха всяко работно място за спазването на правилата на техническата безопасност, и бяха взети мерки за отстраняване на констатираните нередности.¹⁴⁴

За изключителен принос в строителството и в монтажа на Химкомбината и на ТЕЦ „Марица 3“ с указ на Президиума на Народното събрание на НРБ от 5 ноември 1951 г. бяха наградени 88 съветски работници, инженери и техници: 5 души — с орден „9-ти септември“, 9 — с орден „Червено знаме на труда“, 74 — с „Народен орден на труда“.¹⁴⁵

Голям е приносът на съветските специалисти и за разширяване на Химкомбината. Особено ценна беше помощта им за изграждането на Завода за суперфосфат. Неговият проект бе изработен от проектанти на „Заводпроект“ под ръководството на инженерите Иванов и Кузяк от Химкомбината в гр. Возкресенск.¹⁴⁶ Монтажът му беше осъществен от бригадата на Любен Бойнов под ръководството на опитния Феликс Малецки.¹⁴⁷ Пускането на завода в експлоатация стана с помощта на Ив. Е. Романенко и М. А. Свистовичниче, които научиха нашите работници да произвеждат суперфосфатни торове, да използват машините и съоръженията изключително ефективно.¹⁴⁸ Химкомбинатът получи и друга помощ. Така например Руковский помогна на колектива в борбата с корозията на съоръженията, чийто икономически ефект се изчисляваше тогава на 1 000 000 лв.¹⁴⁹ През 1957 г. пристигна нова група специалисти, която даде указания за отстраняване на възникналата неудовлетворителност в работата на Комбината.¹⁵⁰ Приведените факти налагат извода, че той във всяко отношение е рожба на животворната българо-съветска дружба.

Съветските специалисти участваха и в изграждането на втория основен завод на тежката ни химия — Содовия завод „Карл Маркс“ край Девня. Имайки предвид, че индустриализацията на страната многократно ще увеличи потребностите ѝ от сода, още през 1946 г. министър-председателят Г. Димитров се обърна към съветското правителство с искане да изпрати у нас специалисти за проучване условията за построяването на содов завод.¹⁵¹ С Постановление № 32 на МС от 30.VI.1948 г. беше учредено предприятието „Държавен содов завод“ — с. Река Девня.¹⁵² Съветският съюз пое задължение да окаже техническа помощ за изграждането му. През март и април

¹⁴⁴ Сталинец, 17.V.1952 г.

¹⁴⁵ Работническо дело, 18 ноември 1951 г.; Правда, 16 ноември 1951 г.

¹⁴⁶ Иванов, Д., цит. съч., с. 175.

¹⁴⁷ Димитровградска правда, 18 март 1958 г.

¹⁴⁸ Иванов, М., Роден суперфосфат. С., 1957, с. 47.

¹⁴⁹ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹⁵⁰ ЦДА на НРБ, ф. 473, оп. 2, а. е. 21, л. 20.

¹⁵¹ Советско-българские отношения 1944–1948 г. . . . , с. 269–270.

¹⁵² ОДА Варна, ф. 172, оп. 1, а. е. 4, л. 2–3.

1949 г. инженерите А. Кирков и Е. Пападопуло проучиха на място площадката на бъдещия завод, за да съберат данни за проектирането му.¹⁵³ За целта на 29 април 1949 г. бе подписан специален договор.

Строителството на завода започна през 1951 г. Съветските специалисти започнаха да пристигат през 1952 г. след полагане основите на цеха за калцинирана сода. Двадесет и двама висококвалифицирани инженери отдадоха труда, знанията и уменията си за изграждането на тази нова рожба на българо-съветската дружба с високото съзнание, че изпълняват своя интернационален социалистически дълг.¹⁵⁴

По-късно проблем в работата на завода стана недостигът на разсол. Старият галериен начин на добиването му беше нископроизводителен и той трябваше да се замени с по-високопроизводителен. Този сложен проблем беше решен от инженер-геолога Павел Степанович Бабко. По негова идея в солната мина беше въведен хидрокопният метод за получаване на солен разтвор. Той даде годишна икономия на труд, съоръжения и електроенергия в размер на 3 500 000 лв. и осигури добиването на солен разтвор в количества, които бяха достатъчни за неколкосткратно увеличаване производството на завода.¹⁵⁵ За тези заслуги Павел С. Бабко бе награден от нашето правителство с орден „Георги Димитров“.

През 1952 г. гл. инж. Евгений Н. Тряпицин, инженер-технологът А. А. Алексеев, отговорникът по монтажа инж. Фьодор Клубоков и др. активно участваха в изграждането на Целулозния завод „Ст. Кираджиев“.¹⁵⁶ Освен това те оказаха на заводското ръководство ценна помощ за организиране квалификационен курс, в който 86 млади работници и работнички усвоиха технологията на целулозното производство.¹⁵⁷

Талантът, знанията и безценният опит на съветските учени, инженери, монтажници, технолози и други специалисти бяха използвани и за изграждането на Комбината за антибиотици в Разград, който стана първата рожба на българо-съветската дружба в Лудогорието и първият комбинат на живота на Балканите. С протокола от 29 януари 1952 г. за оказване техническа помощ от СССР на НРБ в строителството на Пеницилиновия завод беше договорено, че освен проектирането и доставката на машини Съветският съюз щеше да окаже техническа помощ и с изпращането на специалисти за извършване на проучвателните работи, шевмонтажа и пускането на завода в експлоатация през 1953–1954 г.¹⁵⁸

¹⁵³ Пак там, а. е. 5, л. 3, 4 и 6.

¹⁵⁴ Вж. пак там, оп. 7, а. е. 7, л. 24, 31; а. е. 8, л. 4; ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 127, л. 47–48; оп. 5, а. е. 76, л. 91.

¹⁵⁵ Пак там; *Горанов, П. Ст.*, Икономическата помощ, оказана от Съветския съюз за развитието на нашето народно стопанство. — Истор. преглед, 1959, № 4, с. 87.

¹⁵⁶ Отечествон глас, 6 ноември 1952 г.; Българо-съветска дружба, 1952, № 8, с. 34–35.

¹⁵⁷ Отечествон глас, 30 ноември 1952 г.

¹⁵⁸ Българо-съветски отношения 1948–1970. . . . с. 63–64.

Заводът за антибиотици беше проектиран от специалисти на „Гиипромедпром“ и „Главфармпроект“ в Москва под ръководството на Евгений Рудолфович Валашек. Строителството, монтажът и пускането на цеховете в експлоатация стана с участието на 30 съветски монтажници, техници, миколози, инженер-химици с ръководител Иван Михайлович Танченко от Киевския завод за антибиотици.¹⁵⁹ Инженер Владимир Кондратиев от Московския завод за антибиотици ръководеше пускането на основния цех в експлоатация. Електроинженерът Иван Иванов ръководеше монтажа на електросъоръженията. Моонтажът на котелния цех бе извършен под ръководството на специалиста Силантиев.¹⁶⁰

Особено ценна беше помощта, оказана от началника на медицинската промишленост на СССР Анастасия Петровна Гришакова. Въпреки големите си служебни ангажименти и грижи, тя намери време да помага на заводския колектив още в първите му стъпки. Почти всяка година А. П. Гришакова посещаваше завода и с редовна телефонна и писмена връзка оказваше конкретна помощ на колектива за внедряване новостите в производството на антибиотици. През 1956 г. под нейно ръководство в продължение на 20 дни нашите специалисти успяха да усвоят и да внедрят производството на биомедицина. С нейна помощ беше внедрена и термокоагулацията на натриевия разтвор на пемницилина. По този начин добивът му беше увеличен с 10–15%. Това доведе на завода стотици хиляди левове годишна икономия.¹⁶¹ А. П. Гришакова отхвърли предложението за увеличаване броя на кадрите, предлагайки ефективна работа с малък висококвалифициран колектив, обучен в производството на антибиотици.¹⁶² С нейна помощ беше изоставена употребата на хлороформ на третия стадий на химическото пречистване на антибиотичите.¹⁶³ Заводът потърси помощта ѝ и за усвояване производството на ауреомицин.¹⁶⁴

Ценна помощ оказа и Лариса Николаевна за решаване на някои проблеми относно производството на биомедицина.¹⁶⁵ В продължение на една година тя обучи нашите специалисти в селекцията на антибиотичите. Дотогава посевният материал се внасяше от СССР.¹⁶⁶ Четирима специалисти под ръководството на Дмитрий Иванович Шведов в продължение на два месеца оказваха помощ на завода за усвояване производството на стрептомицина.¹⁶⁷

Под ръководството на главния механик Всеволод Павлишин бяха внедрени различни технически рационализации. През 1958 г. заради техническата си рационализация „пасивиране корозията в разсола“ той бе награден от Министерството на народното здраве на НРБ.

¹⁵⁹ ОДА Разград, ф. 662, а. е. 10, л. 11.

¹⁶⁰ Заводът на живота. — В: Брат за брата. С., 1974, с. 132.

¹⁶¹ ОДА Разград, ф. 662, а. е. 10, л. 11.

¹⁶² Пак там, ф. 398, оп. 2, а. е. 9, л. 47.

¹⁶³ Пак там, а. е. 298, л. 17.

¹⁶⁴ Пак там, а. е. 9, л. 52.

¹⁶⁵ Пак там, л. 57.

¹⁶⁶ Пак там, ф. 662, а. е. 10, л. 11.

¹⁶⁷ Пак там.

Благодарение на висококвалифицираната помощ след няколко разширения Пеницилиновият завод в Разград се превърна в модерен и много рентабилен Комбинат за антибиотици. Неговата висококачествена продукция е търсена и се изнася в много страни на света.

Големи са заслугите на съветските специалисти и за развитието на други наши химикофармацевтични производства. Така например през 1952 г. двама специалисти в продължение на 6 месеца оказваха помощ на българските фармацевтични заводи за усвояване производството на различни лекарства.¹⁶⁸ През 1953 г. чрез Българо-съветската комисия за научно-техническо сътрудничество управление Медицинско производство при Министерството на народното здраве поиска помощ от трима съветски специалисти в химикофармацевтичното производство, производството на органопрепарати и др.¹⁶⁹ През същата година Олга Георгиевна Егупова запозна специалистите в Химикофармацевтичния завод в София с опита си в производството на амидофен в лабораторни условия. Това позволи на завода да изгради цех за производството на амидофен и аналгин.¹⁷⁰

На 25 май 1958 г. в Москва беше подписан протокол за взаимни доставки на стоки между НРБ и СССР през 1961–1965 г. Наред с доставката на комплектни предприятия Съветският съюз се съгласи да окаже техническа помощ на страната ни в проектирането, монтажа и пускането в експлоатация на цехове за производството на карбамид, диетиленгликол, карбамидно лепило, формалин и на нефтопреработвателен завод за преработка за 1 000 000 т нефт годишно с възможност за разширяването му.¹⁷¹

През 1954 г. съветски специалист бе командирован у нас, за да окаже помощ при производството на безопасни експлозиви. Въз основа на неговите предложения през ноември с. г. Министерският съвет прие постановление за преустройството на фабриките за безопасни експлозиви и за внедряване на по-ефективна технология за тяхното производство.¹⁷² Друг специалист бе поканен да посети страната през 1956–1957 г., за да ни помогне за организиране производството на сулфитна целулоза.¹⁷³

От изложените факти следва заключението, че съветските специалисти имат решаващ дял в създаването и бързото развитие на химическата ни промишленост. С тяхна помощ през разглеждания период бяха построени и пуснати в експлоатация най-големите химически комбинати, които станаха основните предприятия на тежката ни химия и имаха решаваща роля за химизацията на народното стопанство. Наред с това те помогнаха за усвояването на нови технологии и нови производства в съществуващите химически предприятия.

¹⁶⁸ Вж. ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 5, а. е. 76, л. 95.

¹⁶⁹ Пак там, а. е. 81, л. 131.

¹⁷⁰ Гаврилов, *Ив.*, цит. съч., с. 100.

¹⁷¹ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹⁷² ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 8, а. е. 147, л. 106.

¹⁷³ Пак там, оп. 9, а. е. 128, л. 22.

* * *

Електротехническата промишленост също е задължена за съзидването и развитието си на съветските специалисти. По време на пребиваването им у нас под тяхно ръководство бяха обучени първите инженерни и изпълнителски кадри в този отрасъл. Общо за 4851 часа 31 специалисти предаваха знанията и уменията си за решаването на 28 теми в областта на електротехническата ни промишленост. По този начин тя усвои производството на взривобезопасни и кранови електродвигатели, на различни серии хидрогенератори, трифазни трансформатори и др. Усвоявайки тази помощ, нашите специалисти се научиха да проектират и изработват мощни генератори, като тези на ВЕЦ „Белмекен“, ТЕЦ „Девня“, ВЕЦ „Сестримо“ и др.¹⁷⁴

Още през първата петилетка група съветски специалисти начело със специалист-технолога Серьогин продължително време помага на Силнотоквия завод „В. Коларов“ в София. Заводските конструктори получиха голяма помощ от директора на Научноизследователския общосъюзен институт по трансформаторостроене инж. Воеводин, а също и от инженерите на Запорожския трансформаторен завод Жгутото, Бас, Романченко, Сорока и Сешченко, от главния технолог на този завод инж. Яковски и от неговия заместник инж. Калинченко. По този начин беше подобрена организацията на производството и беше усвоена по-ефективна технология.¹⁷⁵ Филатов и Кизимов помогнаха за усвояването на серия взривобезопасни електродвигатели. През 1956 г. Милица Степанова в продължение на 6 месеца помагаше на заводския колектив да усвои производството на взривобезопасна апаратура, която бе много необходима за електрификацията на народното стопанство.¹⁷⁶

Ценна и значима помощ получихме при проектирането и пускането в действие на Слаботоквия завод „Кл. Ворошилов“ и при подготовката на кадри за конструиране и производство на радиоприемници, съобщителна техника, електроизмервателна, електромедицинска и друга електроапаратура. По указания на инженерите Коковкин и Щербаков от завод „ВЕФ“ гр. Рига през 1952–1960 г. бяха направени редица подобрения в организацията и технологията на радиопроизводството. Инж. Папин помогна много за повишаване квалификацията на радиоработниците и за подобряване организацията и технологията на производството на Завода за високоговорители в Благоевград. Под негово ръководство беше изработен полуавтомат за отливане на мембрани. Така решително беше подоброено качеството на произвежданите високоговорители.¹⁷⁷ Друг специалист оказва много

¹⁷⁴ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 5, а. е. 76, л. 91; а. е. 64, л. 54; също по Данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹⁷⁵ *Тончев, А., Николов, С., Мачков, И., Пионер на родната силнотоквова промишленост* С., 1964, с. 35–36.

¹⁷⁶ Вж. пак там, с. 40 и 64.

¹⁷⁷ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 5, а. е. 76, л. 91; а. е. 64, л. 54 и по Данни на КИНТС при МС на НРБ.

ценна помощ на Обединение „Елпром“ за подобряване организацията на производството в предприятията му.¹⁷⁸

През 1956 г. получихме подобна помощ и по усвояване технологията на производството на опушени съпротивления, потенциометри, слюдени съпротивления, слюдени блокови кондензатори. Дотогава у нас не се произвеждаха кондензатори.¹⁷⁹ Следващата година по покана на Министерството на електрификацията пристигна специалист, който на място даде указания по извършване основни ремонти на турбини.¹⁸⁰

Съветски специалисти участваха в проектирането, строителството, монтажа и пускането в експлоатация на Електропорцелановия завод в гр. Николаево. Те имат дял и в неговото разширяване и реконструкция. Под тяхното непосредствено ръководство бяха обучени и кадрите за усвояване експлоатацията на завода. Много ценно значение имаше и допълнителната техническа помощ, която те оказаха на заводския колектив за намаляване на брака и подобряване качеството на заводската продукция. Благодарение на придобитото с тяхна помощ от работниците професионално майсторство сега заводът задоволява нуждите на страната от висококачествени порцеланови електроизолатори и отделя значително количество от тях за износ.

* * *

Значителен е дялът на съветските специалисти и в развитието и модернизирването на леката ни промишленост. След национализацията на индустрията с тяхна помощ започна внедряването на съветския опит по организацията на производството, нормирането на труда, планирането на производствената дейност на предприятията и др. Голямото значение на тази помощ се определяше от обстоятелството, че ние тогава още няхахме достатъчен и проверен собствен опит в организацията и ръководенето на едро социалистическо промишлено производство.

Съветските специалисти много помогнаха за повишаване квалификацията на кадрите в различните отрасли на леката промишленост. С тяхно съдействие бяха усвоени нови, по-ефективни технологии и производства, по-ефективни методи за повишаване производителността на машините и съоръженията.

Ценна помощ бе оказана и на дървообработващата промишленост. Така например по решение на втората сесия на Българо-съветската комисия за научно-техническо сътрудничество у нас бяха командирани специалисти, които помогнаха за подобряване шперлатното производство и дъскорязането. Под тяхно ръководство беше внедрено ново шперлатно лепило, което повиши производителността на

¹⁷⁸ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 162, л. 173.

¹⁷⁹ Пак там, оп. 9, а. е. 139, л. 226.

¹⁸⁰ Пак там, а. е. 128, л. 22.

шперплатните фабрики с 30%, значително подобри качеството на шперплата. Това донесе годишна икономия в размер на 80 000 лв.¹⁸¹

По решение на третата сесия на същата комисия през 1953 г. у нас пристигна Н. М. Агаев. Той изработи инструкция за използване на гатерите, чието внедряване повиши производителността им с 55%. Агаев помогна за подобряване технологията на дървообработващите предприятия и за повишаване квалификацията на инженерно-техническия персонал. Внедряването на набелязаните от него мероприятия донесе икономически ефект в размер на 120 000 лв.¹⁸² На шперплатните фабрики много ценна помощ оказа инж. Петров. Под негово ръководство бяха разработени технологическите процеси на шперплатовите цехове в ДИП „Места“ при гара Симитли, ДИП „Димо Хаджидимов“ в Благоевград, ДИП „Х. Абаджиев“ в Тетевен, инструкции за производството на шперплат по сух-горещ начин и инструкции за изработване на шперплатни лепила, които бяха изпратени на шперплатните фабрики за изпълнение. Инж. Петров разработи и схеми за механизизиране транспорта на фурнирите от цеховете към мястото за просъхване. Икономическият ефект от помощта, която той оказа на нашите дървообработващи предприятия, възлезе на 1 000 000 лв.¹⁸³

Смело може да се каже, че съветските специалисти помогнаха да се модернизира дървообработващата ни промишленост, да се подобри качеството на нейната продукция и да се повиши рентабилността на предприятията ѝ.

Много голям беше делът им и в модернизирането на текстилната промишленост — един от най-старите отрасли на нашата промишленост. Те помогнаха за квалификацията на кадри за усвояване на различни нови видове и десени текстилни производства и особено за производството на текстилни произведения от синтетични материали. Тяхната помощ беше насочена главно към подобряване квалификацията на специалистите и работниците от апретирането и боядисването на вълнени и памучни тъкани, по преработката на синтетични влакна и на тяхна смес с други компоненти, по производството на тъкани и трикотажни изделия от изкуствена коприна, по боядисване на тъкани от синтетични влакна или смес, по изработване на камгарни и щрайгарни платове в смес от вълна и целволе, по производството на шевни конци от химически влакна и др. Под непосредственото ръководство на командировани у нас съветски специалисти бяха обучени кадри за работа със съвременните автоматични тъкачни станове, със съветски рингови щрайгарни предачни машини, с пневморاپирни станове и др. Те помогнаха за създаване научна поточна организация на производството и за постигане висока производителност на труда в текстилната промишленост. С тяхно съдействие бяха усвоени нови технологии на химическа обработка на текстилните материали.

¹⁸¹ Пак там, оп. 6, а. е. 122, л. 320.

¹⁸² Пак там, а. е. 122, л. 320; а. е. 138, л. 119.

¹⁸³ Пак там, а. е. 138, л. 119-120.

В Държавното текстилно предприятие „Г. Димитров“ в София през 1951 и 1952 г. четирима специалисти възстановиха графичния отдел. Те обучиха 15 работници и специалисти да гравират цилиндри за десениране на тъкани. Дотогава изхабените цилиндри се изпращаха за гравирание в чужбина или се бракуваха. Благодарение на това внедрение още през 1953 г. графичният отдел гравира 300 броя цилиндри, с което икономиса на държавата около 1 500 000 лв. валута.¹⁸⁴ Друг специалист в продължение на 7 месеца помага на същото предприятие за реконструкцията на апретурно-бояджийския цех по най-нова съветска технология. Под негово ръководство и указания бяха изработени нови машини за избелване и боядисване на тъканите, което донесе на страната значителна икономия на валута. Капацитетът на цеха се увеличи 2 пъти без допълнителни капиталовложения. Наред с това бе премахната възможността от повреждане на тъканите при боядисването им. Значително бе облекчен трудът на работниците и се повиши неговата производителност. Общият икономически ефект на предприятията на текстилната промишленост от техническата помощ, която им оказва този специалист, се изчислява на милиони левове.¹⁸⁵

Шивашката промишленост получи помощ от съветски специалисти по усвояване научната организация на разкрояване на материалите и по подготовка на кадрите по поддържането, ремонта и експлоатацията на доставяната нова шивашка техника.¹⁸⁶ С тяхно съдействие се внедри нова организация на производството на мъжки, дамски и детски облекла.

Кожаро-кожухарската промишленост получи подобна помощ по усвояване научна организация на производството, по-рационално използване на кожите, а също и по внедряване механизацията, поточните линии и автоматизацията при производството на микропорести гуми.

С помощта на съветски специалисти тютюневата промишленост внедри заводската ферментация на тютюна, която е много по-кратка и по-ефективна от прилаганата дотогава. От 1951 до 1957 г. от извънсезонно ферментиране по тази технология на 280 000 т тютюн бяха реализирани 5 376 000 лв. икономия.¹⁸⁷

Специалистите Аглабалянц, Журавльов, Брусилев и други помогнаха на заводите на „Винпром“ да построят цехове, да подготвят кадри и да усвоят производството на шампански вина, винен дестилат, винен коняк и различни десертни вина, които преди не произвеждахме, а сега изнасяме и в чужбина и получаваме срещу тях ценна валута. Само от помощта, която специалистът Гелашвили оказва за

¹⁸⁴ ЦДА на НРБ, ф. 130, оп. 6, а. е. 125, л. 175; а. е. 134, л. 92; а. е. 138, л. 115.

¹⁸⁵ Пак там, а. е. 138, л. 115-116.

¹⁸⁶ По данни на КИНТС при МС на НРБ.

¹⁸⁷ Вж. Горанов, П. Ст., Икономическата помощ, оказана от Съветския съюз за развитието на нашето народно стопанство. — Истор. преглед, 1959, № 4, с. 87.

подобряване технологията на конячното производство, беше реализиран годишен икономически ефект в размер на 8 000 000 лв.¹⁸⁸

Когато се постави остро въпросът за създаването на фуражна промишленост за осигуряване бързо развитие на социалистическото животновъдство, нашето правителство отново потърси помощта на СССР. В края на 1948 г. от там пристигнаха инж. Матвей Мертешов и геодезистът Иван Ив. Степанович, за да проучат подходяща площадка за построяването на новия фуражен комбинат у нас. С тяхна помощ се уточни, че най-подходяща е площадката край с. Долна Митрополия в близост до Захарния комбинат. Идеияният проект на комбината бе изработен в Държавния институт по проектиране „Месомлечна промишленост“ в гр. Москва. Същата организация изготви и работния проект под ръководството на гл. инж. Шверцапел. Монтажът на съоръженията се извърши с помощта на шевмонтажната група от СССР с ръководител инж. Мертешов.

Съветските специалисти имат определена заслуга и за модернизирането на стъкларската ни промишленост. С тяхна помощ бяха внедрени следните нововъведения: течно гориво в стъкларските пещи, производството на тъкани от стъклено предилно влакно, производството на закалено стъкло, механизацията и автоматизацията на производството на плоско стъкло. С помощта на инженерите Гущеров, Кулев и Степанов ДИП „Ст. Ив. Пеев“ усвои изработването на домакински стъкларски изделия чрез специални уреди. Този нов метод облекчи труда на работниците, намали брака, повиши качеството на изделията, увеличи производителността на труда и осигури по-бързото обучение на новите кадри. Особено положително бе, че с него се премахнаха редица професионални заболявания на стъкларските работници. Съветска помощ получи и фаянсовото производство.

И така отраслите на леката промишленост също получиха разнообразна техническа помощ от страна на съветските специалисти. За разлика от тежката индустрия тук помощта беше насочена не толкова към строителството на нови предприятия, а главно към модернизиране на съществуващите, подобряване организацията на производството, въвеждане на нови методи и авангардни технологии, разнообразяване асортимента на изделията и т. н. Тази особеност се обуславяше от обстоятелството, че отраслите на леката индустрия се развиха още в капиталистическа България, но предприятията имаха остаряла техника и технологии и ниска рентабилност. След социалистическата им национализация народната власт трябваше да повиши тяхната рентабилност, да разнообрази продукцията им, да повиши нейното качество, да намали себестойността ѝ по пътя на реконструкцията и модернизацията на предприятията, обновяване на техниката и технологиите, въвеждане на социалистически методи на организация и ръководство.

¹⁸⁸ По данни на КИНТС при МС на НРБ. Справка относно научно-техническо сътрудничество между НР България и Съветския съюз. Приложение № 4, с. 2.

* * *

Дотук приведените факти говорят за огромния принос на съветските специалисти за по-бързото и по-успешно осъществяване на социалистическата ни индустриализация в етапа на изграждане основите на социализма. На Съветския съюз се падаше основната част от оказаната ни такава помощ от социалистическите страни. Съветското участие бе най-голямо по количество на изпратени специалисти и най-мощно по броя на обектите, на които бе оказана техническа помощ. То беше реализирано в изграждането на решаващите за социалистическата ни индустриализация обекти. Този приоритет на съветските специалисти е съвсем естествен. Той произхожда от факта, че СССР е най-голямата и най-развитата социалистическа страна с най-голям потенциал във всяко отношение. Той има универсален опит и челни постижения във всички направления на социалистическата индустриализация, от които могат и трябва да се учат другите страни.

Участието на съветски специалисти в социалистическата ни индустриализация има всеобхватен, универсален характер. То се констатира във всички съществени индустриални отрасли и производства, но беше насочено преди всичко към бързото развитие на основните клонове на тежката индустрия: енергетиката, рудодобива, машиностроенето, тежката химия. Най-голям и решаващ беше приносът им за изграждането на основните обекти на първата и втората петилетка, които дадоха тогавашния индустриален облик на нашата страна. Тяхното участие в изграждането на тези предприятия започваше от събирането и проучването на изходните данни, минаваше през проектирането, строителството и монтажа, настройката и пускането им в експлоатация. То обхващаше също изясняването на технологията, организацията, планирането и ръководенето на производството. Във всички тези дейности то беше важно условие и могъщ фактор за успехите на нашите специалисти и работници.

Съветските специалисти участваха в разширенията, реконструкциите и модернизациите на съществуващите предприятия. Те оказаха ценна техническа помощ за усвояване доставяната от Съветския съюз научно-техническа документация, за подобряване организацията и качеството на производството, за повишаване производителността на труда и намаляване себестойността на продукцията, за подобряване трудовите условия в предприятията по линията на механизацията на производствените процеси и въвеждането на авангардни технологии.

Във връзка с казаното констатираме, че участието на съветски специалисти в социалистическата ни индустриализация тогава се осъществяваше по две линии или по два начина. Първо, участие в изграждането и пускането в действие на нови промишлени предприятия, планирани в петгодишните народностопански планове и, второ, участие в решаването на сложни проблеми на действащите предприятия по усвояването на нови технологии, нови производства, по-ефективна организация на труда, въвеждането на поточност, автоматизация и

други процеси на модернизация. Участието по първия начин се уреждаше чрез сключването на специални договори между България и Съветския съюз за доставката на промишлени предприятия и оказването на техническа помощ за тяхното изграждане. Участието по втория начин се планираше и осъществяваше чрез дейността на Българо-съветската комисия за научно-техническо сътрудничество.

Наред с горното анализът на фактите за участието на съветските специалисти в социалистическата ни индустриализация показва, че то не се изчерпваше само с вложения труд, умения и знания за решаването на проблемите, за които те бяха командирани — проектиране, монтаж, настройка на доставените ни от СССР машини и инсталации, пускането им в експлоатация и други от този род. За социалистическата индустриализация на нашата страна не по-малко значение имаше и непосредствената тяхна помощ за подготовката и повишаване квалификацията на необходимата многохилядна армия от ръководни и изпълнителски промишлени кадри. Работещите заедно с тях придобиха огромни знания, умения и опит в съвременните индустриални производства. Те станаха способни да проектират и конструират, да строят и експлоатират модерни и сложни съвременни машини, съоръжения, апаратури и цели заводи, да усвояват и създават хиляди нови високоефективни технологически процеси, да повишават качеството на индустриалните производства до равнището на най-добрите световни образци. По този начин се повишиха организацията и производителността на труда, ускориха се икономическото и културното развитие на страната.

Анализът на проучените факти налага извода, че Съветският съюз изпраща у нас най-добрите и най-квалифицираните си кадри, които познават и умеят да прилагат най-новите постижения на науката и техниката в своята професия. Поради това тяхната помощ имаше огромен ефект. Тя донесе на страната ни милиони левове икономии от спиране вноса и от реализиране износ на нови стоки, от намаляване разходите на труд, време и материали за единица продукция и т. н.

Широкото участие на съветските специалисти в социалистическата ни индустриализация допринесе изключително много за ускоряване нейните темпове. То ни спести много време и средства, предотврати много лутания и грешки.

Взаимното командироване на специалисти тогава не се извършваше на паритетни начала. Съветските специалисти се командироваха у нас предимно за да оказват техническа помощ. Незначителен беше броят на пристигащите, за да получат такава помощ, да усвоят наш опит. Следователно командироването на специалисти беше една широко използвана и много ефективна форма на оказваната научно-техническа помощ от Съветския съюз на нашата страна за нейната бърза и успешна социалистическа индустриализация. Оттук се налага изводът, че взаимното командироване на специалисти беше една от основните форми на научно-техническото им сътрудничество.

Когато оценяваме огромния ефект от участието на съветски специалисти в социалистическата ни индустриализация, трябва да

имаме предвид и факта, че той не се изчерпва само с икономическите и техническите показатели. Той има и други не по-маловажни стойностни измерения. Става дума за това, че в съвместно изживените дни на напрегнат труд, на големи тревоги пред сложността на задачите и на още по-големи радости от постигнатите успехи между съветските и нашите специалисти и работници се установиха сърдечни дружески отношения и връзки на делова професионална и приятелска основа. Тези връзки оставиха трайна диря в техните сърца. За тези съветски специалисти България стана втора родина. Те пропагандират сред своите близки и познати нейните природни красоти, сърдечността, гостоприемството, трудолюбието, любознателността и способността на трудовете ѝ хора. Много съветски специалисти след завръщането си в родината установиха дългогодишна кореспонденция с българските си приятели. Те се интересуват от по-нататъшното развитие на предприятията, в които са работили, мислят за тях, радват се на успехите им, споделят трудностите им, продължават да ги осведомяват за новостите в развитието на отделните производства.

Освен професионалното практическо значение тези отношения имат голямо значение и за по-нататъшното взаимно опознаване и сближаване на народите на двете братски социалистически страни. Огромното положително значение на тези връзки не може да се измери с икономически показатели. За него говорят многобройните писма и изказвания на много съветски и наши специалисти и работници. Така участието на съветските специалисти в социалистическото строителство на България способствува за разширяване, задълбочаване, укрепване и процъфтяване на исторически възникналата и станала традиционна и животворна дружба между българския народ и народите на СССР.

Помощта, оказана от съветските специалисти за социалистическата ни индустриализация, е една от многото прояви на социалистическия интернационализъм, който лежи в основата на българо-съветското сътрудничество. Тя е един красноречив пример на „социалистически интернационализъм в действие“.

УЧАСТИЕ СОВЕТСКИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ БОЛГАРИИ В 1949-1958 ГГ.

Петр С. Горанов

Резюме

В данной монографии на основе богатого документального материала рассказывается об участии советских специалистов в преодолении труднейшего для НРБ периода социалистической индустриализации, когда началось широкое строительство материально-технической базы социализма. Доказывается, что наибольший вклад в эту форму сотрудничества Болгарии с социалистическими странами внес СССР. Участие советских специалистов в индустриализации нашей страны прослеживается по отраслям. Отмечается его универсальный характер и подчеркивается его преимущественная направленность на решающие отрасли тяжелой промышленности. Раскрывается, что оно осуществляется по двум линиям: во-первых, в соответствии с договорами об оказании СССР технической и другой помощи при строительстве новых промышленных предприятий в НРБ и, во-вторых, по решению Болгаро-советской комиссии по научно-техническому сотрудничеству. В первом случае они участвовали в проектировании, монтаже и пуске в эксплуатацию новых промышленных предприятий, а, во втором, помогали модернизировать производство существующих предприятий.

В монографии указывается, что значение советских специалистов для социалистической индустриализации НРБ не исчерпывалось лишь вложенным ими трудом, умением и опытом в деле решения различных проблем предприятий, к которым они были откомандированы. Не менее важной была их деятельность, направленная на подготовку и получение квалификации болгарскими руководящими и исполнительскими промышленными кадрами. Посредством конкретных данных раскрывается эффект деятельности советских специалистов в НРБ. Доказывается, что тогда эта форма сотрудничества была намного выгоднее для Болгарии, чем для Советского Союза.

LA PARTICIPATION DE SPECIALISTES SOVIÉTIQUES À
L'INDUSTRIALISATION SOCIALISTE EN BULGARIE 1949-1958

Petar Goranov

Résumé

Dans l'étude présente à la base d'un matériel documentaire riche est révélé la participation de spécialistes soviétiques pendant la période la plus dure de l'industrialisation socialiste de la République Populaire de Bulgarie, la période quand la construction intensive de la base matérielle et technique du socialisme commença. On y prouve que l'URSS a eu la part la plus importante dans cette forme de collaboration entre la Bulgarie et les pays socialistes. La participation de spécialistes soviétiques à notre industrialisation est examinée par branches. On met en évidence son caractère universel tout en soulignant son orientation prédominante vers les branches déterminantes de l'industrie lourde. On révèle qu'elle se réalise dans deux directions: premièrement par les traités selon lesquels l'URSS porte technique et autre secours à la Bulgarie pour la construction d'entreprises industrielles nouvelles. Deuxièmement par les décisions de la commission bulgare-soviétique pour la collaboration scientifique et technique. Dans le premier cas ils prenaient part dans la projection, le montage et la mise en exploitation de nouvelles entreprises industrielles, et dans le deuxième cas ils aidaient la modernisation de la production des entreprises existantes.

Dans l'étude est montré que la signification des spécialistes soviétiques pour l'industrialisation socialiste de la République Populaire de Bulgarie ne se limitait pas avec le travail, l'expérience et les connaissances pour la résolution de différents problèmes des entreprises où ils étaient envoyés en mission. Leur activité orientée vers la préparation et la qualification de cadres dirigeants et exécuteurs pour l'industrie en Bulgarie n'était pas moins importante. A l'aide de données concrètes est révélé l'effet de l'activité des spécialistes soviétiques dans notre pays. On prouve que cette forme de collaboration était beaucoup plus avantageuse pour la Bulgarie que pour l'Union Soviétique.

	ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“	
Том XXII, кн. 3	Факултет за история	1985
	TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ DE „CYRILIE ET MÉTHODE“ DE V. TIRNOVO	
Tome XXII, livre 3	Faculté d'histoire	1985

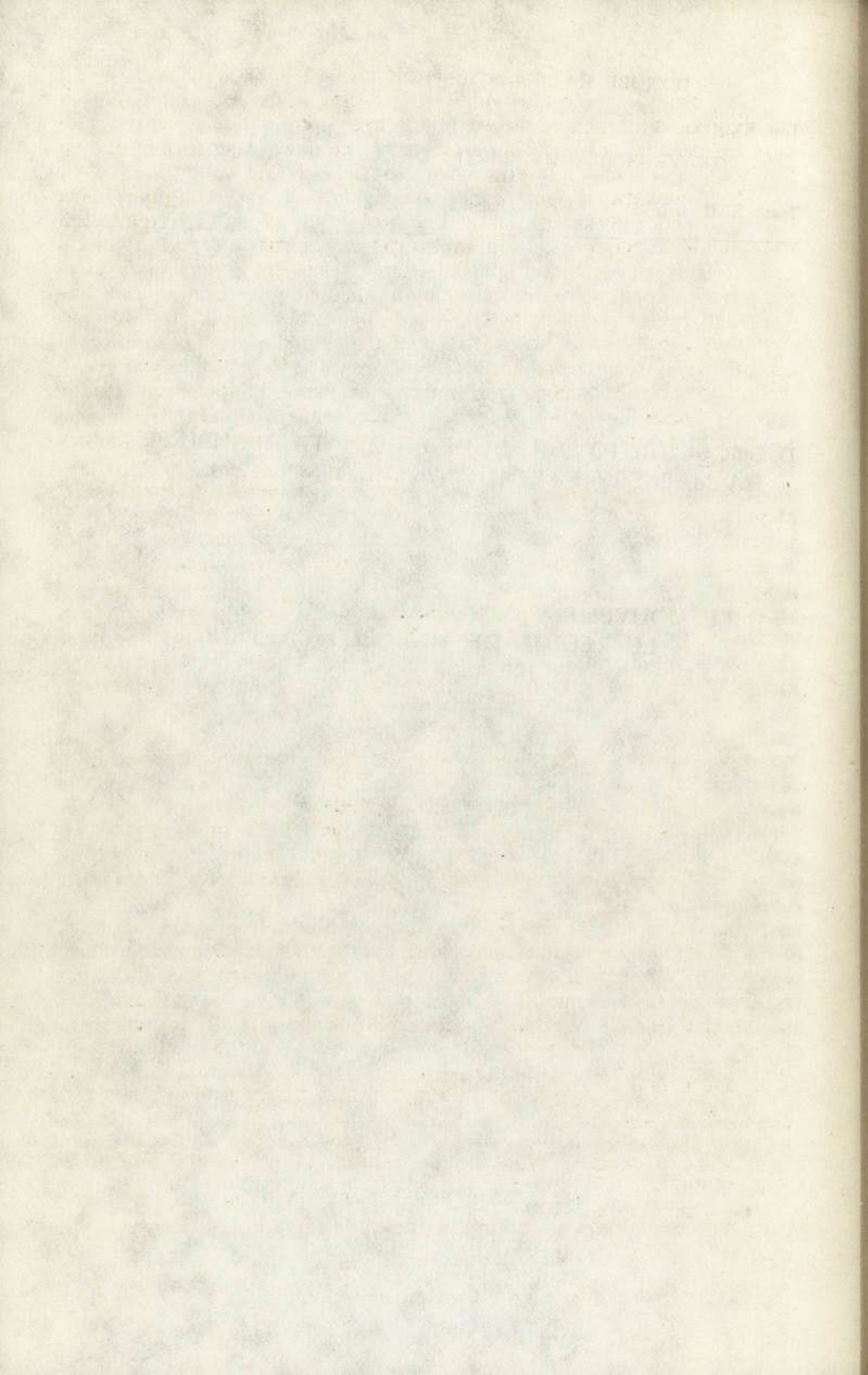
Йордан Митев

ПРОФСЪЮЗНОТО ДВИЖЕНИЕ В ПОРТУГАЛИЯ ПРИ РЕЖИМА
НА МАРСЕЛУ КАЕТАНУ (26. IX. 1968 — 25.IV.1974 г.)

Jordan Mitev

LE MOUVEMENT SYNDICAL EN PORTUGAL SOUS
LE REGIME DE MARCELO CAETANO

София, 1987

Ленинската революционна теория за класовата борба дава единствено вярно обяснение на процесите, протичащи в работническото движение, и посочва пътищата за постигане единство на работническата класа и укрепване на нейните позиции.

Постановката за неизбежното прерастване на икономическата борба на работническата класа в политическа, за несъстоятелността на буржоазно-реформистката стратегия за „затихване на класовата борба“ дава възможност правилно да се разберат тенденциите на развитие на профсъюзното движение и в една от най-слабо развитите капиталистически страни в Западна Европа, каквато е Португалия.

Важен фактор за успеха на борбата срещу капиталистическата експлоатация и настъплението на фашизма в тази страна е участието на работниците в профсъюзните организации. „Професионалната борба — писа Ленин — е една от постоянните, винаги нужни при капитализма, наложена във всички моментни прояви на цялото работническо движение“.¹

Единният процес на съпротива срещу настъплението на фашизма в Португалия зависи от сложен комплекс фактори, действащи в португалското общество, в огромната колониална империя на метрополията и в европейската международна обстановка в края на шестдесетте и началото на седемдесетте години. В посочения период се осъществяват редица изменения във всяка група фактори. Тези промени директно или косвено влияят върху съдържанието и формите на борбата на работническата класа в Португалия. Променят се нейните конкретни цели след оттеглянето от политическата сцена на диктатора Антонио де Оливейра Салазар.

В настоящото изследване си поставяме за цел да разгледаме социално-политическите особености на профсъюзното движение в Португалия, както и причините, които доведоха до образуването на Единния профсъюзен център — Интерсиндикал; да очертаем неговата вътрешна структура и анализираме ролята му за по-нататъшното задълбочаване на политическата криза в страната след идването на власт на новия кабинет начело с министър-председателя Марселу Каетану.

Някои аспекти на профсъюзното движение в Португалия са били обект на нашата и чуждата историография.² По-голямо влияние обаче се отделя на проблемите, които имат да решават португалските профсъюзи в най-широк аспект след победата на Априлската революция от 1974 г. И това е напълно обяснимо. След свалянето на

¹ Ленин, В. И. Съч., т. 34, с. 346.

² Димов, Н. Интерсиндикал в защита на трудещите се и португалският революционен процес (1970–1978), Истор. преглед, 1980, № 3; Профсъюзите в Западна Европа и антимонополистическата борба, С., 1981; Баглай, М. В. Комунистите и профсъюзите (Борбата на революционния авангард за укрепване и единство на

фашистката диктатура Единният профсъюзен център — Интерсиндикал разгърна активна и последователна дейност за запазване завоеванията на португалската революция и за по-нататъшното задълбочаване на революционния процес.³

* * *

През 48-годишната фашистка диктатура профсъюзите в Португалия са принудени да действуват в условия на бързо нарастване на монополистическия капитализъм, важна особеност на който се явява използването от десните кръгове на все по-изтънчени методи за борба против работническата класа. Наред с традиционните методи на насилие посредством армията, полицията, съда и антиработническото законодателство португалският фашизъм все по-широко прибегва и към социалната демагогия. Задълбочаването на кризата в политическия и икономическия живот на метрополията обаче в голяма степен попречи на новото португалско правителство да си послужи с това така изпитано средство на буржоазията.

Непосредствената причина за масовите действия на пролетариата в Португалия се криеше в рязкото влошаване на жизнените и трудови условия в резултат от неблагоприятното за метрополията развитие на военните действия в южноафриканските колонии. Колониалната война оказва значително влияние върху положението на трудещите се в Португалия, върху характера на тяхната борба, върху съдържанието на поставяните от тях искания.

В първите години на фашистката диктатура политическата активност на португалския пролетариат в лицето на профсъюзите се изразяваше преди всичко в борбата за удовлетворяване на икономическите искания на трудещите се. Още преди идването на фашизма на власт, през 1919 г. бе образувана Общата конфедерация на труда.⁴ Временната и частична стабилизация на капитализма оказва негативно влияние върху развитието на работническото движение в Португалия, а Комунистическата партия, образувана през 1921 г., е още твърде слаба, за да организира пролетариата за настъпление срещу реакцията.

международното профсъюзно движение), Профиздат, 1979 г.; *Кунял, А.*, Страници борьбы (Из истории ПКП и антифашистской борьбы в Португалии), М., 1977 г.; *Кунял, А.* По пътя на 25 април, Проблеми на мира и социализма, 1975, кн. 3; *Lima, A.* O movimento sindical e a unidade do processo revolucionario portogues, ed. Avante, Lisboa 1975; *O PCP e a luta Sindical*, ed. Avante, Lisboa, 1973.

³ *Карасимеонов, Г.*, Революцията в Португалия (Демократичната революция в Португалия и нейното историческо значение), С., 1981 г.; *Терсейра, Ж.*, Интерсиндикал — против попиток раскола, Всемирное профсоюзное движение, 1975, кн. 4; *Петков, П.*, Завоевания и трудности на португалската революция, Ново време, 1976, кн. 1; *Кунял, А.*, Към ново демократично общество, С., 1975; *Соболев, Л. И.*, Уроки и опыт португалской революции, Рабочий класс и современный мир, кн. 2, март — апрель 1977; *Кукушкин, Ю. М.*, Крах фашистской диктатуры в Португалии, Вопросы истории, 1975, кн. 3; *Ястржембский, С. В.*, Поиски раскольников профсоюзного единства в Португалии, Рабочий класс и современный мир, кн. 1, 1980 г. и др.

⁴ *Димов, Н.*, цит. съч., с. 118; *Кунял, А.*, Страници борьбы, с. 17.

Отсъствието на политическа партия на работническата класа и неспособността на господстващите в работническото движение анархистки групи успешно да решат проблемите на португалските трудещи се довежда до отслабване влиянието на Общата конфедерация на труда. Докато през 1919 г. тя наброява 120 000 членове, няколко години по-късно техният брой възлиза едва на 50 000 души.⁵

С декрета — закон № 23050 от 23.IX.1933 г. Салазар разпуска свободните синдикати на трудещите се и създава на тяхно място т. нар. „национални синдикати“, които са интегрирани в корпоративната система на държавата и са поставени напълно под правителствен контрол. По този начин фактически се извършва фашизирането на португалските профсъюзи.⁶

Работническата класа реагира остро на това посегателство на законните ѝ права чрез стачки и други форми на протест. На 18.I.1934 г. избухва обща национална стачка. Салазар жестоко се разправя с работническото движение, а фашистката полиция потушава безпощадно стачката.⁷

След бруталната разправа Португалската комунистическа партия издига идеята за създаване на нелегални работнически профсъюзи и взема решение за засилване работата в националните синдикати.⁸ И действително използването на националните профсъюзи от работниците в борбата им за справедливи искания се оказва важна форма на борбата на работническата класа и другите трудещи се срещу капиталистическата експлоатация.

Решенията на Седмия конгрес на Комунистическия интернационал дават сериозен импулс на борбата на португалските трудещи се срещу настъплението на фашизма.⁹ Португалската комунистическа партия разгръща широка масова работа сред фашистките профсъюзи, където се свикват асамблеи, на които се отстояват интересите на работниците. Имайки предвид именно тези постановки на Коминтерна, през 1969 г. ЦК на ПКП публикува важен документ, в който се казва: „Използуването на националните синдикати за провеждане на събрания, на които да се обсъждат класовите проблеми, да се формулират исканията на трудещите се, да се дискутират колективните трудови договори; организирането на борбата относно избора на ръководство и синдикатите, ръководени от административни правителствени комисии; широката кампания срещу фашисткия контрол на националните синдикати; разобличаването на методите на заплахи, фалшификации, на незаконни прояви и постоянна злоупотреба от страна на правителствените органи; осъществяването върху основата на работническите комисии от демократичното движение на широки местни регионални събрания за обсъждане на положението във

⁵ Пак там.

⁶ О РСР е а luta sindical, Lisboa, 1975, p. 284.

⁷ Coelho, J. D., A resistensia en Portugal (Situacoes), Porto, 1974; p. 14.

⁸ О РСР е а luta sindical, op. cit. p. 284.

⁹ Ibidem, p. 285.

фашизираните национални синдикати — това са задачите от изключително голямо значение на настоящия етап“.¹⁰

Както при Салазар, така и при новия министър-председател Каетану всички отстъпки, изтръгнати от работниците, от патроната и правителството, са резултат от тяхната упорита и продължителна борба. След големите вълнения през първата половина на 1968 г., като тези на рибарите от северния бряг на Тежу, от консервните предприятия в Алгарве и Сетубал и по-специално на 7 000 работници от обществения транспорт, борбите на работническата класа продължават и след идването на новото правителство на власт.¹¹

При това задълбочаващата се криза в Лисабон след оттеглянето от политическата сцена на Салазар създава благоприятни условия за активизиране борбата на работническата класа, още повече че правителството на Каетану, провеждайки т. нар. „нов курс“, се видя принудено още в началото на своето управление да направи някои промени в профсъюзното законодателство. Страхът на правителството от разширяване на борбите в предприятията го застави да направи опит да ги канализира в самите национални синдикати (нещо, което новото португалско правителство не можа да постигне до края на своето управление), като потърси начин да ги ограничи или да ги отложи за по-дълго време.¹²

Израз на стремежа на правителството на Каетану към „либерализиране“ на политическия живот в страната беше публикуването на два декрета-закона — № 49058 и № 49212.¹³ Тези закони представляват по-скоро опит за някои промени в профсъюзното законодателство на метрополията и дават ограничена възможност за разширяване участието на португалските трудещи се в работата на синдикатите и преди всичко в избора на ново ръководство на съответния синдикат.

Във връзка с тези „промени“ държавният секретар на труда Силва Пинту и лично Марселу Каетану в своите изказвания подчертават, че новото правителство желае да създаде „силни, динамични, амбициозни и активни синдикати“.¹⁴ Очевидно те имат предвид освен демагогските цели на цялата каетанистична политика от това време да намерят някакъв модел за „масова изява“ на националните фашистки синдикати.¹⁵ При това промените, които правителството си позволява, са достатъчно предпазливи и заобиколени с такива мерки, че когато напълно се прилагаха, те представляваха едно добре обмислено тактическо действие от страна на режима и позволяваха на правителствените органи да упражняват строг контрол над изборите за нови профсъюзни ръководства.

Размахът на масовите движения, от една страна, и от друга, тревогата на фашистките ръководители да не бъдат веднага разо-

¹⁰ Avante ano — 39, serie VI-N-406 (especial), Setembro de 1969.

¹¹ Avante, ano — 38, serie VI-N-403, Junho de 1969.

¹² O Militante, ano — 38, serie IV-№ 179, abril de 1973.

¹³ Intersindical, Documentos sindicais, Lisboa, 1975, p. 8.

¹⁴ Diário Popular de 17 de Março de 1971.

¹⁵ Ibidem.

бличени в своята демагогия ги принуждава отначало да използват всички уловки, които новият закон съдържа. Във връзка с това показателен е случаят със синдиката на журналистите от Лисабон, в който правителствената комисия за проверка на членовете за ново ръководство на синдиката изисква (въпреки че след това трябвало да отстъпи) представянето от всички членове в срок от 5 дни преди избора следните доказващи личните качества на всяка кандидатура документи:¹⁶

- а) че имат граждански и политически права;
- б) че не са под съдебна забрана и не са явно признати за луди;
- в) че не са фалирали и са финансово платежоспособни;
- г) че не се намират под условна свобода;
- д) че не следват противни на Португалия идеи като „независима“

държава;

е) че не се противопоставят на утвърдената от правителствените комисии социална дисциплина.¹⁷

Тези условия илюстрират добре финия начин на пресяване на кандидатите на португалските трудещи се, за да бъдат избрани в ръководството на профсъюза, и показват широкото поле на произвол, което „новото“ законодателство дава на правителството.

Съгласно „промените“, настъпили след публикуването на новите декрети, се „предоставя“ възможност на ръководствата на синдикатите или на секциите да назначават делегати от предприятията за участие в Комисиите на единството — органи, които имат решаващо значение в предизборната борба.¹⁸

Не след дълго става ясно, че целта на правителството на Кастану е не да улеснява и развива профсъюзната дейност в Португалия (както неведнъж твърди самият министър-председател). В повечето случаи то отказва да признае законното съществуване на Комисиите на единството и пречи на образуването на нови комисии независимо от клаузите в наредбата.

При това буквалното приемане на духа на новото законодателство от ръководството на някои синдикати става повод за разправа от страна на властите, които не са удовлетворени от пълната изолация, в която изпадат националните синдикати, чиито ръководства не се избират пряко от работниците.

Ръководството на синдиката на металурзите от Лисабон, което е свалено от правителството заради проявена „нелоялност“¹⁹, след публикуването на декретите разгръща широка кампания за демократично избиране на делегатите за Комисиите на единството, основавайки се на новото разпореждане на закона. „Грешката“ на ръководството на синдиката била в прекалено „радикалния“ език, използван при подготовката на съответните документи на синдиката, и струва скъпо на металурзите от португалската столица.²⁰

¹⁶ O PCP e a luta sindical, op. cit., p. 287-288.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Avante, ano 42, serie VI-№ 422 (especial), Junho de 1972.

¹⁹ O PCP e a luta sindical, op. cit., p. 291.

²⁰ Ibidem.

„Промените“ не пречат в предприятията да се извършва всекидневно всякакъв вид производ, като непоносимия ритъм на работа, мерките за рационализации, постоянната принуда за вземане на извънредни часове без никакво отношение към интересите и здравето на работниците, неизпълнението на заплатите по определените от колективните трудови договори щатни таблици, работата на парче, наказанията, уволненията, по-жестоката експлоатация на младежите и жените — всичко това с оглед на засилване на експлоатацията на монополите.²¹

За фашисткия режим, разяждан от вътрешни противоречия, става все по-трудно да продължава „политическата пролет“ на новия министър-председател, тъй като борбата за задоволяване на икономическите искания на работниците бързо се превръща в политическа борба срещу фашистката диктатура. Поради това на своето заседание през месец май 1970 г. ЦК на ПКП има основание да констатира, че „разширяването на борбата в националните синдикати, широкото движение за удовлетворяване на работническите искания и важните победи, постигнати в резултат на тези борби, са доказателство, че в Португалия съществува широко профсъюзно движение, освободено от правителствения контрол“²².

Засилващото се синдикално движение мобилизира чрез провежданите асамблеи в националните синдикати десетки хиляди трудещи се. На тези асамблеи се обсъждат проекти за нови колективни трудови договори и други искания на работниците. В резултат на тази дейност значителен успех постигат банковите служители от Лисабон и Порту на брой 13 000 души, на металурзите от Порту — 3000, металурзите от Авейру — 1500, касиерите от Лисабон — 2000, работниците от алуминиевото производство в Кувиля — 2000, текстилните работници от Порту — 2000, работниците от химическата промишленост — 2000, и др.²³

Твърде скоро обаче правителството на Марселу Каетану предпоче да не „рисува“ и се върна отново към старите методи на своя предшественик. През октомври 1970 г. правителството публикува нов декрет-закон № 492, но диаметрално противоположен по своята същност на предишните два декрета № 49058 и № 49212.²⁴

Според новия декрет-закон назначаването на председателя на арбитражния съд, което до този момент ставало с участието на две страни — синдикат и корпорация, за в бъдеще ще се извършва само от Министерството на корпорациите. На практика това представлявало пряко вмешателство на правителството в контракуването, за да бъдат „защитени“ по-добре интересите на капитала.²⁵

²¹ Avante, ano 41, № 433, Setembro de 1971.

²² O Militante ano 40, III, serie IV, № 179, Abril de 1973.

²³ O PCP e a luta sindical, op. cit., p. 289.

²⁴ Intersindical, Documentos sindicais, op. cit., p. 8.

²⁵ Ibidem.

Атаката, предприета от правителството на Марселу Каетану чрез декретите № 492 и излезлия по-късно № 502, необходимостта от ревизия на колективните трудови договори, нуждата от решаването на неотложните проблеми на трудещите се изисквала нова и по-съвършена координация на синдикалната дейност в Португалия.

Борбата срещу настъплението на фашизма изисквала нови структурни изменения в профсъюзните организации, които трябва да съдействуват за изграждане единството на работническата класа в Португалия. От друга страна, съществуването на националните фашизирани синдикати поставя пред профсъюзното движение многобройни и сложни проблеми от икономически, социален, политически и идеологически характер. Борбата на работническата класа против маневрите на буржоазията не може да бъде последователната и докрай увенчана с успех, ако се ограничи на нивото на икономическите искания, защото колкото и да са важни различните прояви на защита на икономическите интереси на трудещите се, битката срещу „новия курс“ на правителството на Марселу Каетану може да бъде ефективна само ако се насочи срещу политическата структура на буржоазната държава.

Именно при тази обстановка се появява и „португалският парадокс“ — появата на широко демократично движение, обединено от Интерсиндикал няколко години преди краха на португалския фашизъм. Така на 1.X.1970 г. се провежда първото събрание на представителни профсъюзни ръководства.²⁶ Дневният ред на събраниято включвал:

- а) анализ на декрет № 49212;
- б) въпроса за 44-часова работна седмица;
- б) въпроса за цензурата и свободата на събранията.²⁷

На тази национална среща на профсъюзни ръководства се решава Единният профсъюжен център — Интерсиндикал, да се превърне в ръководна сила на работническото и профсъюзното движение в Португалия.

Второто събрание на Интерсиндикал се провежда на 25.X.1970 г., като на него присъствуват представители на 22 профсъюза от различни краища на страната.²⁸

Още в първите дни след създаването на Интерсиндикал става ясно, че именно тази организация на работническата класа в Португалия ще сложи край на изолацията, която съществува до този момент между отделните профсъюзи. Взетите мерки на солидарност и подкрепа на португалските трудещи се скоро дават своите резултати. На 15.XI.1970 г. 20 профсъюза подписват първите документи, изпратени до Министерството на корпорациите, в които енергично се протестира против декретите № 492 и № 502 и най-вече срещу забраната на профсъюзните събрания.²⁹

²⁶ Димов, Н., Интерсиндикал в защита на трудещите се и португалският революционен процес (1970–1978), Ипр., 1980, кн. 3, с. 22.

²⁷ Intersindical. . . op. cit., p. 8.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, p. 10.

На 19.XI.c.г. е създадена и Централна организационна комисия, която допринася за по-нататъшното разширяване на дейността на Интерсиндикал.³⁰ При това като се има пред вид, че Интерсиндикал е профсъюзна организация, образувана от отделни синдикати, чиито ръководства имат пълното доверие на трудещите се, може определено да се каже, че в дейността на тази организация още от самото начало на нейното създаване се забелязва стремеж към създаване на подвижна структура на профсъюзното движение в Португалия, която значително улеснява дейността на Интерсиндикал.

Правителството на Марселу Каетану ревниво следи за запазване на статуквото относно разположението на синдикатите в страната. От 326 съществуващи синдиката през 1970 г. на континента и съседните острови 157 са от областно значение, 107 обхващат повече от една област (от които 37 имат седалище в Лисабон и 32 в Порту) и 32 синдиката обхващат цялата страна, като 30 от тях също имат седалище в Лисабон.³¹

На практика това означава, че голяма част от трудещите се живеят и работят на десетки и стотици километри от синдиката, в който членуват, и следователно не им е възможно да участвуват активно в работата на синдиката. Получава се така, че големи области от страната със силни професионални ядра се намират на голямо разстояние от седалището на синдиката, като в тях не са изградени дори синдикални секции.

Организирайки синдикатите по професия, правителството принуждава работниците от едно и също предприятие да членуват в различни синдикати, което улеснява властите в борбата им срещу законните искания на португалските трудещи се. Понякога правителството умишлено се опитва да премества работниците от един синдикат в друг според своите моментни интереси, дори да образува нов синдикат, в който съответните участници имат крайно ограничени възможности за действие.³²

Съществена причина за развитието на някои негативни тенденции в профсъюзното движение в Португалия представлява и социалният състав на някои от синдикатите, влизащи в състава на Интерсиндикал. Така например от всичките 38 синдиката, участвували в събранията, проведени през 1971 г., едва 12 са представители на работническата класа, от които 5 участвуват редовно във всички събрания на Интерсиндикал.³³ В много зони на страната преобладават синдикатите, образувани от служители и от други с неработнически професии. Като се прибави към това участието на юридически консултанти, адвокати, арбитри и административни служители в събранията, става ясно, че на много места синдикатите по своя

³⁰ Ibidem, p. 10.

³¹ *Vitoriano, J.*, *Experiencias de Tres Anos de Luta Sindical*, Edicoes „Avante“, 1973.

p. 12.

³² О РСР е а luta sindical, op. cit., p. 299-300.

³³ Ibidem, p. 301.

социален състав не съответствуват на този на работниците. Това несъответствие също представлява фактор, улесняващ в голяма степен действията на правителството и определящ негативните аспекти, за които стана дума.

Под ръководството на Интерсиндикал през януари 1971 г. се провежда първото регионално събрание на синдикатите, обединяващи металурзите от Порту, и до месец юни с.г. се провеждат още 6 събрания, на които се взема решение за провеждане на акции на солидарност, създават се групи за социално осигуряване на работниците.³⁴ Особено важен момент представляват усилията на португалските работници да получат законно представителство в Международната организация на труда (ОИТ). Решенията за всички тези акции, проведени под ръководството на Интерсиндикал, се обсъждат предварително в отделните профсъюзи посредством общи събрания и циркулярни писма.

Засилващата се дейност на Интерсиндикал всъщност е значителен успех на антифашистката и профсъюзната стратегия на ПКП. Единният профсъюжен център беше една от най-здравите опорни точки на партията в нейната борба срещу капиталистическата експлоатация, която позволяваше да се изгради широк демократичен фронт против настъплението на фашизма.³⁵

Взаимодействието на Португалската комунистическа партия с Интерсиндикал има решаващо значение за борбата на португалските трудеци се срещу изплашената за своето икономическо и политическо господство португалска буржоазия. Трябва да се отбележи обаче, че партията никога не противопоставяла своите цели и задачи на тези на Интерсиндикал. Заедно с това трябва да се подчертае, че Комунистическата партия и профсъюзите в Португалия имат и своя специфика, обусловена както от различната степен на съзнание на техните членове, така и от характера на стоящите пред тях конкретни задачи.

Като висша форма на политическа организация на пролетариата Португалската комунистическа партия фокусира в себе си целия кръг от задачи и интереси, присъщи на пролетарското движение като цяло, в това число и профсъюзното движение. Обаче отстояването на пролетарските интереси в цялата им пълнота не е съпроводена от някаква „намеса“ от страна на партията в дейността на профсъюзите. Португалската комунистическа партия винаги е подчертавала разликата между задачите, които тя има да решава, и тези на профсъюзите. За разлика от нея, чиято цел е да обедини в своите редове не цялата класа и всички социални слоеве, профсъюзите се стремят да обхванат в дейността си всички, които имат сходни интереси, да ги сплотят дори ако между тях има идеологически противоречия и различия в политическите възгледи.

³⁴ Intersindical. op. cit., p. 10.

³⁵ Cunhal, A., A revolução portuguesa, O passado e o futuro, Relatório aprovado pelo CC do PCP para o VIII Congresso, Documentos Políticos do Partido Comunista Português, ed. „Avante“, 1976, p. 44.

Следователно профсъюзите не могат да играят ролята на авангард на работническата класа, но създаването на Интерсиндикал в специфичните португалски условия има голямо значение за разгръщането на широка офанзива срещу „новия курс“ на Марселу Каетану.

Позицията на Португалската комунистическа партия не се покрива с действията на други политически групировки в португалското работническо движение с „лява ориентация“.³⁶ Не можейки да скрият раздражението си от успехите, постигнати от Интерсиндикал, опортюнистите, представяйки се за „объркани“ и „дезориентирани“, се опитват да построят „нови теории“, за да обяснят своите позиции по проблемите на профсъюзното движение в Португалия.

Потвърждаваше се постановката на Ленин, че „господа водачите“ на опортюнизма ще прибегнат до всевъзможните мошеничества на буржоазната дипломация, до помощта на буржоазните правителства, попове, полиция, съдилища, за да не допуснат комунистите в профсъюзите, да ги изтласкат по всякакъв начин от там, да направят тяхната работа вътре в профсъюзите колкото се може по-неприятна, да ги оскърбяват, да насъскват срещу тях, да ги преследват.“³⁷

Не можейки да отрекат реалностите на профсъюзното движение (чиито възможности първоначално те отричат), същите откриват, че борбата за увеличаване на заплатите и самото увеличение на заплатите, изтръгнато с толкова усилия от страна на работниците, интересувало само правителството и монополите.³⁸

Така например според „Комунистически лист“ — орган на ултралевичарската организация „Марксистко-ленинско революционно единство“, правителството на Каетану „стига до заключението, че в Португалия може да се развива голяма промишленост само при условие, че синдикатите преследват своите искания“, в резултат на което капиталистите ще бъдат заинтересовани да работят с „подинамични“ синдикати, които ще бъдат в състояние да се борят за увеличаване на заплатите на работниците. При това опортюнистите от „Марксистко-ленинско революционно единство“ смятат, че монополите имат нужда от сътрудничеството на работническата класа, за да реализират своите цели с едно „малко условие“ — това сътрудничество да се реализира в тесните икономически искания на работниците. Точно заради това монополите са заинтересувани да „привличат работниците в един динамичен социален живот“³⁹.

Най-интересното от съжденията на тези сили е, че самите те нямали нищо против това сътрудничество, стига то да се извършва в

³⁶ През периода на управлението на Салазар и Каетану в Португалия съществуват множество левичарски и ултралевичарски групировки, някои от които имат нелегални печатни органи, а други се обособяват непосредствено след победата на Априлската революция. В броя си от 28.VI.1974 г. в „Република“ регистрира всички политически групи и регионални течения заедно с тези, които възникват непосредствено след 25.IV.1974 г.

³⁷ Ленин, В. И., Съч., т. 31, с. 40.

³⁸ О РСР е a luta sindical, op. cit., p. 302.

³⁹ Ibidem.

„някаква политическа революционна перспектива“. На практика това означава монополите да се обединят с трудещите се не само в икономическо сътрудничество, т. е. в борбата за по-добри заплати, но също и в „революционната борба“⁴⁰.

Според друг орган на левичарите — „Тетрадките според обстоятелствата“, „сговарянето“ на работническата класа с едрия каапитал потвърждава напълно тяхната хипотеза, че работническата класа ще заговорничи чрез своята аристокрация от синдикатите и от левите политически партии в един тактически съюз с монополите, за да се възползва мълчаливо от трохите от експлоатацията на народите в Ангола, Мозамбик и Гвинея-Бисау, намиращи се под колониално господство, на селския пролетариат и дори на индустриалния пролетариат, намиращ се в периферните сектори на производството.⁴¹

И най-накрая според „Необходимите тетрадки“ — също орган на ултралевичарските групировки, работническата класа може да бъде „спасена“ от това морално поражение единствено от действията на революционните малцинства, които са „най-съзнателни“ и най-радикални. На работническата класа, която не е успяла да намери, нито да създаде вътре в себе си своите ръководители, не ѝ остава нищо друго, освен да ги „потърси отвън“, именно при революционните малцинства.⁴²

Коментирайки стачните прояви на португалските работници, те твърдят, че никога движението на стачниците не е отишло по-далеч от защитата на икономическите им интереси. Стачкуващите работници много повече се интересуват от повишаването на заплатите, като „оставяли на заден план“ борбата срещу буржоазията.

Излагайки своята концепция относно стачната борба, и тук те „бвиждат изход от положението“, тъй като по време на една стачка „винаги има машини, които могат да бъдат саботирани, полицейски кооли, които могат да бъдат подпалени, и толкова още други неща, които могат да бъдат разрушени“⁴³.

Нещо повече, за тях борбата за по-добри заплати означавала стремеж към реформизъм, към подхранване на консуматорското в работника, означавала също разоряване за дребните малки производители. Не разбирайки особеностите на специфичните португалски условия и затворени в собствените си представи за създаване на нелегални синдикати, те отричат настоятелно каквато и да е възможност за работа сред националните синдикати, като по този начин се противопоставят на решението на Интерсиндикал по този така важен въпрос на работническото и профсъюзното движение в Португалия.

Историческата практика показва несъстоятелността на тези постановки, защото през всичките етапи на борбата срещу „новия курс“ на правителството на Каетану профсъюзите играят решаваща

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, p. 303.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

роля и успехите, постигнати в борбата за профсъюзно единство, зависят твърде много от взаимодействието на Единната профсъюза централа — Интерсиндикал, с авангарда на работническата класа, Комунистическата партия. В резултат на разширяване на нейната дейност в синдикатите са образувани множество Комисии на единството.⁴⁴

На профсъюзните събрания, в които участвуват почти винаги над 40 синдиката, се разменя информация, обсъждат се общите проблеми на работническата класа и се взимат колективни мнения и решения по въпросите за производите на правителството, антиработническото законодателство, изборната цензура, забраната на събранията и асамблеите. Всички тези прояви, организирани под ръководството на Интерсиндикал, придават нови характерни черти на профсъюзното движение в Португалия и допринасят за засилването и динамизирането на този важен фактор в борбата срещу фашизма и за единството на работническата класа.⁴⁵

От различните фронтове на антифашистката борба синдикалният фронт е без съмнение от онези, които от идването на правителството на Марселу Кастану на власт постига най-значителни успехи и това се дължи преди всичко на появата и дейността на Интерсиндикал, на оглавяваната от него съпротива срещу синдикалната репресия от правителството.⁴⁶

Позитивното решаване на въпроса за запазване на профсъюзното единство се смята от португалските трудещи се като победа на тяхното справедливо дело. Неведнъж обаче профсъюзното движение е изправяно пред сериозни проблеми и най-вече при избора на нови ръководства на отделните профсъюзи. Понякога кандидатите пренебрегват колективното действие и предпочитат индивидуалната дейност, която при всички случаи дава по-големи възможности за маневриране от страна на правителството. В подобни случаи предизборната борба не е придружавана от масова работа, а всичко се извършва в малки групички, в които инициативните комисии предпочитат да решават нещата сами.⁴⁷

Твърде показателни са случаите с металурзите и текстилните работници от Порту.⁴⁸ През февруари трябвало да се проведат избори за ново синдикално ръководство при металурзите. Въпреки 300-та гласа, получени по пощата в полза на правителството, изборите са анулирани въз основа на „предполагаема“ незаконност на листата на синдиката, която преди това отговаряла на необходимите условия. Старото фашистко ръководство на синдиката до момента на изборите е толерирано от правителствените власти и прави всичко, за да спечели предстоящите избори.

⁴⁴ Unidade na Luta unidade na accao, Documento apresentado na reunião da Comissão Distrita do Movimento CDE de Lisboa em 16 de Setembro de 1973.

⁴⁵ Кунял, А., Страницы борьбы, М., 1977, с. 60–61.

⁴⁶ Пак там.

⁴⁷ Informacao associativa, № 6 de Fevereiro de 1974.

⁴⁸ Sindicato dos Metalurgicos „Porto“, Circular № 4/71.

Енергичната намеса на работниците от синдиката принуждава Министерството на корпорациите да разреши образуването на нова комисиия, на която да бъдат осигурени условия за провеждане на нови избори. Победата е осигурена за работниците, тъй като друга комисиия, изпратена от синдиката на металурзите, успява да извоюва разрешение от държавния секретар на труда Силва Пинту за провеждане на избори.⁴⁹ Единният фронт на работниците от металургичния синдикат в Порту не позволил отстъпки и всички опити на правителството да „преустрои“ избраната от работниците листа, за да включи „свои хора“, пропадат.⁵⁰

Съвсем по друг начин се развиват събитията в синдиката на текстилните работници. В началото в този синдикат те са аналогични с тези при синдиката на металурзите. Работниците от синдиката представят листа за ново ръководство, която първоначално е приета от правителството, а след това незаконно анулирана под претекст, че нейните членове не представят гаранции за лоялно отношение към правителството.⁵¹ Изборите не се провеждат и властите незабавно назначават административна комисия, която поема ръководството на синдиката.

Тази поредна стъпка от страна на правителството на Каетану на незащитане интересите на работниците предизвиква раздвижване в техните редици, в резултат на което синдикатът на текстилните работници избира комисия, която протестира срещу извършения произвол и настоява за провеждане на избори за ново синдикално ръководство и за отстраняване на административната комисия.⁵²

Под ръководството на избраната от синдиката комисия се свикват събрания, на които се подготвя петиция с повече от 600 подписа, с която отново се настоява за провеждането на нови избори. От името на комисията е изпратено експозе до министър-председателя Марселу Каетану. Последвали и други действия на текстилните работници, в резултат на което правителството насрочва нови избори.⁵³

При провеждането на новите избори паралелно с първоначалната листа на синдиката се „появява“ втора листа, подкрепяна от правителството.⁵⁴ Последното започва кампания за сплашване на работниците и упражнява натиск за събиране на подписи в подкрепа на своята листа. Последвал отговор на работниците от синдиката, но слабата връзка между членовете на работническата комисия и делегатите от листата и работниците сериозно затрудняват съпротивата и дори я парализират. И вместо масови действия от страна на работниците от синдиката последвали индивидуални ходове на малобройни групички, които впоследствие се изолират напълно.⁵⁵

⁴⁹ O Militante, ano 39; °, III serie, n. °175, Agosto de 1972.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Vitoriano, J., op. cit., p. 16.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

Непоследователните действия на някои лидери на работническото движение очевидно позволяват на правителството на Кастану да неутрализира, макар и не за дълго, справедливите искания за текстилните работници от Порту. Докато синдикатът на металурзите, работническата комисия и членовете на изборната листа действуват заедно от начало до край, опирайки се на работниците от синдиката и свързвайки борбата за изборите за ново ръководство с борба за колективен трудов договор, то в синдиката на текстилните работници работническата комисия и членовете на листата действуват изолирани или подкрепяни от малки групи, без да обвързват борбата за избора на ново синдикално ръководство с борбата за колективен трудов договор.⁵⁶

Посочените трудности спъват работата и на други синдикати, но това не означавало, че в работата на Интерсиндикал липсва стремеж за тяхното преодоляване, тъй като в условията за португалската политическа действителност при засилената активност на тайната политическа полиция (ПИДЕ)⁵⁷ и на другите репресивни органи⁵⁸ именно профсъюзният „вариант“ е един от онези пътища, които най-бързо приближиха португалските трудеци се към 25.IV.1974 г.

В своята борба за защита преди всичко на икономическите си искания работниците все по-осезателно чувствуват необходимостта от по-тясна координация на синдикалните действия с дейността в самите предприятия. Тук естествено би трябвало да се направи разлика между особеностите на синдиката и тези на предприятието. Борбата в предприятието има решаващ характер, защото именно предприятието е мястото, където работниците имат възможност да се концентрират най-лесно, да избират своите Комисии на единството и да обсъждат социалните и икономическите си проблеми. Именно в предприятието те изграждат спонтанно единен блок, който успешно отстоява пред опитите на административните комисии и на правителствената администрация да разрушат работническото единство.

В синдиката постигането на всичко това е по-трудно осъществимо, тъй като на много места в страната работниците от едно и също предприятие са разпръсквани в различни синдикати, а това нарушавало единството на техните действия. Пример за това представляват преговорите между отделни големи предприятия и техните трудеци се чрез синдикатите, към които принадлежат. Обикновено такива преговори се проточват дълго време, понякога месеци и години без резултат.⁵⁹

За по-рационалното ръководство на действията на отделните синдикати, влизащи в състава на Интерсиндикал, е решено страната да

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ PIDE (Polícia Internacional e de Defesa do Estado) — Международна полиция и за защита на държавата.

⁵⁸ Репресивните органи обхващат 22 800 агенти на политическата полиция ПИДЕ, 50 000 членове на Португалския легион, 10 000 членове на Националната републиканска гвардия, 13 000 членове на специалната противоразмирническа полиция, над 200 000 осведомители и шпиони.

⁵⁹ O PCP e a luta sindical, op. cit., p. 294.

бъде разделена на три зони — северна, централна и южна, което подобрява съществено регионалната структура на организацията.⁶⁰ На практика това разделение позволява участието на по-голям брой профсъюзи в работата на Интерсиндикал и възможност да се отделя по-голямо внимание на проблемите на някои по-отдалечени от политизираните центрове на страната синдикални организации.

Секретариатът — централният орган на Интерсиндикал, имащ функцията да изработва протоколите на събранията, поканите до отделните профсъюзи, както и да предлага дневния ред, е образуван от представители от един в северната и централната част на страната и три профсъюза от южната.⁶¹ Той има преди всичко изпълнителни функции, но като работна група с най-големи пълномощия може да прави предложения и проекти, обсъждани и анализирани по-късно на общото събрание на Интерсиндикал.

Макар и в условия на нелегалност, Секретариатът се събирал редовно, съгласувал работата на трите зони и това позволило събранията на национално равнище да се провеждат на всеки два месеца.⁶² Основна задача на Секретариата е да следи да не се създават сжковани и бюрократични структури на профсъюзното движение, които лесно да попадат под ударите на правителството.

Същевременно за силата и влиянието на Интерсиндикал доказателство са и спомените на самия министър-председател, написани след свалянето на фашистката диктатура и проникнати от традиционната претенция за автентичност на събитията, станали по време на неговото управление. По повод на образуването на Интерсиндикал той пише: „Социал-комунистическата инфилтрация в ръководството на някои синдикати доведе до образуването на една интерсиндикална група, която веднага след своето създаване организира ядро от адвокати, социолози и икономисти, свързва се с международни движения, които я подкрепяха с твърдост и корпоративният дух на португалския синдикализъм лека-полека започна да отстъпва на марксистическата концепция. Нейното присъствие се наблюдаваше във всички синдикати и това доведе до трансформирането на същите в инструменти на класовата борба“⁶³.

Паралелно с разширяване дейността на Интерсиндикал се засилват и „предпазните мерки“ на режима на Каetano. Полицията все по-често започва да се появява на местата, определени за събрания на Интерсиндикал, и да пречи на тяхното провеждане. В резултат от тези мерки през първата половина на 1971 г. са разпръснати няколко общи събрания, а през месеците юни и юли са арестувани известни профсъюзни ръководители и са обявени за незаконни междупрофсъюзните срещи.⁶⁴

⁶⁰ Intersindical. . . op. cit., p. 10; Димов, Н., Интерсиндикал в защита на трудещите се и. . . цит. съч., с. 23.

⁶¹ Пак там.

⁶² Пак там.

⁶³ Caetano, M., Depoimento, Rio de Janeiro, 1974, p. 132.

⁶⁴ Avante, ano — 41, serie VI, № 433, Setembro de 1971.

Репресиите са извършвани под най-различни форми — от законодателната, административната и юридическата до най-невъздържаните и груби прояви на полицейския произвол.

Португалските трудеци се отговарят на репресиите, като банковите служители на Лисабон и Порту провеждат големи улични демонстрации със прекратяване на работата. Работниците протестират енергично срещу арестуването на техните ръководители, защото виждат, че намерението на новото португалско правителство е да се унищожи напълно Интерсиндикал и да се задуши развитието на профсъюзното движение в Португалия.⁶⁵

Тази своя цел правителството на Марселу Каетану не можа да постигне. Единната профсъзна централа — Интерсиндикал, продължи да съществува при нелегални условия, като заемаше твърда и последователна позиция по най-важните въпроси на профсъюзното движение в Португалия. В променилата се обстановка се налагаше ръководството на всеки синдикат да анализира най-внимателно условията, които дадоха възможност на правителството да разгърне широк спектър от „мерки за сигурност“.⁶⁶

Приемането на нови членове се извършваше с повишена предпазливост, като всеки отделен случай се разглежда на общо събрание. Неговото провеждане се обявяваше един или два дена непосредствено преди определената дата. Отделните синдикати, влизащи в състава на Интерсиндикал, са предупредени да спазват необходимите условия за нелегална работа. Секретариатът анализираше постоянно резултатите от обмяната на опит и информация между отделните профсъюзи, от техните действия на солидарност с пострадалите от репресиите на правителството профсъюзни дейци.⁶⁷

В сложните условия на нелегална работа Интерсиндикал продължи да ръководи организираната съпротива срещу репресивното законодателство, чиято връхна точка бе декретът-закон № 734 от 1973 г., с който правителството на Каетану се опита да лиши профсъюзното движение от неговите най-изтъкнати лидери.⁶⁸

Интерсиндикал в отговор решително разобличи демагогските решения на Първия конгрес за социално осигуряване.⁶⁹ Създадените от Комунистическата партия в предприятията комисии на единството

⁶⁵ Avante, ano — 42, serie VI, № 422 (Especial), Junho de 1972. Extracto do Documento do Comité Central do PCP — Maio 1972.

⁶⁶ Comunicado da Comissão executiva do CC do PCP: Fazer frente ao terror fascista! Aprofundar as dificuldades da ditadura! (A Comissão Executiva do Comité Central do Partido Comunista Português), Avante, ano-41, série VI, № 436, Dezembro de 1971; Documentos do Comité Central 1965-1974, Documentos para a história do Partido Comunista Português (série especial), edições „Avante“, Lisboa, 1975, p. 314; Ramiro da Costa, Elementos para a história do movimento operario em Portugal 1820-1975, 2º volume 1930-1975, Cadernos Peninsulares (ensaio especial) 5, Lisboa 1979, p. 256-257.

⁶⁷ Comissão Nacional de Socorro aos presos políticos, Constituída ao abrigo do Art.º 199º. Código Civil, Lisboa-Porto, Circular № 6 de 23 de Outubro de 1970.

⁶⁸ Intersindical. . . op. cit., p. 26.

⁶⁹ Previdência 73 (Tese dos Sindicatos), Composto e impressas oficinas graficas de „N. A.“ BURACA-AMADORA, Julho de 1973, p. 6-7.

ускоряват изграждането на широк единен фронт на работническата класа с цел да се укрепят позициите на революционно-демократичните сили в страната. И независимо че комисиите на единството са третирани от правителството на Каетану като „противозаконни“, те упорито и активно ръководят борбата за удовлетворяване исканията на трудещите се.⁷⁰

* * *

Въпросът за ролята на португалското профсъюзно движение придобива качествено ново съдържание след идването на власт на правителството на Марселу Каетану.⁷¹ „Новият курс“ не попречил на Министерството на корпорациите да нарушава елементарните условия на труд, непрестанно да увеличава неговата интензификация без съответната социална компенсация.

В условията на икономическа разруха в резултат на неуспешните военни операции на метрополията в Южна Африка срещу националноосвободителното движение тази политика на правителството предизвиква растящата съпротива на работническата класа в Португалия.

Като се съобразяваше с изключително разнородната структура на португалското общество, със сложния социален състав на трудещите се и с традиционните форми на неговите многобройни политически групировки, Португалската комунистическа партия в условията на дълбока нелегалност разработи и приложи разнообразна тактика на борба за укрепване влиянието си преди всичко в профсъюзите.

Партията отхвърляше „класовото сътрудничество“, лежало в основата на дейността на лидерите на някои реформистки профсъюзи, но поддържа активно всички прогресивни акции, които спомагат за повишаване степента на класовото съзнание и политическата зрелост на работниците, влизащи в състава на тези синдикати.

Реформизмът като идеологическо течение в годините на фашистката диктатура не е определящото в португалското работническо движение, но в определена степен изиграва негативна роля и задържа развитието на класовото съзнание на работническата класа.

Голямо значение за укрепване влиянието на профсъюзите в политическия живот на Португалия през годините на управлението на правителството на Марселу Каетану има борбата на Комунистическата партия за изграждане на антимонополистическа коалиция, обединяваща работническата класа и нейните непролетарски съюзници. Активната роля на ПКП сред някои социални слоеве, като тези на служещите в частните кантори, инженерно-техническите работници, работниците на умствения труд, търсенето на общи интереси с главното пролетарско ядро в страната и привличането им в класовата

⁷⁰ Documentos do Comité Central, op. cit., p. 325.

⁷¹ Португалската комунистическа партия оцени вярно създалата се след оттеглянето на Салазар от политическия живот обстановка и отдели изключително голямо внимание именно на синдикалната борба.

борба — всичко това оказва неоченима услуга на португалските профсъюзи в борбата им срещу настъплението на фашизма, за разширяване на социалната им база и тяхното влияние сред масите

Именно в резултат от прилагането на тази тактика на 1.X.1970 г. бе създаден Единният профсъюзен център — Интерсиндикал, който изиграва голяма роля за засилването на борбата на работническия клас в Португалия срещу фашистката диктатура и за укрепване на единството и революционните завоевания след победата на Априлската революция.

ПРОФСОЮЗНОЕ ДВИЖЕНИЕ В ПОРТУГАЛИИ ПРИ РЕЖИМЕ
МАРСЕЛУ КАЭТАНУ (26.IX.1968 – 25.IV.1974 ГГ.)

Йордан Митев

Резюме

На протяжении 48 лет фашистской диктатуры в Португалии профсоюзы страны были вынуждены действовать в условиях ускоренного роста монополистического капитала, важной особенностью которого является использование правыми силами все более изощренных методов борьбы с рабочим классом.

В первые годы фашистской диктатуры политическая активность португальского пролетариата в лице профсоюзов выражается главным образом в борьбе за удовлетворение экономических требований трудящихся. Позже решения Седьмого съезда Коммунистического интернационала дают импульс борьбе португальского пролетариата против наступления фашизма.

После Салазара в Португалии сложилась относительно более благоприятная обстановка для продолжения офанзивы рабочего класса. Борьба против наступления фашизма требовала новых структурных изменений в профсоюзных организациях, что должно было облекчить консолидацию сил рабочего класса.

В этой обстановке появился „португальский парадокс“ — широкое демократическое движение, сплотившееся вокруг Интерсиндиката за несколько лет до краха португальского фашизма. Единый профсоюзный центр сыграл важную роль в деле консолидации рабочего класса в его борьбе с фашистской диктатурой и укрепления единства, а также содействовал победе Апрельской революции.

LE MOUVEMENT SYNDICAL EN PORTUGAL SOUS
LE RÉGIME DE MARSELU KAETANU (26.IX.1968 - 25.IV.1974)

Jordan Mitev

Résumé

Pendant les 48 ans de continuité de la dictature fasciste les syndicats en Portugal sont forcés d'agir dans des conditions d'un vite développement du capitalisme monopoleur, importante particularité duquel est l'utilisation de méthodes de plus en plus raffinées de lutte contre la classe ouvrière de la part des cercles droits.

Pendant les premières années de la dictature fasciste l'activité politique du prolétariat portugais, présenté par les syndicats s'exprime avant tout en lutte pour satisfaction des demandes économiques des travailleurs. Plus tard les décisions du Septième congrès de l'International communiste donne de l'impulsion à la lutte du prolétariat portugais contre l'offensive du fascisme.

Après la disparition de Salazar au Portugal se crée une situation relativement plus favorable pour la continuation de l'offensive de la classe ouvrière. La lutte contre l'avance du fascisme exige de nouveaux changements structuraux des organisations syndicales qui doivent aider la consolidation des forces de la classe ouvrière.

Dans ces conditions est apparu le „paradoxe portugais“ — large mouvement démocratique uni par L'Intersyndical quelques années avant le krach du fascisme portugais. La centrale syndicale unie joue un grand rôle pour la consolidation de la lutte de la classe ouvrière en Portugal contre la dictature fasciste et pour renforcer l'unité et les acquisitions révolutionnaires après la victoire de la révolution d'Avril.

ТРУДОВЕ НА ВТУ
т. XXII, кн. 3

Редактор Румен Лечев
Художествен редактор Борислав Кьосев
Технически редактор Стела Томчева
Коректор Татяна Пунева

Дадена за набор на 4.XI. 1984 г. Подписана за печат на 20.I.1987 г.
Излязла от печат през ноември 1987 г. Формат 16/60/90
Печатни коли 10,75. Издателски коли 10,75. Условно издателски коли 11,26.
Издателски № 28566. Тираж 614
Цена 1,48 лв. КОД 02/95314/22311/0618-14-87

ДИ „Наука и изкуство“ — София
ДП „Димитър Найденов“ — В. Търново

